

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI**

**AVRUPA BİRLİĞİ YURTTAŞLIĞI VE AVRUPA KİMLİĞİ
TARTIŞMALARI**

Yüksek Lisans Tezi

Birol Altun

Ankara
Mayıs 2006

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI**

**AVRUPA BİRLİĞİ YURTTAŞLIĞI VE AVRUPA KİMLİĞİ
TARTIŞMALARI**

Yüksek Lisans Tezi

Birol Altun

Tez Danışmanı
Yrd. Doç.Dr Mehmet Yetiş

Ankara
Mayıs 2006

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI
(SİYASET BİLİMİ) BİLİM DALI

AVRUPA BİRLİĞİ YURTTAŞLIĞI VE AVRUPA KİMLİĞİ TARTIŞMALARI

YÜKSEK LİSANS

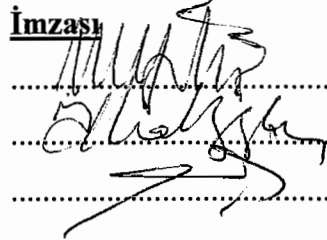
Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yetiş

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yetiş
Doç. Dr. İlhan Uygel
Doç. Dr. Aykut Çelikel

İmzası

Tez Sınavı Tarihi : 06/07/2006

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM KURAMSAL ÇERÇEVE

I. YURTTAŞLIK KAVRAMI.....	7
1. Yurttaşlık Kavramının Tanımı, Tarihsel Gelişimi ve Unsurları.....	7
1.1. Liberal Yaklaşım.....	13
1.2. Toplulukçu Yaklaşım.....	18
1.3. Cumhuriyetçi Yaklaşım.....	20
II. KİMLİK KAVRAMI.....	32
1. Kimlik Kavramının Tanımı, Tarihsel Gelişimi ve Unsurları.....	32

İKİNCİ BÖLÜM A.B. YURTTAŞLIĞI VE KİMLİĞİ

I. AVRUPA KAVRAMI.....	42
II. AVRUPA BİRLİĞİ YURTTAŞLIĞI.....	46
1. Avrupa Birliği Yurttaşlığının Tarihsel Gelişimi ve Unsurları.....	46
2. Avrupa Birliğinde Anayasal Yurtseverlik	61
III. AVRUPA KİMLİĞİ.....	67
1. Avrupa Kimliğinin Tarihsel Gelişimi ve Unsurları.....	67
IV. AVRUPA BİRLİĞİNDE DEMOKRASİ EKSİKLİĞİ	93

V. AVRUPA KAMUSAL ALANI.....	99
VI. ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE AVRUPA KİMLİĞİ.....	102
SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA.....	122
ÖZET.....	135
SUMMARY.....	136

GİRİŞ

“Avrupa bisiklet gibidir, ilerlemezse düşer”¹: Bu benzetme Avrupa Birliği² projesinin hassas bir denge üzerinden inşa edilmeye çalışıldığını göstermesi açısından anlamlıdır. Bisikletin sürücüsünün yetenekleri ve bisikletin taşıdığı yüklerin ağırlığı, dengenin sağlanmasında büyük rol oynar.

Avrupa Birliği projesi düz bir çizgi üzerinde ilerlememektedir. Avrupa Birliği’nin genişleme ve derinleşme dönemlerinde ortaya çıkan bunalımlı dönemler ve her dönemin ardından oluşturulan politikalar birlik projesinin devamını sağlamıştır. Fakat Avrupa Birliği anayasası ile ilgili 2005 yılında Fransa ve Hollanda’da yapılan referandumlarda alınan olumsuz sonuçlar, birlik bütçesi konusundaki tartışmalar ve oluşturulmaya çalışılan ortak politikalarındaki zoraki uzlaşmalar, ilerlemenin yavaşladığını ve dengenin ciddi anlamda kaybolduğunu göstermektedir.

Avrupa Birliği’nde yarım yüzyıl boyunca üretilen politikalar ve yapılan ilerlemelerin somut sonucunu oluşturan, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapılanmanın sembolü olan Avrupa Birliği anayasasının referandumlarda kabul edilmemesi, Birlik projesinin kendisini tartışılır hale getirmiştir. Referandumların ardından dile getirilen düşünceler farklılık göstermektedir. Avrupa Birliği bürokratları ve Birliği oluşturan hükümetlerin üyeleri şoku atlattıktan sonra verdikleri beyanatlarda bir B planlarının olmadığını ve A planlarının kabul edileceğinden emin olduklarını ifade etmişlerdir. Çünkü birliğin ulaşılmış olduğu ilerleme onlara göre böyle bir sonucu vermeliydi. Anayasaya hayır oyu verenler

¹ Bu benzetme Avrupa Birliği’nin kurucularından Belçikalı Paul-Henri Spaak’a aittir (İnsel, 2005: 16).

² Tezimizde terminolojik bütünlük sağlaması açısından kullandığımız Avrupa Birliği kavramı Maastricht Anlaşması ile oluşturulan yapılanma ile ortaya çıkmıştır. Avrupa Topluluğu kavramıyla karıştırılmamalıdır. Birlik kavramı projenin siyasal boyutunu vurgulamaktadır.

açısından ise kendilerinin tam olarak anlamadıkları, yukarıdan inmece bir projenin kabul edilemeyeceği yönündedir.

Bu tez çalışmasının irdeleneceği Avrupa Birliği yurttaşlığı ve Avrupa kimliğinin inşası sürecini daha iyi değerlendirebilmemiz açısından öncelikle Avrupa bütünleşme sürecini ele almak gerekmektedir.

İnsanlık tarihi boyunca büyük buluşların ve ilerlemelerin yaşandığı Avrupa Kıtası'nda aynı zamanda büyük yıkımlar da yaşanmıştır. I. ve II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıktığı yaşlı kıtada barış ve istikrarı sürekli kılmak amacıyla oluşturulan ve uluslar arasındaki rekabeti ve ulusal milliyetçilikleri aşmaya çalışan Avrupa Birliği projesi kendisine amaç olarak yeni bir uluslarüstü siyasi düzen kurmayı hedeflemiştir. Ortak kural ve davranış kodlarından örülmesi düşünülen bu proje, hem Avrupa Kıtası hem de dünya için bir istikrar unsuru olacaktır.

1950'li yıllarda temeli atılan bu projenin inşasında yöntem olarak neo-fonksiyonel bütünleşme teorisi benimsenmiştir. Bu teori, bütünleşmeyi rasyonel bir süreç olarak algılayan ve ekonomik alandaki gelişmelerin siyasi, sosyal ve kültürel alanlara sıçrayarak devam edeceği yönündedir. Ekonomik alandaki bütünleşme, siyasal bütünleşmeyi beraberinde getirecektir. Ancak elli yıllık sürecin sonunda siyasal bütünleşme konumuna henüz ulaşamamıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası yakalanan barış ve istikrar ortamında Avrupa Birliği projesi hızlı bir ilerleme kaydetmiştir. Avrupa'nın yeniden inşası çabaları hız kazanmış ve 1960'lı yıllara gelindiğinde Avrupa'da bir refah toplumu oluşturulmuştur. Fakat 1970'li yıllarda neo-fonksiyonel yaklaşımın sınırlarına ulaşılmıştır. Sadece ekonomik bir birlik oluşturma projesine dönüşüm, bir takım sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Siyasal, kültürel ve sosyal anlamda bir

birlik oluşturma çabasında ilerleme sağlanamamıştır. Birlik projesine karşı kitlelerde bir aidiyet hissi yaratılamamıştır. Proje sosyal, siyasal ve kültürel içerikten yoksun teknik bir bütünleşme halini almaya başlamıştır. Bu projenin temelleri atılırken ve proje inşa edilirken ye ulus devlet yurttaşlarının görüşlerine başvurulmamıştır. Bütünleşmenin önemli isimlerinden Pascal Lamy'nin "Halk bütünleşmeyi benimsemeye hazır değildi, dolayısıyla onlara neler olduğu hakkında pek bilgi vermeden devam etmek zorunda kalıyorduk" (Erdenir, 2003: 4) sözleri projenin halktan kopukluğunu göstermesi açısından anlamlıdır.

Avrupa Birliği projesinde eksikliği hissedilen kültürel, sosyal ve siyasal alanlarda birlik projesini oluşturucu politikalara 1970'li yıllardan itibaren yer vermeye başlanmıştır. Öncelikle bir Avrupalılık bilincinin oluşturulmaya çalışılması ve bu çerçevede projedeki tıkanıklıkların aşılması amaçlanmıştır. Avrupa Birliği yurttaşlığı ve Avrupa kimliği inşa etme süreci başlatılmış olsa da, kültürel, siyasal ve sosyal politikaların ekonomik alandaki düzenlemeler kadar kolay olmayacağından, bu politikalarda srekliiliğin sağlanması ve politikaların eylemliliğe dönüşmesi içinde zamanın geçmesi gerekmektedir.

Avrupa Birliği ulus devletlerden oluşan ulus-üstü bir yapıdadır. Bu nedenle gerçekleştirilmeye çalışılan Avrupa Birliği yurttaşlığı ve Avrupa kimliği projeleri ulus devlet yapılanmalarından bağımsız olamayacaktır.

Avrupa Birliği yurttaşlığı kavramı, bir takım antlaşmalar, hukuki ve siyasal düzenlemelerle inşa edilmeye çalışılmıştır. Birlik yurttaşlığı başlangıçta ulus devlet yurttaşlığına alternatif bir model olarak düşünülmüşse de sonuçta ulus devlet yurttaşlık anlayışından bağımsız olamamıştır. Avrupa Birliği yurttaşlığı ye ulus devlet yurttaşlıkları üzerinden kazanılabilen bir yurttaşlık olarak ele alınmış ve

düzenlenmiştir. Birbirinden farklı yurttaşlık geleneğine sahip üye ulus devletlerin yer aldığı Birlik projesinde, ulus devlet yurttaşlığını aşan alternatif bir yurttaşlık modeli geliştirmek ve bu modeli işler hale getirmek için uzun vadeli politikalara ihtiyaç vardır.

Avrupa kimliği inşası süreci, üye devletlerin çok uzun sürede inşa etmiş oldukları ulusal kimliklerden bağımsız olarak nasıl yürütülebilir sorusunu gündeme getirmektedir. Avrupa kimliğini oluşturmada yöntem olarak ulusal devletlerin geliştirmiş oldukları yöntemler kullanılırsa, ulusal kimlikleri aşan bir üst kimlik inşası kolay olmayacaktır. Bütün bu sorular proje mimarlarını oldukça meşgul etmiştir. Kimliğin kültürel alanda inşasına başlayıp sonuçta politik bir kimliğe ulaşmak amaçlanmıştır. Bu süreç içerisindeki temel sorulardan biri, kültürel kimlik inşasında tarihi ve ulusal unsurlardan mı yoksa evrensel değerlerden mi yararlanılacaktır. Politik bir kimlik inşası Avrupa kimliği projesinde ulaşılmak istenilen temel amaçtır.

Bu tez çalışmasının temel savı, siyasal bir Birlik oluşturma çerçevesinde yürütülen Avrupa Birliği projesi, Avrupa Birliği yurttaşlığı ve Avrupa kimliği inşası süreci, farklı yurttaşlık deneyimleri ve ulusal kimliklere sahip üye devletlerin, direnci nedeniyle başarılı olamamaktadır. Avrupa Birliği anayasası ile ilgili Fransa ve Hollanda'da yapılan halkoylamalarında, Birlik anayasasının kabul edilmemesi bu durumun en somut örneğidir. Avrupa Birliği yurttaşlığı ve Avrupa kimliği ile ilgili yapılan düzenlemeler, ulus devletlerin yaratmış olduğu değerleri aşma yetisine sahip değildir. Çalışmamızda Avrupa Birliği yurttaşlığı ve Avrupa Kimliği ile ilgili yapılan düzenlemeleri ve bu konuda yürütülen tartışmaları ele alıp, ulus devlet değerlerini aşmadığını göstermeye çalıştık.

Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecini başlatmış bir ülkenin yurttaşları olarak, yurttaş ve kimlik kavramlarının Avrupa Birliği içerisinde ne anlamlara geldiğini ve Birliğin işleyişindeki yerlerini belirlemektir.

Birlik 2007'de Bulgaristan ve Romanya'nın katılımı ile yirmi yedi üye devlete ulaşacaktır. Bu sayıdaki ulus devletin bir arada ortak bir projede bir araya getirilebilmesi günümüzde oldukça zordur. Söz konusu olan, Birliğin temellerinin atıldığı 1950'li yıllardan önce birbirlerinin ötekisi konumundaki yirmi yedi ulusal kimlik ve ulusal devlettir ve devletlerin geliştirmiş oldukları ulusal yurttaşlık deneyimleridir. Soğuk Savaşın sona erdiği, küreselleşmenin üst boyutlarda yaşandığı günümüzde, Avrupa Birliği'nin bir cazibe merkezi olarak varlığını sürdürebilmesi için, dünyada meydana gelen değişimlere ayak uydurabilmesi ve sorun çözücü somut politikalar geliştirebilmesi gerekmektedir.

Çalışmamızda Avrupa Birliği yurttaşlığı ve Avrupa kimliğinin hangi ortak unsurlar çerçevesinde oluşturulmaya çalışıldığı ve bu çerçevedeki tartışmalar ele alınmıştır. Avrupa Birliği'nin kuruluşundan günümüze kadar geçen süre içerisinde eksikliği hissedilen kamusal alan ve demokrasi eksikliği sorunlarının aşılması ve geliştirilmesi için gerekli politikaların neler olduğu ve bu politikaların çözüm oluşturup oluşturamayacağı incelenmeye çalışılmıştır.

Son olarak siyasal, kültürel ve toplumsal düzeylerde yeniden tartışılmaya başlanan çokkültürlülük, çoğulculuk ve çok kimliklilik kavramlarını Avrupa Birliği projesi kapsamında ele alarak, bu kavramların bugün Birlik içerisinde yaşanan kimlik sorunu ile ilgili tıkanmaya çözüm oluşturup oluşturmadıkları ve etkileri ele alınmıştır.

Çalışmamızda yöntem olarak teorik çerçevenin çizilebilmesi için yurttaşlık ve kimlik kavramları bütün boyutları ile ele alınmaya çalışılmış ve bu bilgilerin ışığında Avrupa Birliği yurttaşlığı ve Avrupa kimliği oluşum süreci incelenmiştir.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Kuramsal çerçevenin sunulduğu birinci bölümde iki alt bölüm yer almaktadır. Birinci alt bölümde yurttaşlık kavramının tanımı, tarihsel süreç içerisindeki değişimi ve yurttaşlık modelleri ele alınmış ve son olarak ta günümüzde ki tartışmalara değinilmiştir. İkinci alt bölümde bir olgu olarak kimlik kavramının ne anlama geldiği, nasıl inşa edildiği ve kimlik kavramı ile ilgili tartışmalara yer verilmiştir.

İkinci bölüm çalışmanın esas konusunu oluşturan Avrupa Birliği yurttaşlığı ve Avrupa kimliğinden oluşmaktadır ve burada altı alt bölüm yer almaktadır. Birinci alt bölümde Avrupa kavramı ele alınmış, bir olgu olarak ne anlama geldiği ve nasıl oluşturulduğu ve günümüzde taşıdığı anlam incelenmiştir. İkinci alt bölümde Avrupa Birliği yurttaşlığı ele alınmış, yurttaşlığın tarihsel gelişimi, ulaşılmış olduğu seviye ve üzerindeki tartışmalara yer verilmiştir. Ayrıca bir alternatif model olması açısından Habermas'ın anayasal yurtseverlik düşüncesine yer verilmiştir. Üçüncü alt bölümde Avrupa kimliğinin tarihsel gelişimi sunulup bu çerçevede kimliğin inşa süreci incelenmiştir. Dördüncü alt bölümde kısaca kamusal alan tartışmalarına değinilmiştir. Beşinci alt bölümde ise Avrupa Birliği'nde demokrasi eksikliği sorunu tüm yönleri ile tartışılmaya çalışılmıştır. Altıncı alt bölümde ise çokkültürlülük kavramı çerçevesinde Avrupa kimliği ele alınmış, çokkültürlülüğün gerek Avrupa kimliği gerekse türdeş ulusal kimlikler açısından bir alternatif oluşturup oluşturmadığı incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

I. YURTTAŞLIK KAVRAMI

1. Yurttaşlık Kavramının Tanımı ve Tarihsel Gelişimi ve Modelleri

Yurttaşlık, köken itibariyle Latince (civis) ve Yunanca (polites) kelimelerinden türetilmiştir. Yurttaşlık Kavramı, klasik zamanlardan “civitas”dan gelir. Kavram Roma İmparatorluğu zamanında “civitatus” haline gelmiştir. 12. yüzyılda anlam “citeaine”, 13. yüzyılda “comcitien” olarak kullanılmıştır. Yurttaşlık kavramı şehirli olan anlamına gelmektedir. Yurttaşlık kavramı, Ortaçağ’da “citizen” 16. yüzyılda bu anlam “denizen” yerleşik olan anlamında kullanılmıştır. Kavramın ele alınışında şehirlilik ortak değerdir. Basit anlamıyla yurttaşlık, bir siyasi topluluğun üyesi veya katılımcısı anlamına gelmektedir (Barbalet, 1988: 2; Sarıbay, 1991: 17, Turner, 1998: 212) .

Farklı dönemlerdeki düşünürler tarafından yurttaşlık ve yurttaş olma fikri çeşitli biçimlerde tanımlanmaktadır. Örneğin J. J. Rousseau yurttaş olmayı, “Bütünün bir parçası içinde varolması ve bununla birlikte diğerinin de bütüne yani topluluğa bağlı olması” biçiminde tanımlamaktadır (Savran, 1978: 65; Sarıbay, 1991: 17).

Jakoben³ ideolojisinde ise yurttaş, üyesi olduğu topluluğa hizmet etmekle yükümlüdür. Bu hizmet aynı zamanda evrensel bir görev içermektedir (Sarıbay, 1991: 18).

³ Jakobenizm: 1789 Fransız İhtilali sırasında ortaya çıkan bu kavram, toplumdaki değişikliklerin yöneticilerce tepeden inme buyruk ve yöntemlerle yapılmasını savunmaktadır.

T. H. Marshall yurttaşlığı, bir topluluğun tam üyeliği ile bağlantılı bir statü olarak tanımlamaktadır. Bu statüye sahip olanlar, aynı zamanda statüye ilişkin haklar ve görevler bakımından eşittirler. Marshall'ın tanımında yurttaşlık yalnızca bir topluluk içinde işlev kazanmasından dolayı, belirli haklara ve görevlere sahip olmayı içeren statüden oluşmaktadır. Yurttaşlığın bir statü olarak tanımlanması, kavramın aktif ve katılımcı yönlerinin dışarıda kalmasına neden olmaktadır (Marshall, 1973: 92; Marshall, 1998: 18; Marshall, 2006: 19).

G. A. Kelly yurttaşlığı, bir topluluk üyesi sıfatıyla elde edinilen hak ve görevler olarak ifade eder. Ayrıca, kendilerinin ve topluluğun çıkarlarını içeren, hem özel alanda hem de kamu alanında eylemde bulunma hakkı olarak tanımlar (Kelly, 1998: 35).

Yurttaşlık kavramını geniş katılım olarak ele aldığımızda, gayri resmi ve gönüllü topluluklara birden fazla üyelik olarak tanımlanabilir, sosyolojik olarak birden fazla topluluğun üyeliğini içerir. Bunun teorik olarak mümkün olması tartışılabilir olmakla beraber dernek, siyasal parti, çevre örgütleri gibi farklı yapıdaki topluluklara üyelik, demokrasinin gelişimine katkı sağlar (Sarıbay, 1991: 24; Norman & Kymlicka, 1994: 376–378; Kelly, 1998: 35).

Yurttaşlık kavramıyla ilgili iki farklı anlayış bulunmaktadır. Bu anlayışlardan birincisi; yurttaşlığı bir görev, sorumluluk ve kabul edilmiş bir yük olarak tanımlar. İkincisi ise yurttaşlığı bir statü, yetki ve hak veya pasif şekilde kullanılan haklar bütünü olarak tanımlar. Birinci anlayışın geçerli olduğu yurttaşlıkta aktörlerin birbirlerine sıkı sıkıya bağlılığı söz konusudur. İkinci anlayışta ise aktörler arasında böyle bir bağlılığa rastlanmaz. Yurttaşlığın bir görev olarak tanımlandığı anlayışta yurttaş aynı zamanda siyasal hayatın baş aktörüdür. Kendisi hem kanun

yapıcı hem de kendi günlük işlerinin yöneticisidir. Bir statü olarak tanımlanan yurttaşlıkta ise kanun yapma ve yönetim belirlenmiş kişilerin işidir. Demokrasinin güçlü olduğu toplumlarda birinci tür yurttaşlığa rastlanırken, demokrasinin zayıf olduğu toplumlarda ise ikinci tür yurttaşlığa rastlanır (Sarıbay, 1991: 19- 20).

Devlete siyasal aidiyetin anlatımı olan yurttaşlık, bireyi bir takım hak ve görevlerin bir arada olduğu yasal bir statü ile donatmaktadır. Yurttaşlık, yalnızca bir yasal statü değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal hayata katılımın ifadesidir. Yurttaş, devlet, sivil toplum ve kamusal alandan oluşan üçgenin ortasında yer alır (Norman & Kymlicka, 1994: 367; Üstel, 1999: 80).

Yurttaşlık statü, aidiyet ve eylemlilik olmak üzere üç özelliği barındırmaktadır. Yurttaşlık statü olarak devlet ve birey arasındaki ilişkiye bağlı olarak kurulmuştur. Yurttaşın ulusal devlet içerisinde bir takım hak ve görevleri mevcuttur. Devlet, hukuku ve politikaları ile yurttaşına karşı olan birtakım görevlerini yerine getirmektedir. Güvenlik, adalet, eğitim, sağlık gibi konularda devlet yurttaşlarına koruma sağlamaktadır. Buna karşılık yurttaşlarda vergi vermek, askere gitmek ve siyasal katılım göstermek gibi görevleri yerine getirirler. Aidiyet anlamında ise yurttaşlar yaşadıkları ulus devlete karşı bir aidiyet hissederler ve bazı politikalarla bu ulusal aidiyet canlı tutulur ve sürekli üretilir. Eylemlilik anlamında ise yurttaşlardan politik, sosyal, ekonomik ve kültürel hayata etkin katılım beklenir. Oy atmak, partilere katılmak bazı örneklerdir (Osler & Starkey, 2005: 11–14).

Tarihsel süreç içinde yurttaşlık kavramı, site devletinin gelişmesi ile eş zamanlı olarak ortaya çıkmaktadır. Eski Yunan site devletinde yurttaş, site devletinin sınırları içinde yaşayan kölelerden ve yabancılardan farklı olarak, sitenin siyasal hayatına katılma hakkına sahip kesimdir. Eski Yunan site devletinde yurttaşların

siyasal hayata katılma hakkı doğuştan kazanılan bir hak olup, yunanlıların ana ve babalarının üyesi oldukları site devletinin yurttaşı olarak kalmalarından kaynaklanmaktadır. Yurttaşlığın doğurduğu hak temelde, siyasal bir etkinliğe veya kamu işlerine katılma hakkını içeren üyelik hakkıdır. Site devletindeki demokrasinin derecesine göre katılma hakkı, şehir kurulu toplantılarına katılma hakkından, devlette küçük veya daha büyük görevlere seçilme hakkını da içermektedir. Site devletinde yurttaşlık sahip olunan bir şey değil daha çok aileye üye olmak gibi paylaşılan bir unvan olarak algılanmaktadır (Sarıbay, 1991: 17; Taylor, 1998: 211).

Eski Yunan site devletinde, sınırlı bir gruba tanınan, katılımcı, aktif bir yurttaşlık anlayışı gelişirken, Roma devletinde patrici ve plebler arasına (her ikisi de yurttaş) sokulan sınıf ayrımı sonucu iki düzeyli bir yurttaşlık anlayışı gelişmiştir. Hem katılım hem de statüyü içeren (patrici) yurttaşlık anlayışı ile yalnızca statüyü içeren (plebler) yurttaşlık kavramı bir arada bulunmaktadır. Roma devletinde yurttaşlık geçerli bir hukuksal statüye sahip olmak anlamına gelirken, Eski Yunan site devletinde bir yaşam biçimiydi. Eski Yunan site devletinde ikili ya da çoklu yurttaşlık anlayışı bulunmamaktadır. Roma devletinde ise dar anlamda, Roma kenti yurttaşlığı geniş anlamda ise kişinin doğduğu kente ve imparatora yönelik ikili sadakati mevcuttu (Taylor, 1998: 211; Üstel, 1999: 54).

Tek tanrılı üç büyük din arasındaki ortak bazı özelliklere rağmen, siyasal hayata bakışları farklılık göstermektedir. Musevilik’de, tanrı tarafından seçilmiş kavim sıfatı inancı Museviler arasında ortak bir aidiyet kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Hristiyanlığa baktığımızda ise kan ve akraba bağının yanı sıra eşitlikçilik ve evrensellik temellerine dayanan bir grup aidiyeti bulunmaktadır. Müslümanlık, inanış olarak siyasal hayata uzak olmasına rağmen, Müslümanlığı benimsemiş

topluluklar arasında din temelli olarak yaratmış olduğu birlik ve beraberlik duygusu ile hızla yayılmış ve büyük devletlerin kurulmasına kaynaklık etmiştir (Turner, 1986: 16–17).

Statü kavramı feodal toplumlarda bireyin dahil olduğu sınıfı ifade eder. Feodal toplum üyesi bireylerin hak ve ödevleri yasalarla tanımlanmamıştır. Feodalizmin hüküm sürdüğü Ortaçağ kentlerinde zaman zaman eşit yurttaşlık uygulamalarına rastlanılmaktadır. Ancak hak ve görevler yönünden yerel olarak sınırlılık söz konusudur. Herkes için haklar ve görevler bütünlüğü mevcut değildir. Toprağa bağlı olarak çalışan serfler ile özgür yurttaşlar arasındaki sınıfsal eşitsizliği giderecek kurumlar mevcut değildir (Marshall, 2006: 7).

Yunan site devletlerindeki yurttaşlık kavramı ile modern demokratik ulusal devletlerdeki yurttaşlık kavramı birbirinden farklıdır. Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı modern yurttaş site devleti yurttaşından farklı olarak varolan demokrasinin derecesine bağlı bir katılma hakkına bağlı değildir. Tersine varolan demokrasinin derecesini kendi aktif, özerk ve özgür konumu ile belirlemektedir. Yurttaşlık site devletlerinde yönetici gruba tanınan ayrıcalıklı bir statüdür. Modern demokratik ulusal devletlerdeki yurttaşlık seçim ve politik süreçlere katılım oranı ile belirlenir. Site devletinde yurttaşlık sınırlı sayıda kişilere tanınmış iken, günümüz ulusal yurttaşlığı tüm topluma yayılmaktadır (Nisbet, 1998: 9).

Ulusal devletlerin ortaya çıkışı ve yükselmeleri döneminde yurttaşlık kavramında anlam değişiklikleri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde elde edilen siyasal ve medeni haklar yurttaşlık kavramının anlamını genişletirken, ulus devlet sınırları içerisinde, yurttaşlığın ulus ile özdeşleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Ulus kavramından beklenen şey, varolan çeşitlilikten bir birlik ve bütünlük imgesi

yaratmak ve kendini oluşturan unsurlardan farklı olarak bölünmez niteliğe ve ortak iradeye sahip bir yapılanma olmasıdır. Bu beklenti yurttaşlık kavramını dönüştürerek her türlü bağlantı ve kimliksel özelliklerinden soyutlamıştır. Yurttaşlık kavramı egemenliğin kullanımına eşit ve özgür bir biçimde katılma özelliği ve yeteneği ile donatılmış bireye dayandırılmıştır. Bu şekilde çeşitliliğin görmezlikten gelinerek, benzeşmenin tercih edilmesi yurttaşlık kavramını tartışma alanı haline getirmiştir (Üstel, 1999: 72).

Etienne Balibar “İnsan Hakları” ve “Yurttaş Hakları” ve Eşitlik ve Özgürlüğün Modern Diyalektiği” adlı makalesinde, 1789 Fransız Devrimi sonrası yayımlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Evrensel Bildirgesi’ni ele almıştır. Bildirgede insan ve yurttaş haklarının ayrı ayrı sınıflandırılmış olmasına rağmen, temelde ikisi arasında farklılığın olmadığını vurgulamaktadır. Bildirge’ye göre bütün yurttaşlar yasa önünde eşit kabul edilmektedirler. Söz konusu bildirgede tanımlanan insan, devletin üyesi olan yurttaş karşılık özel bir birey değil kesin olarak yurttaşın kendisidir. Yurttaşlık kavramı eski dönemlerde antropolojik farklılıklara (özgür insan ve köle) göre sınıflandırılırken bu durum toplum içerisinde eşitsiz statülere kaynaklık etmiştir. Modern dönemlerde ise bu farklılıkların yerini, insanların eşitliği anlayışı almıştır. Genel olarak tüm insanlara siyaset hakkı tanınmıştır (Balibar, 1996: 81–106).

Resmi kimlik olarak siyasal yurttaşlık, ulus devlet içerisinde gelişen ulusal kimlikten farklıdır. Ulusal kimlik, bireyin devlet ile değil, toplum ile olan bağını ifade eder ve hukuki olmaktan çok öznelidir. Ulusal kimlik pratik yaşam içinde (evde, okulda) öğrenilir ve bireyler tarafından seçilir. Yurttaşlık ise devlet tarafından verilir bu anlamda iki kavram sınırdaş değildir (Sarıbay, 1999: 22).

Antik çağdan günümüze kadar gelen süreç içerisinde yurttaşlık kavramı üzerine farklı düşünceler öne sürülmüş ve buna bağlı olarak da farklı yurttaşlık tanımlamaları yapılmıştır. Ancak yurttaşın niteliği ve toplumdaki rolüne ilişkin kesin sonuçlara varılamaması, yurttaşlık kavramını politik tartışmaların merkezine taşımıştır. Yurttaşlık kavramı ile ilgili bu politik tartışmaları liberal, toplulukçu ve cumhuriyetçi yaklaşımlar şeklinde sınıflandırabiliriz.

1.1.Liberal Yaklaşım: John Locke ve Thomas Hobbes'un sözleşme kuramına dayanan ve John Rawls'un da temsil ettiği Liberal- Sözleşmecî yaklaşımın en belirgin özelliği bireyi özgül bir toplulukla değil, bir kategori veya etiket ile olan ilişkisi açısından ele almasıdır. Devlet ve sivil toplumun birbirinden farklı kurumlar olduğunu belirterek, devletin soyut ve biçimsel bir özelliğe sahip olduğunu vurgularlar. Sivil toplum bireylerin farklı ve değişken kimlikleriyle bir arada bulunduğu bir alandır. Devlet ise her türlü kimlikten arınma alanıdır. Yurttaşlar bu alanda biçimsel ve devlet kaynaklı eşit hak ve yükümlülüklerin sahibi olarak bulunurken, bütünün çıkarı tarafından yönlendirilirler. Sonuç olarak soyut devlet ile soyut yurttaş birbirini hem tamamlar hem de gerektirir (Üstel, 1999: 60; Osler & Starkey, 2005: 18).

Liberal görüşe göre yurttaşlık, her kişinin kendisi için iyi olanı oluşturabilme, gözden geçirebilme ve rasyonel olarak uygulayabilme kapasitesidir. Yurttaşlar başkalarının haklarını çiğnememeleri için çizilen sınırlar içerisinde, kişisel çıkarlarına ulaşmak için haklarını kullanan kişiler olarak görülürler. Kişilerin hürriyetleri başkalarının hürriyetlerinin başladığı noktada son bulur (Mouffe, 1993: 48).

Rawls ile birlikte bazı liberal düşünürler, faydacı yaklaşımın tek başına insanlar arasındaki farklılıkları yeterince açıklayamadığını belirtip, hak ve fayda kavramları arasında ayırım yaparlar. Hak, faydaya göre öncelikli özelliğe sahiptir. Bireysel haklar genel fayda adına vazgeçilemez olup, herhangi bir özel fayda anlayışına dayandırılmazlar. Eşitlikçi liberaller, refah devletini savunarak, sosyal ve ekonomik hakların yanında, insan hakları modelini de benimserler. Özgürlükçü liberaller ise pazar ekonomisi ile birlikte, özel mülkiyet hakları ile bütünleşmiş yurttaşlık haklarını savunurlar (Üstel, 1999: 61).

Rawls, “İki ilkeli adalet prensibiyle ifade ettiği, eşit haklara dayanılarak simgelenen bir anayasal demokrasi yurttaşı” önermektedir (Mouffe, 1993: 47–49). Yurttaşların kendilerini bir kere özgür ve eşit kişiler olarak görmeleri durumunda, kendilerine özgü farklı menfaat anlayışlarını sürdürebilmeleri için, varlık, gelir ve eşit sosyal onur kategorileri gibi yaşamsal araçlara olduğu kadar, eşit temel haklar, özgürlükler ve fırsatlar gibi en temel haklara da ihtiyaçları olduğunu kabul etmeleri gerektiğini savunur. Bu nedenle özgürlük, fırsat eşitliği, gelir ve varlık, özsaygı kategorileri gibi temel sosyal hakların eşit dağıtıldığı ve eşitsizliğin engellendiği bir siyasi adalet anlayışında uzlaşmak zorundadırlar. Hak ve yarar kavramlarının hangisinin önce geldiği sorunsalı, faydacılığın aksine, birey haklarının kamu menfaatleri uğruna feda edilemeyeceği şeklindedir. Bu adalet ilkeleri, bireylerin yaşamlarında uyguladıkları yarar anlayışına sınırlamalar getirir.

T. H. Marshall, liberalizmdeki bireyci yaklaşımlara, toplumsal bir açıklama getirmeye çalışmıştır. Marshall’ın yurttaşlık anlayışının özünde, oy verme hakkı ile sınırlandırılan biçimsel siyasal eşitlik ile kapitalizmden kaynaklanan sosyal ve ekonomik eşitsizlik arasındaki çelişki yer alır. Marshall ortaya çıkan bu eşitsizliğin

ortadan kaldırılabilmesi ya da etkisinin azaltılabilmesi için, siyasal araç olarak yurttaşlık kavramının daha geniş olarak yorumlanması gerektiğini belirtmektedir. (Marshall, 1973: 83–84; Marshall, 1998: 17–19; Marshall, 2006: 22–23).

T. H. Marshall 1950’de İngiltere’de yayınlanan “Citizenship and Social Class” (Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar) başlıklı denemesinde, yurttaşlık kavramını tarihsel gelişim süreci içinde ele alır. Temelinde 18. yüzyıl boyunca gelişen bireysel özgürlüğün (mülkiyet hakkı, adalet hakkı, ifade ve inanç özgürlüğü) yer aldığı medeni yurttaşlık, 19. yüzyılda gelişen siyasal iktidarın kullanımına katılma hakkından kaynaklanan siyasal yurttaşlık ve son olarak da 20. yüzyılda gelişen sosyal haklara bağlı olarak ortaya çıkan sosyal yurttaşlıktan bahseder. Yurttaşlık ile sosyal sınıflar arasındaki ilişkiyi ele alıp, kapitalizmin sınıf eşitsizliklerine yol açtığını, yurttaşlığın ise toplumda eşit hak ve görevlerin paylaşıldığı bir statü sağladığını belirtir. Sosyal yurttaşlığın kapitalizmden kaynaklanan sınıf eşitsizliklerini tamamen ortadan kaldıramadığı gibi yeni eşitsizliklere neden olabileceğini vurgular. Marshall, yurttaşlık ile sınıf arasındaki ilişkiyi, yurttaşlığın sınıf çelişkisinin yönü ve biçimi üzerindeki etkisi, diğer yandan sınıf çelişkisinin yurttaşlık hakları ile ilgili olarak çıkan karşılıklı etkileşimleri içinde ele alır (Marshall, 1998: 8–9; Marshall, 2006: 6–7).

Marshall’a göre, sivil (medeni) haklar, siyasal haklar ve sosyal haklar, sırası ile 18. 19. ve 20. yüzyıldaki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkmışlardır. Bu haklar, bir ulus devlet içindeki topluluğa üyeliğin kazandırmış olduğu haklar olup, ulus devlet tarafından güvence altına alınmışlardır. Bu haklar, bireyler için haklarını kullanma görevini içerir. Bağlı bulundukları ulus devlet içerisinde bireyler haklarının

kullanırken, hakların gerektirdiği görevleri yerine getirir (Marshall, 1998: 8–9; Marshall, 2006: 6–7).

Yurttaşlık bir statüdür ve topluluğa tam üyeliği ifade eder. Bu üyelik eşit haklar ve görevler çerçevesinde meydana gelir. Evrensel haklar ve görevlerden bahsetmek şimdilik mümkün değildir. Bu haklar ve görevler değişken bir yapıya sahiptir. Yurttaşlık ve kapitalist sistem çatışma içerisindedir. Çünkü kapitalist toplumun sınıflı yapısı yurttaşlık anlayışındaki eşitlik anlayışının işleyişini bozar (Marshall, 1998: 18; Marshall, 2006: 20).

Toplumlarda yurttaşlara tanınan sivil haklar sınıfsal ön yargıları ve ekonomik fırsat eşitsizliklerini kırmada etkili olmuşlardır. Politik hakların verilmesi toplumlardaki siyasi organizasyon ve birlik oluşturma düşüncesinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Yurttaşlıkta statü eşitliği gelir eşitliğinden daha önemlidir. Toplumlarda çoğunluğu oluşturan orta sınıf için önemli olan yurttaş olmanın ölçütlerinden olan hakların ve bunlara bağlı olarak elde edilen statünün verilmesidir. Yurttaşlığın hak ve görevler anlamında yeniden üretilmesinde eğitim büyük öneme sahiptir. Eğitimde fırsat eşitliği sağlanırsa yurttaşlık bilinci tüm toplumda süreklilik kazanır. Marshall yurttaşlığı, sınıf mücadelesinde toplumsal protestonun politizasyonu ile dışarıda bırakılan çıkarların, kamusal alanda zaferini kolaylaştıran ve bu alanda oynanan oyunların kurallarının öğrenilmesini sağlayan, dinamik bir eğitimi olanaklı kılan bir araç olarak görür (Leca, 1993: 60; Marshall, 1998: 25–32).

19. yüzyılda kapitalizm siyasal hakları sivil hakların bir yan ürünü olarak görmekteyken, 20. yüzyılda siyasal haklar doğrudan ve bağımsız olarak yurttaşlık ile ilişkilendirilmiştir. Kapitalist toplumda ekonomik rekabetin oluşturduğu sınıfsal eşitsizlik, siyasal sürece katılmada bireysel özgürlüğü sınırlandırmaktadır. Yurttaşlık

ile ilişkilendirilen siyasal haklar hukuki bir güvence kazanarak, bir devletin üyesi olmak ile kazanılan resmi bir kimliğe bürünmüşlerdir (Sarıbay, 1991: 23).

Marshall'ın yurttaşlık ile ilgili düşünceleri, farklı yönlerden eleştiriye uğramıştır. Yurttaşlık kavramının kapitalizmden kaynaklanan sınıfsal eşitsizlikleri azalttığı ve sınıf mücadelesini zararsız hale getirdiği, yurttaşlık haklarının sınıflar arasındaki siyasal mücadelenin bir sonucu olarak değil, kendiliğinden ortaya çıkmış bir süreç olarak ele alınmasına yol açtığı için eleştiriye uğramıştır. Ayrıca Marshall, çalışmasını İkinci Dünya Savaşı sonrası İngiliz refah devleti genelinde yaptığı halde, geliştirdiği teorilerin diğer toplumlarda da geçerli olabileceği düşüncesinden dolayı eleştiriye tabi tutulmuştur. Marshall'ın düşüncesine göre devlet sosyal hakları düzenleyici daha doğrusu politik yaşamı belirleyici güçtür. Burada sosyal sistem içerisinde farklı grupların birbirleriyle olan tartışmalarını göz ardı etmektedir. Toparlmlarda oluşan sosyal hareketlerde siyasal yaşam üzerinde çok etkilidirler (Turner, 1998: 202–205; Marshall, 2006: 58).

Liberal düşünürler yurttaşların hakları ve sorumlulukları arasında bir denge olmadığını belirtirler. Tartışmalarda 1970'li ve 1980'li yıllarda yurttaşlık hakları ön plana çıkmıştır. Oysa günümüzde bu eğilim yurttaşlık sorumluluklarına doğru kaymaktadır. Sorumluluk sahibi yurttaşa bu sorumlulukları yerine getirmek için bir takım erdemlerin bulunması gerekmektedir⁴. Yurttaşların sorumluluklarını gerçekleştirebilecekleri demokratik kurumların varlığı ve katılım bilinçlerinin geliştirilebileceği eğitim kurumlarının örgütlenmesi önemlidir (Norman & Kymlicka, 1994: 365).

⁴ Liberal Düşünürlerden Amy Gutman, Stephen Macedo, William Galston'a göre sorumlu yurttaşa dört tane erdem mevcuttur. 1-Genel erdem kuralları (cesaret, soyluluk) 2-Sosyal erdem kuralları (bağımsızlık, açık fikirlilik) 3-Ekonomik erdem kuralları (çalışma etiği, teknolojik değişime uyum) 4-Politik erdem kuralları (başkalarının haklarına saygı, kamusal ve siyasal hayata katılım).

Liberal düşüncenin tüm yurttaşlara eşit mesafede durma anlayışı, ulus devletlerin siyasal yaşama hâkim olması ile yeni bir anlam kazanmıştır. Ulus devlet liberal düşüncenin yansızlık ve eşit mesafe anlayışını ulus ile ilişkilendirmiştir. Bu anlamda yurttaşlık, devletin siyasal ve hukuksal bir kategoriden, ortak bir kimlik ve aidiyet duygusu geliştirme amacının bir parçası olmuştur. Birey yurttaşın hukuki ve pratik eşitliği konusu günümüzde önemini sürdürmektedir. Bu konuda iki farklı hareket noktası bulunmaktadır. İlki yurttaşların hukuki eşitliğinin her zaman fiili eşitliğe yol açmadığıdır. Diğer ise eşitleştirme çalışmalarının benzerleştirmeyi yaparken benzemeyeni dışarıda bıraktığıdır. Fiili ve hukuksal eşitleştirme çalışmaları yurttaşlık kavramı üzerinde etki etmektedir. Hukuksal ve fiili eşitliğin tam olarak sağlanması mümkün değildir. Devletin çok dinli veya mezhepli bir yapıya sahip olduğu durumlarda yurttaşlığın oluşturduğu hukuksal ve siyasal aidiyetle, dinsel kültürel aidiyet açık veya örtük bir gerilim içerisindedirler

1.2.Toplulukçu Yaklaşım: Yurttaşlık kavramı, 1980'lerden itibaren toplulukçu bakış açısı ile ele alınmaya başlanmıştır. Toplulukçu bakış açısına sahip düşünürleri incelediğimizde liberalist yaklaşımı, bedenden ayrılmış benlik düşüncesinden ve çevre ve koşullardan soyutlanmış bireye dayanmasından ötürü eleştirmişlerdir. Ayrıca yurttaşlık kavramını ele alırken topluluk vurgusuna fazla yer verilmediğini vurgulamışlardır. Toplulukçu yaklaşımdaki temel düşünce, kamusal hayata aktif katılımın bireyler aracılığıyla değil, topluluklar aracılığıyla olacağı yönündedir. Topluluk kavramı bu düşüncede eşit ve özgür insanlar toplumundan farklı olarak, bireylerin birbirleriyle paylaştığı pratikler ve değerlerden oluşur (Mouffe, 1993: 47–57; Üstel, 1999: 65; Osler & Starkey, 2005: 18).

Charles Taylor liberal yaklaşıma yönelttiği eleştiride, “Modern bireyi yaratmak için, muayyen kurumlar ve pratikler, kanun hükümleri, müşterek birlikler, eşit kurallar, ortak müzakere alanları, kültürel gelişim gibi kavramlara ihtiyacın olduğunu” belirtir (Mouffe, 1993: 50). Bunların yaratılması için uzun bir gelişim evresi geçiren bir uygarlık yapısı içerisinde, kişisel amaç ve arzularıyla özgür bireyin hangi dereceye kadar varlığının başlı başına mümkün olacağı liberal yaklaşım tarafından hesaba katılmamıştır.

Toplulukçu yaklaşımın muhafazakâr düşünürlerinden Alasdair MacIntyre’ye göre, “Günümüz modern toplumlarında yaşanan ahlaki ve siyasal uyumsuzluklar, modernite kavramının bazı sorunlarla karşı karşıya olduğunu” göstermektedir (Üstel, 1999: 67). Kapitalist düşüncenin hâkim olduğu modern toplumların yaşamında bir parçalanmışlık ve bundan kaynaklanan ahlaki zayıflık söz konusudur. Alasdair MacIntyre modern toplumda bireyin tek başına bir anlam taşımadığını belirterek topluluk içerisinde konumlanmış yurttaşlık anlayışını savunmaktadır.

Minimalist⁵ bir ulus anlayışından hareket eden David Miller, “Ulus ve yurttaşlığın birbirini tamamladığını vurgulayarak, ulusun dünyayı şekillendirmede ortak kimliği oluşturduğunu, yurttaşlığın ise bu amacı gerçekleştirmek için gerekli pratik araçları sunduğunu” belirtir (Üstel, 1999: 68). Yurttaşlık tek başına sadece devletin yasalarına tabi olmak anlamında değil, haklar bağlamında tanımlanmış bir toplumsal rol, inanç ve tutum sorunudur. Yurttaş yaşadığı toplumda etkin bir rol üstlenmeli ve alınan ortak kararlardan sorumlu olduğunu bilmelidir.

Toplulukçu yaklaşıma göre, günümüz liberal demokrasinin temelini oluşturan evrensellik, değersel yansızlık ve laiklik gibi idealler sözde kalmaktadır. Yurttaşın

⁵ Minimalizm: Olayları geniş ve karmaşık olan yapılarından çıkartıp, daha yalın ve dar anlamlarda yorumlamaktır.

yaşamının özel yaşam ve kamusal yaşam alanı olarak ikiye ayrılması, ahlaki ve dinsel sorunlar karşısındaki sözde yansızlık anlayışı bunun göstergesini oluşturmaktadır. Modern devlet, yurttaş bir hak ve talepler sistemine tutsak etmiş, sonuç olarak depolitize bireyin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Modern yurttaş bir topluluğa üye olarak, bu üyelikten kaynaklanan sorumluluk ve taahhütlerini yerine getirmek suretiyle tekrardan politize olacaktır (Mouffe, 1993: 47; Üstel, 1999: 68).

1. 3. Cumhuriyetçi Yaklaşım: Toplulukçu yaklaşım ile benzerlik gösteren bir yaklaşım da Cumhuriyetçi yurttaşlık yaklaşımıdır. Yurttaşlık kavramını pratik yönden ele alırlar. Bireyleri birbirlerinden ve yaşadıkları topluluktan farklılaştıran değil, diğer bireyler ile paylaştıkları ve onları toplulukla birleştiren özellikler üzerinde durmaktadırlar. Yurttaşlık karşılıklı taahhüt ve bağlanmayla anlam kazanır. Bireyler toplumsal bir bütün içerisinde anlam kazanırken, siyasal ve kamusal alanda yurttaşlık statüsünden kaynaklanan haklarını kullanmayı özgür iradeleri ile seçerler. Elde edilen hakların yanında bunların gerektirdiği sorumlulukları yerine getirmek suretiyle yurttaşlık statüsünü muhafaza ederler (Mouffe, 1993: 48; Norman & Kymlicka, 1994: 370; Üstel, 1999: 70; Osler & Starkey, 2005: 18).

Cumhuriyetçi yurttaşlık yaklaşımı ile liberal bireyci yurttaşlık yaklaşımı arasındaki temel fark özgürlük ve özerklik kavramlarında ortaya çıkar. Liberal yaklaşımda bireyler özgür ve özerk iken, Cumhuriyetçi yaklaşımda görev ve çıkarlar örtüştüğünde özgür ve özerk olabilmektedirler. Liberal yaklaşımda bireyler kamusal işlere katılma konusunda hiçbir yükümlülük altında değildirler. Katılım bir haktır, bir görev değildir. Cumhuriyetçi yaklaşımda katılım bir görev haline gelir ve güçlü demokrasilerin işleyişinde aktif ve sürekli katılım büyük önem taşır (Mouffe, 1993: 50; Norman & Kymlicka, 1994: 365; Üstel, 1999: 71).

Tarihsel süreç içerisinde yurttaşlık kavramının gelişimine bağlı olarak farklı yurttaşlık modelleri ortaya çıkmıştır. Bu modeller, bireyin siyasal ve sosyal hayata aktif katılımının önem kazandığı radikal demokratik yurttaşlık, sivil toplum anlayışı temelinde gelişen sivil yurttaşlık, kadın haklarının ön plana çıktığı ve cinsiyetçi ayrımcılığın ortadan kaldırılması gerektiğinin vurgulandığı cinsiyetçi yurttaşlık, günümüz modern toplumlarında ulus devlet sınırları içerisinde şekillenen modern yurttaşlık ve insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi evrensel değerler çerçevesinde gelişen evrensel yurttaşlık şeklindedir.

Radikal-demokratik yurttaşlık modelinde, yurttaş liberalizmde olduğu gibi kanun koruyuculuğundan yararlanan ve çok özel hakların edilgen alıcısı olan biri değildir. Radikal demokratik yurttaş, ne liberalizmdeki gibi diğerlerinin arasında yalnızca bir kimlik, ne de yurttaş cumhuriyetçiliğinde olduğu gibi diğerlerine önem vermeyen baskın bir kimliktir. Radikal demokratik yurttaşlar anlamında siyasi kimlikler yaratmak, değişik hareketlerin “kadın, işçi, siyahi, çevreci gibi diğer sosyal hareketlerin” içindeki demokratik taleplerin kollektif bir kimlik yaratma tarzına dayanmaktadır. Bu özgürlük ve eşitlik ilkelerinin radikal demokratik yorumuyla kimlik sorununu çözen, demokratik eşitlik çerçevesinde bir “biz” oluşturup, talepler dengesi zincirini kurmayı amaçlayan bir yurttaşlık anlayışıdır. Haklar idealinin ve çoğulculuğunun, kamusal bir ruha sahip olmayla ve etik siyasi kaygıyla birleştirilmesiyle oluşturulacak yeni bir demokratik yurttaşlık anlayışıdır (Mouffe, 1993: 55–56).

Çağdaş sosyal hareketler ile yurttaşlık kavramı arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Sosyal hareketler yurttaşlık kavramını geliştirirken, yurttaşlıktan kaynaklanan haklar sosyal hareketlerin ortaya çıkmasını kolaylaştırır. Örneğin örgütlenme ve

ifade özgürlüğü gibi sivil hakların sosyal hareketlerin ortaya çıkmasında önemli bir rolü olmuştur⁶ (Sarıbay, 1991: 23).

Modern yurttaşlık; genelde üç özelliğin ideal birliği şeklinde algılanmaktadır:1- Bir siyasi kollektivite içerisinde hak ve yükümlülükler getiren yasal bir statüdür. 2- Yurttaşlık, aynı zamanda özel, mesleki ve iktisadi rollerden farklı, belirli bir takım rolleri kapsamaktadır. Yurttaş bu rolleri aracılığıyla siyasi işbölümünde yeri ne olursa olsun çelişik öneriler arasında, tercih yapabilecek (onaylama ya da bunlara katılma) bir konumdadır. 3- Yurttaşlık son olarak “iyi” yurttaşın karakterinde olması gerektiği düşünülen bir ahlaki nitelikler bütünüdür. Toplumsal ahlak ve siyasal ahlak unsurlarını barındırır. İyi yurttaş olmak ve sorumlulukları yerine getirmek önemlidir (Leca, 1993: 57–58).

Modern yurttaşlık tamamen bir grubun toplumsal unsurudur, bu yüzden de bir grup ile ilgilidir. Fakat bu grup bir takım çıkarlar için bir araya gelmiş asli gruplardan farklı olarak, hazır ve somut bir anlam taşımayan bir soyutlamadır. Aileye, cemaate, parti faaliyetlerine, sendika ve işverenler birliğine ilişkin diğer yurttaşlara ait terimler değişken olmakla kalmayıp, yurttaşlık kavrayışının içeriğini boşaltmaktadır. Bu terimler yurttaşlığı modern siyasi topluluklara has bir unsur gibi göstererek yurttaşlığa ilişkin çağrışımların önünü kesmektedir. Modern siyasi topluluk, birbirine doğrudan doğruya bağlı olmayan, sadece aynı yasal sıfatlara sahip ve ilkesel olarak da aynı kültürel kaynaklardan beslenen birey ve grupları yeniden düzenler (Leca, 1993: 55).

Modern devletlerin çoğunluğu, yurttaşlık ile milliyet arasında bir bağ kurarlar. Milliyet yurttaşlığın uygulamaya geçirilmesinin yeterli değilse bile gerekli

⁶ B. Turner çağdaş sosyal hareketleri altı genel tip altında toplamıştır. 1- Kentlerdeki azınlık gruplarının mücadeleleri. 2- Çevreci hareketler. 3- Kadın ve eşcinsel özgürlüğü hareketi. 4- Barış hareketi. 5- Gençlik ve öğrenci hareketleri 6- Dinsel hareketler.

bir kořulu olarak deęerlendirilmektedir. Uzun vadede milli duyarlılık ile iyi yurttař birbirine baęlı olarak dūřūnūlmūřtır. Çifte yurttařlık her zaman özel ve istisnai bir durum olarak devletler tarafından ele alınmıřtır. Modern devletlerde yurttařlık, milliyet ve kūltūrel topluluklar el ūstūnde tutulmuřtur. Yurttařlık, kūltūrel farklılıkları kaldırır ve depolitize eder. Yurttařın devletine ve milletine karřı geliřtirmiř olduęu milli baęlılıęının aktarılması mūmkūn deęildir. (Leca, 1993: 60).

Modern yurttařlık en maddi olanından, en simgesel olanına kadar ū unsura baęlıdır: İřbölūmū, coęrafi ve mesleki hareketlilik, kolektif kimlik simgeleri. Yurttařlıęın modern toplumlarda sūrekli inřa halinde olmasını ve yeniden ūretimini saęlayan temel araçlar kūltūrel ve akademik bir endūstrinin var oluřudur. Bu endūstriler, siyasi homojenleřmenin hem dıřarıdan gelenler, hem de itaat altındakiler için yararlı bir araç olduęu fikrini, muntazam bir řekilde ileri sūrmekle kalmayıp, aynı zamanda bu fikri belli bir açıdan gerçekleřtirmektedirler. Eęer dıřlanmış bir grup, bu ū unsurdan hiçbirine uymuyorsa ve gūlū bir kūltūrel geleneęe sahipse, kendine ait bir devlet ve kūltūr endūstrisinin kurulması ile sonuçlanacak yeni bir milliyetçi akım ve yurttařlık anlayıřı geliřtirmeye ve kurumsallařtırmaya çalıřacaktır (Leca, 1993: 61).

Modern yurttařlık, ulus devlet içinde geliřmiřtir ve klasik yurttařlık anlayıřından en önemli farkı, kanun nūnde eřitlik ilkesi sayesinde, siyasi topluluęun būtūn ūyelerinin aynı haklara sahip yurttařlar olarak eřitlenmesidir. Böylece yurttařlık hukuksal eřitlik söylemi sayesinde hem toplumsal būtūnlūęū saęlama, hem de bireyleri toplumun eřit ūyeleri haline getirmesi dolayısıyla, çeřitli hak taleplerinin birbirleriyle çatıřtıęı, uzlařmaz bir zemin yaratma potansiyeline sahip olmuřtur. Yurttařlık kavramı hem toplumsal birlik ve beraberlik oluřtırmada

hem de bu birlik ve beraberliği zayıflatmada önemli bir role sahiptir. Bu ikili durum sonucunda yurttaşlık hakları genişlemiş ve giderek daha çok insan yurttaşlık haklarından yararlanmaya başlamıştır. 20. yüzyılın sonlarında modern yurttaşlığın eşitlik, katılım, evrensellik, kamusalılık gibi boyutları sorgulanmaya başlamıştır. Küreselleşme ile birlikte ulus devlet değerleri her yönden saldırıya uğramış ve değerler yavaş yavaş aşınmaya başlamıştır. Dünya üzerinde hızla artan göç hareketi, zengin Avrupa Kıtası'nda aşırı göçten kaynaklanan bir takım sorunlara neden olmuştur. Avrupa'da oluşan çok kültürlü ve çok ırklı toplum yapısının ihtiyaçlarına ulus devlet ve ulusal kimlik politikaları cevap veremez hale gelmiştir. Oluşan bu gerilimle birlikte kadın hareketi, çevre hareketi ve eşcinsel hareket gibi yeni toplumsal hareketler meydana gelmiş ve kendi söylemleri üzerinden kimlik oluşturma politikaları geliştirmişlerdir (Gündoğdu, 2004: 12–13).

Yurttaşlık modern devletin ulusal, topraksal ve bürokratik siyasal organizasyonu içinde anlamlı hale gelmiştir. Yurttaşlığın inşasında, güvenlik kaygısı ve korkunun denetlenmesi bulunduğundan, yalnızca ulusal siyasal cemaatin üyeleri yurttaş statüsü almaya hak kazanmışlardı. Yabancılar ise bu kategorinin dışında kalmıştır (Zolo, 1993: 266; Üstel, 1999: 57).

Bryan S.Turner, Avrupa'daki gelişmeleri temel almış ve yurttaşlığı aktif ve pasif değişenleri ve özel ya da kamusal alanda yaşama ve ifade biçimlerine göre dört ideal tip içerisinde ifade etmeye çalışmıştır. Farklı tarihsel koşullar, farklı yurttaş katılım biçimlerine yol açmıştır. Yurttaşlık Fransa ve Amerika'da devrimci bir süreç sonucunda ortaya çıkmış ve bunun sonucunda bu ülkelerde aktif ve radikal bir yurttaş katılımı söz konusu olmuştur. Almanya örneğinde olduğu gibi yurttaşlığın yukardan aşağıya verildiği ülkelerde söz konusu katılım aktif ve kapsamlı değildir.

Siyasal katılım ve etkinlik alanının dar olduğu yerlerde yurttaşlık pasif ve özeldir. Siyasal katılımın ve etkinlik alanının geniş olduğu yerlerde ise yurttaşlık aktif ve kamusaldır. Bu farklı tiplerin ortaya çıkışında farklı ulusal kültürler rol oynamaktadır. Modern yurttaşlık anlayışına göre, yurttaş olarak herkes kanun önünde eşit ve hiçbir kişi veya grup imtiyaza sahip değildir. Bu eşitlik sınıf sistemi içinde farklılık yaratsa da, kanun önünde herkes eşittir (Turner, 1998: 217).

Sosyalist düşünürler modern yurttaşlığı büyük bir gelişme olarak nitelerken, sınıfsal ve sosyal eşitsizliklerin modern yurttaşlıktaki eşitlik durumunu bozduğunu belirtirler. Hukuksal anlamda sağlanan eşitlik toplumsal yaşamda tam olarak uygulanamamaktadır. 19. yüzyıldaki sınıf savaşimleri bu eşitsiz yapıyı ortadan kaldırmaya dönüktür. Sınıf savaşimleri içerisinde yurttaşlık haklarının gelişimi sadece alt sınıfların talebi çerçevesinde değil, egemen sınıfın güvenlik arayışlarıyla da şekillenmiştir (Barbalet, 1988: 3, 43).

Modern yurttaşlık kavramını oluşturan üç unsur mevcuttur. Yurttaşlık siyasi kollektivite konusunda hak ve yükümlülükler getiren yasal bir statüdür. Birincisi bu statüden kaynaklanan zorunlu hakları (ifade özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, mülkiyet ve sözleşme hakkı) kapsayan medeni unsur. İkincisi iktidarın işleyişine gerek yönetim biriminin bir üyesi, gerekse seçmen olarak katılma haklarını kapsayan siyasi unsur. Üçüncüsü ise verili bir toplumda mevcut olan ve malların bölüşümü yoluyla elde edilen iktisadi zenginliğin bölüşümü sırasında ortaya çıkan toplumsal unsurdur (Leca, 1993: 57–66).

Modern devletlerin çoğunluğu yurttaşlık ile milliyet arasında bir bağ kurmaktadır. Yurttaşlık ister kan bağıının isterse bir sözleşmenin sonucu olsun veya çeşitli çıkarların bir birliği olarak algılsın, milliyet düşüncesi yurttaşlığın

uygulamaya geçirilmesinin yeterli değilse bile gerekli bir koşulu olarak ele alınır. Milli duyarlılık ve iyi yurttaş düşüncesi bir arada değerlendirilmektedir. Çifte milliyet devletler tarafından her zaman özel ve istisnai bir durum olarak algılanmıştır. Birlik ve beraberlik duygusunun yaratılabilmesi açısından milli duyguların her zaman canlı tutulması önemlidir (Leca, 1993: 57–66).

Sivil yurttaşlık; 1980’li yıllarda yeniden tartışılmaya başlanan sivil toplum kavramı çerçevesinde yurttaşlık kavramı da ele alınmıştır. Sivil toplum anlayışında temel vurgu özel hayata ve sivil topluma dönüktür. Pazar ekonomisinden ve var olan demokratik işleyişten kaynaklanan her türlü katılım eksikliğine değinerek, gönüllü organizasyonların önemine dikkat çekerler. Kilise, aile, birlikler, çevre grupları, azınlık grupları gibi gönüllü organizasyonlar yurttaşların demokratik işleyişe katılımını kolaylaştırırken, yurttaşlık haklarının ve sorumluluklarının gelişimini ve uygulanmasını kolaylaştırırlar (Norman & Kymlicka, 1994: 363).

Cinsiyetçi yurttaşlık; yurttaşlık kavramının toplumsal cinsiyet boyutunu ele alacak olursak, 1980’li yılların ikinci yarısından itibaren yurttaşlık erdem ve taahhütlerinde gerileme gözlenmektedir. Başka bir ifade ile aydınlanmadan bu yana, bütünleştirici, ortak bir kimlik olarak kabul gören yurttaşlık kimliği, modern toplumlarda giderek çoğalan farklı aidiyetler karşısında gerilemekte ve yeniden bir konumlanmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu süreç kadın-yurttaş sorununu gecikmelide olsa sosyal bilimlerin tartışma alanı içine taşımıştır (Dietz, 1993: 83–84; Norman & Kymlicka, 1994: 359).

Evrensel yurttaşlık; burjuva sınıfının aristokrat sınıf ile 17. ve 18. yüzyıllarda girmiş olduğu siyasal mücadele sonucunda evrensel yurttaşlık kavramı ortaya çıkmıştır. Evrensel yurttaşlık kavramının özünde, yurttaşlık statüsünün her türlü

özellik ve farklılıkları aşan ve bu anlamda eşitliği aynılığa indirgeyen bir anlayış bulunur. Evrensel yurttaşlık kavramı yurttaşlar arasındaki toplumsal farklılıkları, sivil toplumdaki refah, statü ve güç eşitsizliklerini dikkate almadan siyasal alanda herkese aynı statüyü tanımıştır. Evrensel Yurttaşlık kavramı, herkesi kapsama dışında, iki farklı anlam daha kazanmıştır. Bu anlamlar, özeline karşısında genel olarak tanımlanan evrensellik ve herkese aynı biçimde uygulanan yasalar ve kurallar anlamında evrenselliktir (Üstel, 1999: 55; Young, 1998: 386).

Evrensel yurttaşlık kavramı, modern politik hayat içerisinde anlam kazanmıştır. Burjuvazi tarihsel süreç içerisinde aristokrasiye karşı vermiş olduğu mücadele sırasında ve sonrasında yurttaşlara eşit politik haklar talep etmiştir. Kadın, siyah, yahudi ve çalışanlar gibi toplum kesimlerine de ayrımcılık gözetmeksizin yurttaşlık statüsünden, hukukun koruması altında yararlanma hakkının verilmesini talep etmiştir (Young, 1998: 386).

Evrensellik kavramı genel bir anlam içermektedir. Parçalı ve özellikli olmaya karşıdır. Evrensel yurttaşlık kavramı genel bir nitelik taşır ve farklılıklara vurgu yapmaz. Evrensellik hukukun ve kuralların uygulanması ve bunlardan yararlanılmasında birlik ifade eder. Bireysel ve grupsal farklılıklara göre değil, herkese karşı eşit mesafededir. Evrensel yurttaşlığın elde edilmesi tarih içerisinde büyük mücadeleler sonucunda olmuştur. Liberal kapitalist toplumlarda teorik olarak eşitlik varsa da bazı gruplar hala kendilerini ikinci sınıf yurttaş olarak görmektedirler. Bu toplumlarda sosyal adalet ve eşitlik tam olarak sağlanamamaktadır. Bu durumun en temel nedenlerinden bir tanesi ekonomik hayatın yurttaşlar tarafından kontrol edilememesidir. Modern toplumdaki genel istek ve ortak irade gibi kavramlar, homojen bir yurttaş görünüşü yaratmaya çalışmaktadırlar.

Bu homojenleştirme çalışmalarına karşı kadın hareketleri, anti-ırkçı hareketler, azınlık hareketleri ve göçmen hareketlerinden büyük tepkiler gelmektedir (Young, 1998: 388–389).

Çağdaş siyaset kuramının en önemli tartışma konularından birini, 1980’lerle birlikte başlayan yerellik- evrensellik tartışmaları bağlamında değişen yurttaşlık kavramının tanımı oluşturmaktadır. Eski Yunan’dan günümüze bir erdem olma niteliği taşıyan yurttaşlık kavramı, burjuva liberal demokrasilerin ortaya çıkışı ve gelişimi sürecinde bir hak ve görevler sistemi olarak tanımlanmıştır. Günümüz demokrasilerinde bir tasavvur olarak tanımlanan (de jure)yurttaşlık ile yaşanan (de facto) yurttaşlık arasında bir gerilim söz konusudur.

Marksist ve liberal dünya görüşleri yurttaşlığı siyasal bir kategori olarak ele alarak etnik, dinsel ya da dilsel aidiyet ve kimlikleri göz ardı etmişlerdir. Günümüz toplumlarında yaşanan hızlı sanayileşme ve modernleşme süreci söz konusu kimliklerin varlık nedenlerini ortadan kaldırarak toplumsal bütünleşmeye yol açacaktır (Üstel, 1999: 51).

Günümüz demokrasilerinde yurttaşlık, haklar bütünü içinde ele alındığından yeni hak taleplerinin ortaya çıkması yurttaşlığa ilişkin tartışmalara neden olmaktadır. Demokrasilerin önündeki en büyük ikilem hak temelli yurttaşlık anlayışı ile topluluk temelli yurttaşlık anlayışı arasında tercih yapmak durumunda kalmasıdır. Hak temelli yurttaşlık anlayışı hakların sosyal statü, etnik köken, ırk, inanç ve cinsiyet farkı gözetilmeksizin herkese tanınmasıdır. Toplulukçu yurttaşlık anlayışı bireyin bir topluluğa olan aidiyeti oranında haklar sahip olmasıdır. Reel demokrasilerde her iki yurttaşlık anlayışının saf olarak uygulanabilirliği mümkün değildir (Üstel, 1999: 47).

Günümüz liberal demokrasilerin karşı karşıya bulunduğu en önemli sorunlardan birisi toplumdaki farklı kültürel kimliklerin tanınmasıdır. Farklı kimliklerin resmi düzeyde tanınmalarının önündeki en büyük sorun, liberal demokrasi tanımından ve uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Ulus devlet içerisinde tüm yurttaşlar eşit temsil ilkesi etrafında örgütlenmişlerdir. Çağdaş demokrasilerde kamu kurumlarının gayri şahsiliği esas olduğundan, yurttaşlar ulus devletin kendilerine etnik, dinsel, kültürel kimliklerinden bağımsız olarak eşit bir biçimde davranması karşılığında söz konusu kimliklerinden vazgeçerek bir anlamda bedel ödemektedirler. Etnik ve dinsel aidiyet duygusu yurttaşlık duygusu ile çelişmekte ve yurttaşlık duygusunun dayandığı meşruiyet temellerini tartışılır hale getirmektedir (Tok, 2003: 91; Üstel, 1999: 15).

Günümüz toplumları için demokrasi ideali, reel demokrasilerin karşılaşmış oldukları sorunlara rağmen, çözüm sunma niteliğini muhafaza etmektedir. Ulus devlet ve modern toplumların baş aktörü olan yurttaşlık dışında yeni bir kamusal aktörün üretilmemiş olması yurttaşlığın önemini korumaktadır. Geçmiş döneme göre günümüzde yurttaşlık ulus devlet modeli içerisinde anlam bulan hukuksal ve siyasal içeriğinden soyutlanarak, farklı aidiyet, konum ve duyarlılık biçimlerini de içerisine alacak şekilde sivilleşmiştir. Bu gelişmelerden dolayı yurttaşlığın yeniden tarifi gündeme gelmektedir. Bu tanımlama klasik yurttaş tanımları dışında devlet, sivil toplum ve kamusal alan denklemi yeniden kurulması çerçevesinde olacaktır. Demokrasilerin yaşamakta olduğu sorunlar tam olarak çözüme kavuşamasa bile, yurttaşlığın yeniden tanımının yapılabilmesi, yaşanan gerilimi azaltacaktır (Üstel, 1999: 13).

Avrupa Birliği sınırları içerisinde yaşanan u olay yurttaşlık ve ulusal kimlik ile ilgili gelişmeleri etkilemiştir. 1- Doğu Almanya ve Batı Almanya'nın arasındaki sınırı belirleyen Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından 3 Kasım 1990 yılında iki Almanya'nın birleşmesi gerçekleşmiştir. Siyasi ve ideolojik nedenle yarım asırdır birbirinden ayrı yaşayan aynı toplumların birleşmesi ile gl bir ülke ortaya çıkmıştır. Bu olayın temsil ettiği bir diğer gösterge de iki kutupluluğun ve buna bağlı olarak Doğu Bloğu'nun çöküşüdür. 2- Maastricht Antlaşması ile birlikte Avrupa'daki birleşme ve büyüme, ulus devletten ulusüstü ekonomik bir bütünleşmeye yol açmıştır. 3- Yoksul güney ve doğu ülkelerinden Avrupa'ya doğru yaşanan gn yarattığı sorunlardır. Yeni gelenlerin var olan siyasi, sosyal ve ekonomik düzene uyumlarının sağlanması gerekmektedir (Habermas, 1998: 341–342).

Tüm yönleriyle ele almaya çalıştığımız yurttaşlık kavramı, üzerinde tam bir uzlaşmanın sağlanamadığı bir kavramdır. Birbirinden farklı tanımların ve düşüncelerin yer aldığı yurttaşlık kavramı, geçmişte olduğu gibi günümüzde ve gelecekte siyaset kuramının en çok tartışılan konularından biri olmaya devam edecektir. Siyasi aktörlerin çoğaldığı ve siyaset yapma biçimlerinin çok değişik formlarda ortaya çıkmaya başladığı günümüz toplumlarında, yurttaşlık kavramın önemini artmaktadır. Sınıf temelli siyaset anlayışının görünürde ortadan kalkmaya başladığı 20. yüzyıl toplumlarında siyasi yaşam oldukça hareketlidir. Bir yandan ulus devlet anlayışı ve pratiğini aşma yönünde projeler hayata geçirilmeye çalışılırken diğer yandan ulus devletler varlığını sürdürme mücadelesi vermektedirler. Yurttaşlık kavramı, bu çatışmada kilit rol oynamaya devam etmektedir.

Avrupa'nın önemli bir bölümünde siyasal istikrarı sağlayan sosyalist sistemin 1989'lu yıllarda çökmesi, Avrupa'da etnik ve dinsel çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çöküş sadece Avrupa'da değil dünyanın diğer kesimlerinde de dinsel ve etnik çatışmalara neden olmuştur⁷. Bu dönemde batılı kapitalist ülkelerde, ulus devletin meşruiyetini sorgulayan kimlik talepleri ortaya çıkmıştır. Aşırı göç ve istihdam alanında yaşanan sorunlar ve batı ülkelerinde ortaya çıkan ırkçı yaklaşımlar, ulus devlet içerisinde benzerliklerin yanında farklılıklarında ifade edilmeye çalışıldığını göstermektedir. Ulus devlet sınırları içerisinde anlam kazanan modern yurttaş ve yurttaşlığa bağlı taahhüt, dayanışma, katılım ve erdem biçimleri hızla mevzi kaybetmişlerdir. Reel demokrasiler ortaya çıkan gerilimleri ortadan kaldırmakta veya etkilerini azaltmakta zorlanmaktadır. Günümüzde tüm dünyaya hâkim olan küreselleşme olgusu, ulusları ticari açıdan homojen bir küresel ağ içerisinde yer almaya, bütünleşme ve tek biçimliliğe zorlamaktadır. Ulus devlet sınırları içerisinde anlam bulan yurttaşlık kavramının taşıdığı anlamlar küreselleşme olgusu ile birlikte yeniden sorgulanmaya başlanmıştır. Küresel pazar ekonomisinin ulusal pazar ekonomileri içerisinde tanımlanan yurttaşlığa olan ihtiyacı azalmaya başlamıştır. Günümüzde etnik ve dinsel topluluklar cemaat kimliklerini ön plana çıkarmaya çalışmaktadırlar. Kendi taşıdıkları cemaat özellikleri aralarında daha rahat iletişim kurmalarını ve birlikte kolayca hareket etmelerini sağlamaktadır.

⁷ Örneğin Bosna-Hersek'de yaşanan iç savaş ve Çeçenistan'da yaşanmakta olan çatışma yakın tarihimizden etnik temelli çatışmalara örnek gösterilebilir. Ayrıca 11 Eylül 2001 yılında A.B.D, ardından Türkiye, İspanya ve İngiltere'ye dönük terör saldırılar dinsel temelli eylemlere örnek verilebilir.

II. KİMLİK KAVRAMI

1. Kimlik Kavramının Tanımı, Tarihsel Gelişimi ve Unsurları

Kimlik kavramı son zamanlarda dünyada ve ülkemizde⁸ en çok tartışılan kavramlardan birisidir. Kimlik kavramı bu tartışmalarda hem bir olgu olarak ele alınmakta hem de etnik kimlik, ulusal kimlik, dini kimlik ve politik kimlik gibi kavramlar ile ilişkilendirilerek tartışılmaktadır. Günümüzde ulus, din, etnisite kavramları yeni keşfediliyormuş gibi farklı şekillerde tartışma konusu olmaktadır. Bütün bu kavramların günümüzde bu kadar popüler olmasının nedenleri ise bireysel, toplumsal ve küresel düzeyde yaşanan değişimlerdir. 1980’li yılların sonunda yaşanan Doğu Bloğu’ndaki çözülme, II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu dünya yapısını⁹ ortadan kaldırmıştır. 1950’li yıllardan başlayan Avrupa Birliği oluşum süreci ve liberal ekonomik ve siyasal politikaların sonucunda tüm dünyaya yayılan küreselleşme süreci, dünyamızda yeni sınırların çizilmesine, var olanların ortadan kalkmasına ve yeni çözümsüzlük alanlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Kimlik kavramı batı dillerinde Latincenin “idem” (aynı) kökünden türetilen “identite-identity” kelimesi olarak kullanılır. Bu kelime bir özdeşliği ve aynılığı ifade eder. Türkçede ise “kim”, ya da “kimlensin”? Sorusundan türemiş olup, zorunlu bir mensubiyeti ifade eder (Kılıçbay, 2003:155).

⁸ Ülkemizde gerek başbakanın gerek diğer muhalefet partisi başkanlarının katılımı ile alt kimlik ve üst kimlik tartışmaları yaşanmıştır.

⁹ İki kutuplu dünya kavramının kullanıldığı dönem 1945–1990 yılları kapsar ve soğuk savaş dönemi olarak adlandırılır. Bir tarafta liderliğini Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin yaptığı Doğu Bloğu (Varşova Paktı) ve diğer tarafta liderliğini Amerika Birleşik Devletleri’nin yaptığı (NATO) Batı Bloğu yer almaktadır. Sosyalist sistemin egemen olduğu Doğu Bloğu ile kapitalist sistemin egemen olduğu Batı Bloğu arasındaki çatışma soğuk savaş döneminde tüm dünyadaki yapılanmaları şekillendirmiştir. Bu çatışma aynı zamanda dünya üzerinde bir dengenin oluşmasına yardımcı olmuştur.

Kimlik insanın kim olduğu, diğeri tarafından nasıl görüldüğü, rolü, ihtiyaçları ve değeri konusundaki sorulara cevap verme tarzının davranışlara yansıma biçimidir. Gerçek kimliğimiz ise diğlerinin verdiği tepkiye ve onlar ile olan ilişkimize göre şekillenmektedir (İmançer, 2003: 234).

Kimlik kavramı önceleri psikoloji ve sosyal psikolojinin temel kavramlarından birisi olarak ele alınıyordu. Günümüzde ise bu dar alandan çıkartılmış ve kavram sosyal ve siyasal boyutu ile de ele alınmaya başlanmıştır. Kimlikler küreselleşme tartışmaları bağlamında evrenselleşirken, din, dil, ulus, kültür, cinsiyet ve etnisite tartışmaları bağlamında yerel nitelikler kazanıp çoğullaşmaktadırlar. Devlet ve birey arasındaki ilişkide kimlik kavramı, bireylerin devlete karşı konumlanmasını ve istekler ileri sürmesini sağlamaktadır.

Kimlik kavramı, bir keşif ve ben kimim sorusuna yanıt arama süreci aynı zamanda içinde bulunduğumuz sosyal rol ve etkileşimden doğan bir tasarımdır. Kimlik kişinin kendisini toplumun geri kalanından ayırmasını ifade eder. Bu süreçte farklılığını belirleyerek bunu somut durumlara dönüştürür. Ben karşısında öteki ve ötekiler düşüncesini inşa eder. Bireyin kendisini başkasına göre tanımladığı bu süreç negatif bir inşa sürecidir. Birey bu süreçte ne olduğunu değil ne olmadığını belirlemiş olur. Böylece öteki de belirlenmiş olur. Kimlik inşası sırasında, ötekiden farklılık vurgusu yanında, ötekine benzeme süreci meydana gelir. Bu süreç sonunda bir aidiyet duygusu oluşur. Biz anlayışıyla birlikte homojen bir bütün inşa edilmiş olur (Altuntaş, 2004: 68).

Birey için tekil kimliklerin yanında çoklu kimlikler mevcuttur. Birey toplumdaki rolleri, ilişkileri değıştikçe yeni kimlikler kazanır. Birey yaşamı boyunca ilişki kurduğu ötekileri ya değıştirir ya da yaşadığı süreçler ile bağlantılı olarak

ötekiler kendiliğinden değişirler. Ötekiler değiştikçe varolan kimlikler ya değişir ya da farklı formatlara dönüşürler. Bu dönüşümün gösterdiği gibi kimlik sürekli bir kurgu ve dönüşüm halinde inşa sürecidir. Birey için kimlik inşası hayatı boyunca asla sona ermez ve tamamlanmaz.

Modernizm öncesi geleneksel toplumlarda da bireysel ve sosyal kimlikler mevcuttur. Bu kimliklerin bir çatışma alanı ve sorun olarak ortaya çıkmaları modernleşme ile birlikte olmuştur. Geleneksel toplumlarda kimlik, din ve akrabalık sistemi etrafında şekillenen grup ve topluluk üyeliğini ifade etmektedir. Bu kimlikler geleneksel toplumda büyük ölçüde doğumla kazanılır ve büyük değişikliklere uğramadan varlıklarını sürdürürlerdi. Geleneksel toplumlarda roller önceden belirlenmiş olduğu için, kimlikler rollere uygun şekilde inşa edilirdi. Kimliklerin taşıdıkları anlamlar modern toplumların tersine karmaşık değil, açık ve netti. Bu durumda kimlikler konusunda bir tartışmanın meydana gelmesini engellemekteydi. Geleneksel toplumlarda bireylerden çok gruplar ön plana çıktığı için, sosyal kimlikler daha ön plandadır.

Birey eski dönemlerden farklı olarak, aydınlanma döneminde siyasetin nesnesi değil öznesi olmaya başlamıştır. Bu durum bireyi kul olmaktan çıkarıp, yurttaş konumuna yükseltmiştir. Ulus devlet sınırları içerisinde yaşayan yurttaş için, başta gelen kimlik ulusal kimlik olmuştur. Bu kimlik ulus devlete meşruluk sağlayan kolektif bir kimliktir. Ulusal kimlik, başlangıçta ırk, dil, din, etnik kimlik gibi farklılıklar dikkate alınmaksızın, bireyin içinde yaşadığı devlete siyasal bağlılığını ifade etmiştir. Ulusal devlet sınırları içerisinde homojen bir kitle olarak düşünülen ulusal topluluk içerisinde birey, bir siyaset öznesi olarak bazı hak ve görevlere sahip olmuş, bu hak ve görevlerin kullanımı sırasında da biz duygusu gelişmiştir.

Ulus devlet politikaları incelenecek olursa, ulus devletler her şeyin üzerinde eritici bir kimlik yaratarak ve her türden farklılığı yok sayarak ya da ikincilleştirerek kimlik sorununu çözmeye çalışmışlardır. Temel kimlik ulusal kimliktir ve bir kimlik sorunu mevcut değildir. Başlangıçta toplumsal aidiyetlere kolayca cevap verebilen ulusal kimlik, toplumsal yapı karmaşıklaştıkça bu aidiyetleri karşılayamaz hale gelmiştir. Irksal, dinsel ve etnik kimlikler siyasal alanda etkin olmaya başlamışlardır. Devlet ile birey arasındaki bireyin aleyhine olan mevcut durum bireyin sosyal, siyasal ve ekonomik alandaki etkinliğinin artması sonucu bireyin lehine dönmeye başlamıştır. Sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel eşitsizliklere tepki gösteren birey, bu tepkisini siyasal alana taşımıştır. Toplumdaki azınlıklar, yoksul ve dışlanmış kesimler kendi kısmi kimlikleri temelinde toplumun içerisinde var olma biçimini benimsemişlerdir. Modern toplumlarda liberal kimlik, sosyalist kimlik ve muhafazakâr kimlik gibi bireylerin siyasal duruşunu gösteren kimlikler ortaya çıkmıştır.

Sosyal kimlik, bireyin din, milliyet, meslek, cinsiyet, etnisite, siyasal gruplar gibi sosyal kategorilere ait olduğu bilgi ve duygusunu içerir. Sosyal kimlik toplumsal kurumlar, normlar, roller, ya da olgular çerçevesinde belirlenir. Sosyal kimliğin inşası sırasında diğerlerinden olmayan pozitif bir biz anlayışı ortaya çıkar. Birey yaşadığı toplumda yardımlaşma, dayanışma korunma psikolojileri içerisinde kolektif bir kimlik inşa eder (Altuntaş, 2004: 69).

Bireysel ve sosyal kimlik kavramlarının yanında, kültürel kimlik ve onun inşası vardır. Bu süreç kimliğin toplumlardaki kültürel miras çerçevesinde inşası anlamına gelir. Kültürel kimlik diğer kimlik kavramlarından farklı olarak uzun süreli bir birikim sonucunda kendiliğinden oluşmuş, karmaşık bir bütünü ifade eder. Etnik,

ırksal, dil, din, cinsiyet gibi farklı temellere dayanan grupların üyesi olmayı ve onlarla özdeşleşmeyi sağlar (Altuntaş, 2004: 70).

Kimlik konusu 1950’li yıllardan itibaren siyasal alanda ele alınmaya başlanmıştır. Özellikle 1960’lı yıllarda Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkan kadın hakları, azınlık hakları, etnik kimlik ve savaş karşıtlığı gibi hareketler kimlik kavramının siyasallaşması sürecini hızlandırmıştır. Bu hareketler, bu konularda toplumda oluşan baskılara karşı, kolektif bir kimlik inşası meydana getirmişlerdir (Altuntaş, 2004: 74).

Kitle iletişim araçlarının hızla gelişmesi ile ortaya çıkan, ülkeler ve kıtalararası iletişim olanakları, yerel düzeyde örgütlenmiş olan ilişkileri etkilemektedir. Bu etki yerel olan ilişkilerin hızla çözülmesi şeklindedir. Topluluklar arasında kültürel alışverişin hızlanması yerel değerler ile evrensel değerlerin bir arada yoğrulmasına olanak tanımaktadır. Yeni yaşam biçimleri ortaya çıkmaktadır. Bu süreç kimliklerde önemli değişiklikler meydana getirmektedir. Kimlikler yerel değerler yanında evrensel değerlerle de inşa edilmeye başlanmıştır.

Kellner “Popüler Kültür ve Postmodern Kimliklerin İnşası” adlı makalesinde modern kimliğin oldukça devingen, çok katlı, değişime ve yeniliklere açık hale geldiğini belirtmektedir. Bu çalışmasında modern kimliğin özelliklerini sıralamıştır.

1. Öteki, modern kimliğin kurucu unsurudur

2. Kimlik, her zaman istenildiğinde değişebileceğinin ve değişiklik yapabileceğinin farkındadır.

3 Modernite, geçmiş zaman yapı ve kimliklerinin yıkılışı ve yenilerinin üretiminin bir arada bulunabildiği bir düzlemdir.

4. İnsan kimliği modası geçip eskiyebilir, toplumsal geçerliliğini yitirebilir. Bu durumda insan kendini hiçbir yere ait hissetmeme duygusu ve bunun beraberinde yabancılaşma yaşayabilir.

5. İnşa edilmiş olan kimlik iyice belirginleşerek varlığını uzun süre muhafaza edebilir (Kellner, 2001: 195).

Modernleşme ile birlikte birey ve bununla beraber bireysel kimlik ön plana çıkmıştır. Grup bağlarının zayıflaması, bireyi sosyal kimlik inşasından çok bireysel kimlik inşasına yöneltmiştir. Kimlik modern toplumda geleneksel toplumdan farklı olarak daha hareketli, çoklu, kişisel ve değişken özellikler kazanmıştır. Modern yaşamın dayattığı hayat tarzı, bireylerde yeni rollere ve beklentilere neden olmuş, bu nedenle yeni kimlikler ortaya çıkmıştır. Kimlik gerek anlam olarak gerekse oluşum olarak değişken ve kırılgan bir yapıya sahip olmuştur. Modern toplumda kimlikler açısından yaşanan bu hareketlilik kimlik kavramının ve kimlik inşasının bir sorun haline gelmesine neden olmuştur. Modern toplumlarda, din, etnisite gibi kısmi kimlikler varlığını sürdürse de temelde toplum ve birey arasındaki bağlantı meslek örgütleri, sendikalar, dernekler ve vakıflar gibi kurumlar aracılığıyla sağlanmaya çalışılmıştır. Modern kapitalist toplumlarda gerek ulus devletin ortaya çıkışı gerekse laikleşme toplumlarda farklı yapılaşmalara yol açmıştır. Kapitalist toplumdaki siyasal ve ekonomik politikalar toplumda var olan eşitsizlikleri arttırmıştır. Toplumlarda oluşan bu eşitsiz yapı, sınıf, ırk, cins, etnik ilişkilerden yeni kimliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Altuntaş, 2004: 71).

Modern toplumda ortaya çıkan çok yönlülük, karmaşa, dinamizm ve çoğulculuk bireylerde birilerine veya bir yerlere ait olma ihtiyacına neden olmuştur. Modern toplumun kurumsal yapıları, bireylerin aidiyet isteklerine tam olarak cevap

verememiştir. Bu nedenle modern toplumun içerisinde geleneksel yapılar varlığını sürdürmüşler ve zamanla ortadan kalkacağı düşünülen kimlikler (etnik, dini) yerel ve küresel düzeyde önemli kimlikler haline gelmişlerdir. Kısmi kimlikler her iki toplum yapısında evrensel kimlikler olarak önem kazanmışlardır. Modern yaşamın kurgulanıp, yaşatılmaya çalışıldığı büyük şehirlerde bireyler gittikçe yalnızlaşmış, topluma ve kendisine yabancılaşmıştır. Yaşanan yalnızlık ve azalan sosyal güvenlik bireylerin korkularını arttırmış, onları ordu, din, etnik kimlik gibi güven verici yapılara sığınma arayışına itmiştir. Modern toplumlarda geleneksel kısmi kimlikler, ilk halleri ile değil, modern yaşamın gereklerine uygun dönüşümler geçirerek varlıklarını sürdürmüşlerdir (Altuntaş, 2004: 72).

20. yüzyılın ikinci çeyreğinde kitle iletişim araçlarında meydana gelen hızlı ilerleme toplumları bir imaj toplumu haline getirmiştir. Teknolojik ilerlemeler sayesinde kitle iletişim araçları bireyin modern toplumdaki kimlik inşasını doğrudan etkilemeye başlamıştır. Bireyler tüketim malları, medya imajları, film yıldızları ve reklâm kişilikleriyle özdeşlik kurarak kimliklerini inşa etmeye başlamışlardır.

Modernleşmenin ve teknolojik ilerlemenin en üst seviyeye ulaştığı 21. yüzyıl modern toplumlarında, etnik ve dini kimliklerin yok olmayıp aksine güçlenmesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Her iki kimlik kavramı yakından incelenecek olursa bu kimliklerde bir aşkınlık ve bundan kaynaklanan bir güç hissiyatı mevcuttur. Etnik kimlik eskiye dayanma, bir akrabalık bağı oluşturma ve geçmişe dönük aidiyet hissi yaratması açısından bireyleri etkilemektedir. Dini kimlik ise ilahi bir aşkınlığın mevcut olması ve dini kimliğin gerektirdiği ritüellerin yerine getirilmesi sırasındaki hissiyat, bireyleri güçlü bir şekilde etkilemektedir. Bu özelliklerinden dolayı bu kimlikler modern toplumlarda varlıklarını sürdürmektedirler Modern toplumun

kurumlarına, toplumsal yaşamına ayak uyduramayan kesimler her iki kimliğin varlıklarını sürdürmelerine katkıda bulunmaktadır.

20. yüzyılda sömürgeci devletlere karşı verilen bağımsızlık savaşları¹⁰, ulusal kimliğin önemini arttırmıştır. Önce Avrupa’da ardından tüm dünyada ortaya çıkan özgürlükçü gençlik hareketleri¹¹, sınıf temelli kimlik inşası yerine savaş karşıtlığı, sivil haklar, etnisite ve cins gibi siyasal yönü gittikçe artan kimliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dünya üzerinde yaşanan göç hareketleri, ırkçı ve dışlayıcı politikaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu politikalar uygulama alanı bulduğu toplumlarda, gerek göçmenler gerekse yerli halk arasında karşılıklı kimlik arayışlarına ve kimlik inşasına neden olmuştur. Bu durum, zaman zaman bu toplumlarda çatışmalara yol açmıştır¹².

20. yüzyılın son çeyreğinde yükselen bir dizi sosyal ve politik gerilimin gerisinde, ulus devleti oluşturan çeşitli toplulukların din, dil, etnik aidiyet temelinde öne sürdükleri kimlik talepleri bulunmaktadır. Geçmişte aydınlanma düşüncesinin evrenselci değerler dizisi doğrultusunda insan toplulukları arasındaki benzerlikler kolektif yaşamın temelini oluştururken, günümüzde vurgu giderek farklılıklar üzerine yoğunlaşmaktadır. Söz konusu kimlik taleplerine tatminkâr çözüm üretilmediği zaman, bileşenlerini bir arada tutma çabasında olan merkezi devletlerin ulusculuk anlayışı ile merkezden özgürleşme yolunda kimliklerini savunan mikro ulusculuk

¹⁰ Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği’nin kurucusu V.I.Lenin’in benzer dönemlerde dile getirdiği “Her ulusun kendi kaderini tayin etme hakkı” ilkesi çerçevesinde I. ve II. Dünya Savaşları sonrasında ulusal bağımsızlık hareketleri ortaya çıkmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı’nın ardından sömürgeci devletler büyük güç kaybına uğramışlar ve merkezlerinden uzak sömürgelerindeki denetimlerini kaybetmeye başlamışlardır. Afrika Kıtası ve Asya Kıtası’nda ulusal bağımsızlık mücadeleleri sonrası yeni devletler kurulmuştur. Çin ve Hindistan önemli örneklerdir.

¹¹ 1968 yılının sembol olarak kabul edildiği bu hareketler: Savaş karşıtı, anti-ırkçı, çevreci ve kadın haklarını savunan özelliklere sahiptiler. Bu hareketler siyasete, sınıf öznesi yanında farklı politik özneleri de katmışlardır.

¹² Amerika Birleşik Devletleri’nde meydana gelen siyahî ayaklanmalar, Fransa ve bazı Avrupa ülkelerinde yaşanan göçmen ayaklanmaları örnek verilebilir.

anlayışları arasında açık ya da örtük çatışma meydana gelmektedir. Bu çatışma alanında mikro ulusculuk anlayışları ulusal devletlerden kendilerini tanıması istemektedirler. Günümüzde eşit tanınma temelinde anlaşılan demokrasi, giderek dinsel, etnik, ya da dilsel toplulukların eşit statü talepleri biçimine dönüşmektedir. Bu talepler karşısında ulus devletlerin büyük bölümü, genelde söz konusu kolektif kimliğin inkârına yönelmekte veya bu kimlikleri siyaset altı ya da siyaset ötesi bir düzleme çekerek etkisiz hale getirmeye çalışmaktadırlar (Üstel, 1999: 33- 35).

Bireylerin taşımış oldukları kimlikler bireysel yaşam alanlarından çıkıp, kamusal yaşam alanında sergilenmeye başlanırsa, toplumlarda bazı çatışmalara yol açarlar. Bu kimlikler¹³ kamusal alanda, siyasal sonuçları olan talepler ile var olurlar. Bu kimlikler siyaset aracılığı ile görünürlük kazanıp, alınan siyasal kararları ve politikaları etkilerler (Bilgin, 2003: 115).

Günümüzde kimlik sorunsalı küreselleşme ve farklılaşma kavramları çerçevesinde tartışılmaktadır. Küreselleşme kavramının altında batı tipi serbest piyasa ekonomisi ve demokrasi tarzının biçimlediği kültürün tüm dünya üzerinde yaygınlaşması ve tek biçimlilik inşası düşüncesi yatmaktadır. Farklılaşma kavramının çerçevesini ise kitle kültürüne karşı özgül değerler oluşturmaktadır. Sahip olduğumuz kimliği meşrulaştıran ve konumlandıran bir tarihin, bir geleneğin, bir kültürün ve bir ırkın ürünüyüz. Dolayısıyla küreselleşme çerçevesinde üretilen projeler, insanı yetiştirdiği ortamdan bağımsızlaştırmak isterken, onu umutsuzluğa sevk etmektedir. Küreselleşme, sürecindeki hâkim tema, farklı kimliklerin ekonomik

¹³ Ülkemizin gündemini uzun süredir meşgul eden türban sorunu, kamusal alana taşındıkça çatışmalara neden olmaktadır. Aynı şekilde türban sorunu Avrupa Birliği'nde de bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. En belirgin örneğini Fransa'da okullarda türban kullanımı ile ortaya çıkan tartışmalardır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Fransa devleti aldıkları kararlarla bu konunun bireysel özgürlükler ile ilgili olmadığını ve türbanın kamusal hizmetlerin yürütüldüğü alanlarda kullanılamayacağını karara bağladılar.

piyasaların ihtiyaçlarına uygun olarak homojenleştirilmesidir. Küreselleşme, gerek sosyal gerek kültürel kimliklerin ekonomik çıkarlar çerçevesinde türdeşleştirilmesi ve melezleştirilmesine hizmet etmektedir (İmançer, 2003: 239- 241).

Postmodern söylemler kimlik kavramını sorunlaştırır ve onun bir söylem ve bir yanılsama olduğunu iddia ederler. Postmodern düşüncede eklektiklik, çoğulculuk ve çeşitlilik en temel olgulardır. Zaman ve mekân tanımı bireysel ve toplu kimlik yaratımı açısından temel bir öneme sahiptir. Kimliğimizi tanımlamayı güvenilir zaman ve mekân koordinatları içerisinde yaparız. Bu koordinatlar kaybolduğunda ya da güvenilirliklerini yitirdikleri zaman kim olduğumuzu tanımlamamız zordur. Dünyada büyük bir değişim yaşandığı için değişen koordinatlara ve zaman ve mekâna göre kimliğimizi yeniden kurma arayışı içinde oluruz (İmançer, 2003: 239).

Kimlik konusunda küresel düzeyde önemli gelişmeler olmuştur. Dünya üzerindeki ülkeler arasında doğu-batı, kuzey-güney, gelişmiş-az gelişmiş şeklinde ikili bir yapı inşa edilmiştir. Medeniyet sahibi gelişmiş batı ve karşısında gelişmemiş, medeniyete ulaşmaya çalışan ötekiler. Dünyada Avrupa kimliği evrensel değerlerin taşıyıcısı olarak ilan edilmiştir. Gelişmemiş doğu, batı karşısına tek, bütüncül veya evrensel bir kimlik olarak çıkamamış, onun yerine, yerel kısmi kimlikler şeklinde, çoğul olarak ve her biri kendi içinde kendi ötekini de yaratarak ortaya çıkmışlardır. Dünya üzerinde dini kimlikler de küreselleşme eğilimi içerisindeyler. Doğu Bloğu'nun çöküşü ile sona eren soğuk savaş dönemindeki ideolojik farklılaşma, günümüzde dinsel bir farklılaşmaya dönmüş durumdadır.

Yurttaşlık ve kimlik kavramlarının detaylı bir şekilde ele alınmış olması ikinci bölümdeki gelişmelerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

A.B. YURTTAŞLIĞI VE AVRUPA KİMLİĞİ

I. AVRUPA KAVRAMI

Avrupa Birliği yurttaşlığı ve Avrupa kimliği kavramları ile ilgili tartışmalara geçmeden önce Avrupa'nın bir olgu olarak ne anlama geldiğine kısaca değinmek, tartışmaların daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Avrupa ile ilgili yapılan farklı tanımlamalar, Avrupa tarihinin ikilemlerle dolu olduğunu gösterir. E. Morin'e göre, "Avrupa, yasa gücü ile kaba gücü, demokrasi ile baskıyı, tinsellik ile maddeciliği, ölçü ile ölçsüzlüğü, akıl ile miti bir arada bulunduran bir miras üzerine kurulmuştur" (Vardar, 2002: 34). Tanımı kısaca yorumlayacak olursak, Avrupa tarihinde birbirinden farklı düşünceler hep bir çatışma içerisinde olmuşlardır. Bu düşünceler bazı dönemlerde birbirlerinin yerine geçerek ilerleme sağlamışlardır. Düşünceler ve bunlara bağlı olarak şekillenen kurumsal yapılar Avrupa'nın ilerlemeci dinamiğini oluşturmuşlardır.

Avrupalılığın kökenlerine ilişkin en klasik yaklaşım, Yunan- Latin uygarlıkları ile bağlantısı kurulan, Avrupa seçkinlerinin kültür mirasına dayandığı yönündeki tezdır. Avrupa, Roma İmparatorluğu'nun süzgecinden geçmiş, Eski Yunan hümanizminin¹⁴, Hristiyanlıkla zenginleştirilmiş bir biçimdir. Bu yönüyle hem akılcılık hem de inanç temelli düşünceler ve kurumları içinde barındırmaktadır (Vardar, 2002: 34).

¹⁴ İnsana güvenen, insanın merkeze yerleştirildiği ve dünyevi mutluluğun temel amaç olduğu düşünce sistemidir.

Avrupa kimlik kurgusunun bir başka boyutu ise, Avrupa kıtasının tarihi ile ilgilidir. Charlemagne'nın batı imparatoru oluşu ile birlikte bütünleştirici kimlik olarak Avrupa sözcüğü kullanılmıştır. Bir üst kimlik inşası açısından, Avrupa sözcüğünün kullanılması önemlidir. Bu dönemde Avrupa kimliği sınırlarını iki öteki kimliğine karşı çizmiştir. Doğuda yer alan Ortodoks Bizans İmparatorluğu ve Müslüman Arap İmparatorluğu'dur. Bu iki öteki kimlik uzun bir süre Avrupa kimliğinin ötekisi olmaya devam etmişlerdir. Bazı dönemlerde Yahudi kimliği de Avrupa kimliğinin ötekisi olmuştur. Günümüzde özellikle dinler arası ilişkide bu ötekileştirmelere rastlamaktayız. Her iki tarafta dışlama yöntemiyle kendi kimliğini sürekli inşa etmektedir (Vardar, 2002: 34).

Avrupa sözcüğünün ilk kullanımı Yunan mitolojisinden gelmektedir.¹⁵ Avrupa sözcüğünün yeniden ortaya çıkışı, anlam olarak çok daha kuvvetli olmuştur. Avrupa sözcüğü, Hristiyan Avrupalılar arasında Müslümanlara karşı birlik ve beraberliğin bir sembolü olmuştur (Vardar, 2002: 34).

Avrupa'nın kendi görüntüsü olarak Hristiyanlık 15. ve 16. yüzyıllarda yani Rönesans boyunca dönemin anahtar fikri olmaya devam etmiştir. Hristiyan Dünya, Hristiyan Cumhuriyet, Hristiyan Birlik gibi tezler Batı Avrupa'da Roma Katolik Kilisesi'ne ait insanların birliği olarak görülmüştür. Doğu Avrupa'daki Ortodoks Kilisesi ve diğer hristiyanlar bu birliğin dışında tutulmuştur. Dini beraberlik bu dönemde birliğin temeli olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde Avrupa için Osmanlı İmparatorluğu en büyük tehdit olup, aynı zamanda müslüman bir düşman ve öteki

¹⁵ Mitolojide Avrupa bir tanrıça adıdır. Tanrıça Avrupa, Tir kentinde otururken Baştanrı Zeus tarafından kaçırılarak, Bugün Yunanistan'ın sınırları içinde bulunan bir bölgeye getirilmiştir. Bu nedenle önceleri Yunanistan Avrupa diye adlandırılmıştır ama sınırları değişkendir. Germen ırkının kuzeyden yayıldığı ve Roma İmparatorluğu'nun yıkıldığı çalkantılı dönemde Avrupa sözcüğü kullanımdan kalkmış ya da çok az kullanılmıştır. Ancak Arap dünyasının egemenlik alanlarını genişletmesi ile siyasal ve dini anlamlar yüklenmiş bir biçimde yeniden kullanıma girmiştir (Vardar, 2002: 34).

konumundaydı. Reform hareketleri sırasında Avrupa’da yaşanan dini çatışmalar bile Müslüman Türk tehdidini ve onun algılanışını değiştiremiyordu. Bu dönemdeki politikacılar ve din adamları Hristiyan Avrupa- Müslüman Türk çatışmasını dile getiriyor ve Hristiyan prensleri Türklere karşı bir birlik altında toplanmaları için iknaya çalışıyorlardı. Hristiyanlık kimliği birlik ve ortaklık, Avrupa fikri ise siyasi anlamda çokluk ve çeşitlilik ifade etmektedir. 17. yüzyıl sonlarında Hristiyanlık birlik kavramı siyasal içerikli terimlere ilişkin olarak kullanılıyor ve dini içeriğini kaybediyordu (Çırakman, 2003: 35).

17. yüzyılın sonlarına doğru mutlakıyetçiliğin Avrupalı aydınların gözünden düşmesi ile birlikte, özgürlük fikri, arzusu ve amacı Avrupa kamuoyuna hâkim olmaya başlamıştır. Avrupa’nın farklılığı özgür olan ve olamayan halkların sınıflandırılması bağlamında vurgulanmış ve hayal edilmiştir. Özgürlük fikrinin yaygınlaşması Avrupa’nın Avrupa olmayana üstünlüğünü varsaymasına neden olmuştur. Özgürlük kavramının karşısına kölelik kavramı konulmakta idi. Birbirlerinin ötekileri olan bu iki kavramda pek çok farklı özelliği taşımaktadırlar. Özgür olmak, akılcı, çalışkan, dinamik ve ilerici olmayı, köle olmak ise, bağınaz, tembel, cahil, durağan ve gerici olmayı ifade etmektedir. Bu dönemde öteki denilince kölelik ve taşıdığı özellikler akla geliyordu (Çırakman, 2003: 36–37).

19. yüzyıl boyunca uygarlık ve uygar dünya terimleri Avrupa’yı veya Avrupalı bir ülkeyi, onun başarılarını, ilerlemesini ve gururunu temsil etmektedir. Bu yüzyılda uygarlık kavramı Avrupa’yı kendi gözünde ötekine göre üstün ve ilerlemiş olarak tanımlayan temel kıstas olarak ortaya çıkmıştır. Uygarlık eşittir Avrupa varsayımı, emperyalizmi ve sömürgeciliği doğrulayıp, meşrulaştıran bir bakış açısidir. Avrupa ve Avrupalı kendi uygarlığı ile geri kalmış insanları uygarlaştırma

politikaları geliştirmiştir. Dünya üzerinde farklı uygarlıklar yerine tek bir uygarlık fikrinin yarattığı dūřūnsel temel üzerinde önce Avrupa, ardından batı uygarlığı kendini doğurgan, büyümeye ve çoğalmaya elverişli bir dünya olarak tanımlamıştır. Uygur Avrupa imgesi, ilkel ve barbar öteki imgesine göre anlam kazanmıştır. Avrupa'nın kendini anlama süreçlerinde Avrupa olmayandan en keskin ve en güçlü kopuş, bu sayede gerçekleşmiştir. Tarihsel sürecin etkisi ile doęu-batı, Avrupa ve öteki birbirini dışlayan gerçeklikler olarak zihinlerde yerleşmiştir. Görüldüęü gibi, Avrupa tarihsel dönüşüm süreçlerinde kendini ötekine göre tanımlamıştır. Hristiyan olmayana, özgürlükçü olmayana, uygar olmayana göre kendi ayrıksılığını vurgulamıştır (Çırakman, 2003: 38–39).

Ortaçağda, Avrupa Kıtası'nda hâkim olan Feodal Sistem, siyasal anlamda bir bölünmüşlüğü temsil etmektedir. Bu dönemde Avrupa'da bir birlik oluşturma mücadeleleri yaşanmıştır. Rönesans ve Reform hareketleri Avrupa'da bir dönüşümü gerçekleştirmişlerdir. Endüstri Devrimi ve Fransız Devrimi modern Avrupa'yı ortaya çıkarmışlardır. Ulus devletlerin ortaya çıkışı ile birlikte Avrupa'da geçici de olsa bir istikrar sağlanmıştır. Bölüşüm savaşları olarak nitelendirilebileceğimiz I. ve II. Dünya Savaşları gerek Avrupa kıtasında gerekse dünyanın diğer kesimlerinde büyük yıkımlara ve parçalanmalara neden olmuştur. Böylesi yıkımların bir daha yaşanmaması için Dünya'da ve Avrupa'da yeni arayışlar ortaya çıkmıştır. İki dünya savaşı arasında kurulan Milletler Cemiyeti Örgütü muhafaza etmeye çalışmıştır. Fakat II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile geçici bir süreliğine sağlanan barış ortamı ortadan kalkmıştır. Modern toplumların Aydınlanma düşüncesi ile geliştirmiş oldukları, geleceğe olan sonsuz inançtan kaynaklanan güven duygusunun çöküşü, insanları sorumluluk almaya ve eyleme geçmeye yönlendirmiştir. II. Dünya

Savaşının büyük yıkımlarını ortadan kaldırmak ve bir daha böylesi büyük yıkımların yaşanmamasını sağlamak amacıyla bazı örgütler oluşturulmuştur. Dünya genelinde Birleşmiş Milletler Teşkilatı, Avrupa Kıtası'nda ise Avrupa Toplulukları bu örgütlenmelere örnek verilebilir.

II. AVRUPA BİRLİĞİ YURTTAŞLIĞI

1. Avrupa Birliği Yurttaşlığının Tarihsel Gelişimi ve Unsurları

Avrupa Birliği yurttaşlığı kavramına geçmeden önce, Avrupa'da tarih içerisinde gelişen farklı uluslaşma modelleri ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan farklı yurttaşlık geleneklerini kısaca ele alacak olursak, Avrupa Birliği yurttaşlığının içeriğinin belirlenmesinde bu geleneklerin çatışması veya işbirliği rol oynamıştır.

Avrupa kıtasında yer alan farklı ülkelerde tarih içerisinde farklı uluslaşma modelleri gerçekleşmiştir. Modern devletin ortaya çıkışı Avrupa Kıtası'ndaki her bölgede aynı anda olmamıştır. İtalya ve Almanya gibi devletlerde uluslaşma süreci Fransa ve İngiltere'den daha geç yaşanmıştır. Bu durum Avrupa'da büyük gerilimlere neden olmuştur.

Fransa ve İngiltere'de ortaya çıkan ulus anlayışında, eşit hak ve ödevlere sahip yurttaşların, aynı uygarlığın bir parçası olduğu inancına dayanılarak, dil, mezhep, tarikat ve etnik köken gibi öğeler ikinci plana itilmiştir. Almanya'da ise ulus, etnik ve kültürel temelli bir gelişim yaşamıştır. Bu gelişime bağlı olarak ulus kavramına kutsal bir içerik kazandırılmıştır. Fransa'da ulusu etnik ve kültürel temeller değil, siyasal birlik inşa etmiştir. Bu durum Fransa'da, etnik farklılıklar ve farklı kültürlerin yaratmış olduğu değerlere karşı bir asimilasyon çabasına yol açmıştır. Fransa'da siyasal birliğin inşası ve korunması kültürel homojenliği sağlama

sayesinde olmuştur. Kültürel homojenliği sağlamanın yolu olarak, diğer kültürleri yok sayma ve Fransız kültürü çatısı altında eritmek seçilmiştir (Turner, 1998: 216).

Alman modelini ele alacak olursak, ferdiyetçi, organik, farklılıkçı ve ulus merkezlidir. Alman ulusal bilinci Alman devletinden önce belirlediği için, ulus düşüncesi soyut yurttaşlık idealiyle bağlantılıdır. Alman ulusallığı etno-kültürel birlik üzerine kurulmuştur. Kültürel, dilsel, ırksal bir topluluk oluşturmak ön plana geçmiştir (Turner, 1998: 217).

Modern yurttaşlığın dayandığı iki temel esas olan “doğum yeri” ve “kan bağı” esasları birbirinin karşıtı olan Fransız ve Alman geleneği içinde şekillenmiştir.

Yurttaşlık kavramının İngilizce, Almanca, Fransızca kelime anlamları birbirinden farklıdır. Bu farklılık da farklı uluslaşma ve yurttaşlık geleneklerine işaret eder. Fransızcada yurttaş, kent içinde belirli sınırlı haklara sahip yurttaşlar birliğine atıfta bulunan kentten kaynaklanmaktadır. Benzer olarak İngilizcede de yurttaş kent sakini, kentte yaşayan anlamına gelir. Alman geleneğinde ise, yurttaş ekonomik mücadele ve rekabetle karakterize edilen kamusal alana girebilmek için, özel korumayı terk eden kişi anlamına gelir. Yurttaş devletin bir üyesi olarak kabul edilir ve devletin kuralları ile etrafı sarılmıştır (Turner, 1998: 217).

Yurttaşlığın bu şekilde farklı modeller içerisinde gelişimi yurttaşlığın farklı sınıflandırılmasına neden olmuştur. Yurttaşlığın aşağıdan talep edilerek geliştiği yerlerde yurttaşlık aktif ve katılım esaslı olmuştur. Yurttaşlığın tepeden yani siyasal organ tarafından verilmiş olduğu yerlerde ise pasif ve negatif bir anlam ve pratik kazanmıştır. Ulus devlet geleneklerinde kamusal ya da özel alanların konumuna göre yapılan sınıflandırmada ise S. Turner dört farklı yurttaşlık geleneğinden söz eder. Devrimci demokrat Fransız geleneği (aşağıdan ve kamusal), liberal çoğulcu

Amerikan geleneği (aşağıdan ve özel), faşist-plebister Alman geleneği (yukarıdan ve özel), pasif-demokrat İngiliz geleneği (yukarıdan ve kamusal). Böylece Avrupa’da farklı geleneklerin ulusal kimlik politikalarıyla, yurttaşlıkta devrimci, pasif, demokrat ya da faşist bir içerik kazanmıştır (Turner, 1998: 218–219).

Avrupa’da yaşanan bütün bu farklı yurttaşlık gelenekleri, gerek Avrupa Birliği’nin kuruluşu ve gerekse işleyişi konusunda etkili olmuşlardır. Avrupa Birliği’ne üye ulus devletlerin çok farklı geçmişleri söz konusudur. Bir dönem Avrupa’da yaşanan krizler bu farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Ortak bir Avrupa Birliği yurttaşlığı inşası bütün bu geleneklerin çatışması ve işbirliği ile olacaktır.

Avrupa Birliği’nde yurttaşlık, bütünleşme sürecinin temel yapı taşlarından birini belki de en önemlisini oluşturmaktadır. Birlik yurttaşlığının hukuksal ve siyasal yönleri birbirisi ile sıkı bir biçimde bağlantılıdır. Avrupa Birliği yurttaşlığı kavramının en önemli sonucu, federal devlet ile uluslararası örgüt arasında bir ara siyasi topluluğun kurulmasına katkıda bulunmasıdır. Avrupa Birliği yurttaşlığının tanınması, Avrupa’da siyasal federalizmin ilerlemesini sağlayacaktır. Bu gelişme uzun vadede daha başka gelişmelere yol açabilecek alt yapıyı temsil edecektir.

Avrupa Birliği yurttaşlığının temellerinin atıldığı dönem, Avrupa’da toplulukların¹⁶ kuruluşundan Maastricht Antlaşmasına kadar olan dönemdir. Avrupa Toplulukları döneminde yapılan düzenlemeler daha çok ekonomik amaçlı olup, kişilerin serbest dolaşımına olanak sağlamaktadır. Topluluklar döneminde siyasal ve hukuki düzenlemelerden çok ekonominin işleyişini kolaylaştıracak düzenlemeler yapılmıştır. Avrupa Birliği yurttaşlık statüsü ilk kez Maastricht Antlaşması ile kurulmuş ve hukuki temel kazanmıştır (Tezcan, 2002: 54; Gündoğdu, 2004: 11).

¹⁶ Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (1952), Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (1958), Avrupa Ekonomik Topluluğu (1958).

Maastricht Antlaşması'ndan önceki dönemde yurttaşlık ile ilgili bir takım düzenlemeler yapılmıştır. 10 Aralık 1974 yılında Paris'te toplanan devlet ve hükümet başkanları zirvesi sonucu yayınlanan bildirge önemlidir. Bu bildirmede benimsenen kararlar, 1979 yılından itibaren Avrupa Parlamentosu'ndaki milletvekillerinin doğrudan seçimlerle iş başına gelmesini sağlamıştır. Doğrudan seçim uygulaması siyasal katılımı ve demokratik işleyişi güçlendirmiştir (Tezcan, 2002: 55).

1984 yılında Fontainebleau'da toplanan üye devlet ve hükümet başkanları zirvesinde Avrupa Birliği yurttaşlığı ele alınmıştır. Bu toplantıda oluşturulan komite hazırladığı raporda, birlik yurttaşlığını iç ve dış boyutlu olmak üzere iki boyutlu olarak ele almıştır. Yurttaşlığın dış boyutunda daha ziyade üçüncü ülkelere karşı bir Avrupa kimliğinin göstergesi olarak ele alınan yurttaşlık, iç boyutunda ise üye devletlerin yurttaşlarının günlük yaşamlarında bir takım iyileştirmelerin yapılması gereği vurgulanmıştır. 1984 tarihli Spinelli Projesinin üçüncü maddesinde Birlik yurttaşlığı kavramına yer verilmiş ve birlik yurttaşlığının üye devlet yurttaşlığına bağlı olduğu ifade edilmiştir (Tezcan, 2002: 56).

Avrupa Birliği yurttaşlığı kavramı, 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile hukuki bir somutluk kazanmış, böylelikle üye ülke yurttaşları belli hak ve sorumluluklara sahip Avrupa Birliği yurttaşlarına dönüştürülmüşlerdir. Maastricht Antlaşması ile bir birlik yurttaşlığı tesis edilmiştir. Fakat bu konudaki hükümler Avrupa Birliği Antlaşmasında değil, Avrupa Topluluğu antlaşmasının içinde yer almıştır. Söz konusu hükümlerin normalde Avrupa Birliği Antlaşması'nda yer alması gerekirdi. Bu şekilde düzenleme yapınca topluluk ve birlik kavramları, birlik yurttaşlığı çerçevesinde adeta eşanlamlı olarak değerlendirilmiştir (Tezcan, 2002: 23).

Maastricht Antlaşması ile Avrupa Topluluğu Antlaşması'na eklenen 17. madde ile bir birlik yurttaşlığı tesis edilmiş ve üye devletlerden herhangi birinin yurttaşı olan kişinin aynı zamanda birlik yurttaşı olduğu hükmü getirilmiştir. Burada Birlik yurttaşlığı üye devlet yurttaşlığına ek bir statü olarak düşünülmüştür. Bu durumda birlik yurttaşlığı, üye devlet yurttaşlığı üzerine oturan ve üye devlet yurttaşlığına nazaran özel ve ikincil nitelikli bir yurttaşlık olarak tanımlanmıştır. Bu durumda kimin Avrupa yurttaşı olup, kimin olamayacağını belirleyen ulus devletlerin kanunları olacaktır. Birlik yurttaşlığının kazanılması veya kaybedilmesi üye devlet yurttaşlığının kazanılması ve ya kaybedilmesinden bağımsız olmamakta ve Birlik yurttaşlığı statüsü ile tanınan haklar üye devlet yurttaşlığından kaynaklanan haklara eklenmektedir. Birlik yurttaşlığının bu statüsü siyasal bir birlik arayışı içinde olan Avrupa Birliği'ndeki demokratik meşruiyet sorununu çözebilecek bir anahtar olarak değerlendirilirken, öte yandan üye devlet yurttaşlığı üzerinden kazanıldığı için demokratik meşruiyet sorununa çözüm olamayacağı savunulmaktadır. Birlik yurttaşlığının bu şekilde birey ile Avrupa Birliği arasında doğrudan değil, dolaylı bir siyasi bağ kurması söz konusu yurttaşlığın gerçek bir yurttaşlık olup olmadığı tartışmalarına neden olmaktadır (Manzella, 1998, 5; Tezcan, 2002: 56; Gündoğdu, 2004: 16).

Antlaşma ile Birlik yurttaşlarına tanınan haklar: Birlik yurttaşları, üye devletlerin toprakları üzerinde serbestçe dolaşma ve ikamet etme hakkına sahiptirler. İkamet ettikleri üye devletin yurttaşları ile aynı koşullarda, yerel seçimlerde ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde seçme ve seçilme hakkına sahiptirler¹⁷. Üçüncü ülkelerde diplomatik ve konsolosluk yetkilerinin korumasından yararlanma hakkına

¹⁷ Yurttaşı oldukları ülke dışında, herhangi bir üye devlette çeşitli nedenlerle (ekonomik, eğitim, ailevi) ikamet etmek zorunda kalan yurttaşlara bu hakkın tanınmış olması Avrupa çapında bir kimlik yaratma politikalarına yardımcı olmaktadır.

sahiptirler, yurttaşı olduğu üye devletin bir üçüncü ülkede temsilciliği bulunması durumunda, Birlik yurttaşları diğer üye devletlerin yurttaşlarının yaralandığı diplomatik korumadan yararlanırlar. Avrupa Parlamentosu tarafından tayin edilen arabulucuya başvurma ve Avrupa Parlamentosu nezdinde dilekçe hakkına sahiptirler (Avrupa Birliği Resmi İnternet Sitesi: www.europa.eu.int).

Birlik yurttaşlığının Maastricht Antlaşması ile kabul edilmesi sonucu yurttaşlık kavramı ulus devlet sınırlarının dışına çıkmış ve kan bağı ve doğum yeri esaslarının dışında kıstaslar ile tanımlanmıştır. Fakat Maastricht Antlaşması'nda yurttaşlara tanınan hakların yurttaşların siyasal katılımı açısından dar tutulması, Avrupa Birliği'nde demokrasinin işleyişı açısından sakıncalara neden olmuştur. Öte yandan Maastricht Antlaşması ile Avrupa Birliği yurttaşlığı kavramı çerçevesinde getirilen haklar önemli yenilikleri içermesine rağmen Avrupa Birliği'nin kuruluş temelinde ekonomik bütünleşme yattığından, sorunsuz bir şekilde işleyen ortak bir pazarın kurulabilmesi için üretim faktörlerinin serbest dolaşımını sağlayacak bir takım düzenlemeler daha önceden de yapılmıştır¹⁸.

Antlaşmada Birlik yurttaşlarına tanınan seçme ve seçilme hakkı, Birlik içerisinde daha sıkı bir bütünleşmenin sağlanması için bir araç, daha demokratik bir birlik içinde bir amaç olarak görölmektedir. Bu hak topluluk hukuku ile iç hukukun kesiştiği noktada durmaktadır ve iç hukukta düzenlemeler gerektirmektedir. Bu hakkın sadece yerel seçimler ve parlamento seçimleri ile sınırlandırılmış olması, üye devlet ulusal seçimlerinde kısıtlamalara yol açabilmektedir. Öte yandan, Avrupa yurttaşlığının sadece üye ülkelerle sınırlı kaldığını ve verilen hakların üye ülke yurttaşlarına yönelik olduğunu belirleyebiliriz. Bu durumda hukuki ve fiili durumları

¹⁸ Kişilerin serbest dolaşımını öngören hükümler, bunun yanında üye ülke yurttaşları arasında ayrımcılık yapılmasını yasaklayan düzenlemeler bunlardan bir kaçıdır.

ne olursa olsun üye ülkelerde yaşayan üçüncü ülke yurttaşları üye ülke yurttaşlarına tanınan haklardan yararlanamamaktadır¹⁹.

Amsterdam Antlaşması'nda, Maastricht Antlaşması ile yurttaşlık konusunda kabul edilen hükümler birkaç küçük değişiklikle kabul edilmiştir. Amsterdam Antlaşması'nda, Birlik yurttaşlığının üye devlet yurttaşlığını tamamladığı, ancak onun yerini almadığı açıkça ifade edilmiştir. Birlik yurttaşlığının ikincilliği daha da belirginlik kazanmıştır. Birlik yurttaşlarının birlik kurum ve organlarına kendilerini ilgilendiren konularda topluluktaki resmi dillerden birisi ile başvurabilme ve başvurduğu dilde yanıt alma hakkı antlaşmada açıkça ifade edilmiştir (Avrupa Birliği Resmi İnternet Sitesi: www.europa.eu.int).

Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı Belgesi ile Birlik yurttaşlarına tanınan haklar temel bir belgede toplanmıştır. Bu belgede daha önceki düzenlemelerin yanında yurttaşlara tanınan farklı haklarda mevcuttur.

1. Avrupa Parlamentosu seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı
2. Üyesi olmadığınız üye devlet içerisinde yapılan yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı.
3. İyi yönetim, tazminat ve birlik kurumlarına yazma ve yazdığı dilde yanıt alma hakları.
4. Avrupa Birliği ile ilgili belgelere ulaşabilme hakkı.
5. Arabulucuya başvurabilme hakkı.
6. Avrupa Parlamentosu'na dilekçe ile başvurabilme hakkı.
7. Dolaşım ve ikamet özgürlüğü

¹⁹ Avrupa Yurttaşlığı sadece üye ülke yurttaşları ile sınırlandırılmış olsa da, Avrupa Toplulukları Adalet Divanına başvuru hakkı, dilekçe hakkı, Ombudsman'a başvuru hakkı gibi haklar yanında, ortak pazarın ortaya koyduğu birtakım haklardan üçüncü ülke yurttaşları da yararlanabilmektedir. Sınırlandırma daha çok siyasal hakların kullanımına dönüktür.

8. Diplomantik ve konsolosluk koruması.

Avrupa Birliği yurttaşlarına tanınan hakların dışında, bu belge ile kabul edilen önemli ilkelerde mevcuttur. Yasa önünde eşitlik, ayrımcılık yasağı, kùltür, din ve dil çeşitliliğine saygı, kadın ve erkek eşitliği (Avrupa Birliği Resmi İnternet Sitesi: www.europa.eu.int).

Nice Antlaşması ile Birlik yurttaşlarının Avrupa Birliği kurum ve organlarına yazma hakkı çerçevesinde, ilgili kurum ve organların makul süre içerisinde yurttaşların yazılı isteklerine yanıt vermeye özen göstermeleri istenmiştir. Bu şekilde bu hakkın en etkili şekilde kullanımı sağlanmaya çalışılmıştır. Avrupa Birliği ve onun kurumlarını üye devletlerin yurttaşlarına daha yakın hale getirebilmek için, birlik ve kurumlarının demokratik meşruiyet ve saydamlığının sağlanması gerektiği ifade edilmiştir. Amaç yurttaşa daha yakın bir birlik geliştirmektir (Avrupa Birliği Resmi İnternet Sitesi: www.europa.eu.int).

29 Ekim 2004 yılında Roma'da üye ÷lke liderleri tarafından imzalanan ve 12 Ocak 2005'de Avrupa Parlamentosu tarafından ezici çoğunluk ile kabul edilen Avrupa Birliği anayasası metninde daha önce yapılan düzenlemelerden çok farklı düzenlemeler yer almamıştır. Bütün Birlik yurttaşları, kadın ve erkek kanun önünde eşittir ibaresine yer verilmiştir ve böylece ulusal yurttaşlığın en önemli özelliklerinden birisi birlik yurttaşlarına tanınmıştır. Bir başka düzenlemede yurttaşlara tanınan haklar anayasa ve ona işlerlik sağlayacak hükümler tarafından belirlenen şartlar ve sınırlar çerçevesinde uygulanacaktır.

Avrupa Birliği politikaları oluşturulurken yöntem olarak üye devlet kurumları ile Avrupa Birliği kurumları bir eş güdüm içerisinde çalışır ve birlik politikalarını üretirlerdi. Birliğin çatısını oluşturması açısından anayasa ile ilgili çalışmalarda bu

kurumlar dışında sivil toplum kurumları ve mesleki örgütlenme kurumların üyeleri de yer almıştır. Amaç çalışmalara geniş katılımcı bir görünüm vermektir. Bu çerçevede Avrupa Birliği anayasasının demokratik meşruiyetinin sağlanması için yöntem olarak üye devlet parlamentolarında onaylanması dışında, referanduma gidilmesine karar verilmiştir.

Avrupa Birliği anayasasının yürürlüğe girebilmesi için, üye ülkeler parlamentolarında onaylanması veya bazı üye ülkelerde referanduma sunulacağı için referandumlardan olumlu sonuç alınması gerekiyordu. Fransa ve Hollanda'da²⁰ yapılan referandumlarda anayasa aleyhine sonuç ortaya çıkmıştır ve anayasa yürürlüğe girememiştir. Birlik yurttaşlığı ile ilgili eski düzenlemeler hala yürürlüktedir. Anayasanın kabul edilmemesi Avrupa Birliği'nde her alanda bir krize yol açmıştır ve anayasa çalışmaları belirli olmayan bir tarihe ertelenmiştir. Avrupa Birliği halktan gelen bu tepkiler nedeni ile meydana çıkan meşruiyet ve diğer bazı sorunlar ile mücadele etmek durumunda kalmıştır. Avrupa Birliği anayasası yurttaşlık ile ilgili şimdiye kadar yapılan bütün düzenlemeleri bir çatı altında toplamakta ve uygulanabilirlikleri içinde bir birlik oluşturmakta idi.

Avrupa Birliği anayasası ile ilgili referandumlarda yürütülen kampanyalarda öne çıkan “Polonyalı Muslukçu” tiplemesi üye devlet yurttaşlarının birbirlerine karşı ne kadar ön yargılı olduklarını ve birbirlerine karşı olumsuz düşünceler taşıdıklarını göstermesi açısından ilginç bir örnektir. Birliğin en eski üyelerinden olan Fransa'da ve Hollanda'da yapılan referandumlar sırasında belirginlik kazanan diğer üye ülke

²⁰ Bu referandumlar Fransa'da Mayıs 2005 ve Hollanda'da Haziran 2005 yıllarında yapılmıştır. Her iki ülkede de Avrupa anayasası referandumu konusunda yoğun siyasal mücadeleler verilmiştir. Genel seçim çalışmalarına benzer “Evetçi” ve “Hayırcı” çalışmalar yürütülmüştür. Fransa'da az farkla olsa da anayasaya hayır çıkmıştır. Fakat bu oran Hollanda'da daha yüksektir. Lüksemburg'da yapılan referandumda ise Avrupa anayasasına evet oyu çıkmıştır. Bu sonuçlar Avrupa Birliği'nde soğuk düş etkisi yapmıştır. Anayasayı hazırlayanlar, anayasanın bir alternatifinin olmadığını, bu konuda bir B planına sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. Anayasa tartışmaları şimdilik dondurulmuştur.

yurttaşlarına yönelik ön yargılar sadece bu iki ülke ile sınırlandırılmaz. Bu tür ön yargılar, diğer Birlik üyelerinde dönem dönem kendisini göstermektedir. Bu ön yargıların temelinde yer alan kaygıların başında dışardan gelenler yüzünden işsiz kalmak korkusu gelmektedir. Üye ülke yurttaşları arasında yaşanan karşılıklı güvensizlik temasının varlığı, Avrupa’da ortak bilince (biz) sahip bir birlik yurttaşlığının henüz oluşturulamadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Avrupa Birliği yurttaşlığı çerçevesinde yurttaşlara tanınan haklar ile sorumlulukları incelediğimizde, başlangıçta ekonomik bütünleşmenin bir gereksinimi olarak ortaya çıkan serbest dolaşım hakkı, üye ülke yurttaşlarının birlik içerisinde serbest dolaşımını sağlarken, yarattığı karşılıklı etkileşim ile bir Avrupalılık bilincine yardımcı olabilecektir. Çünkü bu hareketlilik üye ülke yurttaşlarını zamansal ve mekânsal anlamda bir araya getirmekte ve birbirleri hakkındaki ön yargıların azalmasına katkıda bulunmaktadır. Üye ülke yurttaşları arasında öteki yerine biz düşüncesini yaratabilme işlevi görebilmektedir. Siyasal haklar açısından bakacak olursak seçme ve seçilme konusundaki bir takım düzenlemeler yapılmış olması siyasal katılımın artması anlamına gelmemektedir ve bu konuda bir takım yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Avrupa Birliği yurttaşlığının sosyal haklar boyutuna bakacak olursak, Avrupa Birliği tarihinin ilk dönemlerinde hâkim olan refah devleti anlayışı ve uygulamaları, 1980’li yıllarda, tüm dünyada esmeye başlayan neo liberal anlayış çerçevesinde gerilemiştir. Avrupa yurttaşlığının sosyal boyutu değil ekonomik boyutu ön plana çıkmaya başlamıştır. Tüm dünyada olduğu gibi, Avrupa’da piyasa anlayışının egemen olduğu bir toplumsal inşa süreci yaşanmıştır. Avrupa Birliği’nde yurttaş kavramı ile tüketici kavramı eşanlamlı olarak anılmaya başlanmıştır. Ortak pazarı

işler hale getirmek için yurttaşlara tanınan üretim faktörlerinin serbest dolaşımı hakkı, uygulamalarda piyasa yurttaşlığını ortaya çıkarmıştır. Küreselleşmenin dayatmış olduğu piyasa ahlakına rağmen, Avrupa Birliği çerçevesinde oluşturulan koruyucu önlemler ve yapılan bir takım düzenlemeler²¹ ekonominin yurttaşlar üzerindeki etkilerini bir nebze de olsa azaltabilmektedir (Faist, 2001, 4; Erdenir, 2003: 211).

Eğer Avrupa anayasası kabul edilebilseydi, anayasaya damgasını vuran sosyal haklar uygulamaya geçirilebilecekti. Sosyal haklar ile ilgili düzenlemeler ulusal düzeyde devam etmektedir. Üye ulus devletler bu konuda kendileri düzenlemeler yapmaktadırlar. Ulusal düzeydeki farklı düzenlemeler Birlik kapsamında bir birliğin sağlanmasını engellemektedir. Üye ülkeler kendi sosyal, siyasal ve ekonomik konumlarına göre farklı uygulamalar yapmaktadırlar. Avrupa’da işsizlik ve istihdam sorunu ulusal düzeyde farklı politikaların uygulanmasına neden olmaktadır. Fransa’da işsizliğe çözüm bulmak amacıyla çıkarılmaya çalışılan istihdam ile ilgili yasa²² özellikle gençlerden ve toplumun farklı kesimlerinden büyük tepkiler almıştır.

Yurttaşlık kavramını ele alırken ifade ettiğimiz gibi, kavramın haklar yanında sorumluluklar yönü de mevcuttur. Avrupa Birliği’nde yapılan düzenlemelerle birlik yurttaşlarına ne gibi sorumluluklar yüklendiğini ele alacak olursak bu konuda bir belirsizlik mevcuttur. Birlik yurttaşlarının belli yükümlülüklerinin olduğu vurgulanmış olsa da bu konuda tam bir netlik mevcut değildir. Ulus devletlerde yurttaşa vergi vermek, askere gitmek, kanunlara saygı v.s. gibi bazı sorumluluklar yüklenmiştir. Fakat bu somut düzenlemelere Avrupa Birliği’nde rastlamamaktayız.

²¹ Avrupa Birliği çerçevesinde tarımdaki sübvansiyonlar sürdürülmüş, yurtdışından ithalatlara sınırlandırmalar getirilmiş, Sıkı para politikaları ve mali politikalar izlenmiştir. Avrupa Birliği bütçesine kaynak aktarımı yapılmıştır.

²² Fransa’da Mart 2006’da gençlerin istihdamı ile ilgili bir yasa yürürlüğe sokulmaya çalışılmıştır.

Temelde Birlik yurttaşından istene şey, birlik kurum ve uygulamalarına güven duyması ve aidiyet ve sadakat hissi beslemesidir. Yerine getirilmemesi durumunda ne gibi yaptırımların olacağı belirgin değildir. Oysa üye ulus devletlerde yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda ne gibi yaptırımların olacağı bellidir. Hapis cezası, para cezası gibi somut uygulamalar mevcuttur. Haklar ve sorumluluklar konusunda belirli eksiklikler olmasına rağmen, birlik yurttaşlığının ulusal yurttaşlığın tamamlayıcısı olması nedeniyle bu boşlukların bu şekilde doldurulduğunu kabul edebiliriz. Avrupa Birliği'ndeki gelişmelere bağlı olarak bu haklar ve sorumluluklarda zamanla gelişme gösterecektir. Avrupa seviyesinde bu haklar ve sorumluluklar geliştikçe yurttaşlık bilinci de gelişme gösterecektir.

Yurttaşlık modern hukuk devletinde etnik, dinsel, kültürel türdeşliğe karşılık gelmemektedir. Yurttaşlık siyasal bir etkinlik ve hukuki bir statüdür. Avrupa Birliği yurttaşlığı ise hukuki boyutuyla sınırlı tutulan bir statü olma özelliğine sahiptir. Yapılan düzenlemeler bu statüyü geliştirmektedir. Bu statü hukuki statü çerçevesinde siyasal bir Avrupa yurttaşlığının gerçekleştirilmesi, Avrupa halklarının siyasal düzeyde giderek artan bir işbirliği kurmalarına bağlıdır. Bu işbirliğinin en etkin şekilde sağlanabilmesi için bir Avrupa kamusal alanına ihtiyaç vardır. Avrupa Birliği'ndeki hukuki gelişmeler siyasal yapılanmanın önünü açmış ve yapılanmanın sınırlarını belirlemiştir. Avrupa Topluluğu Sözleşmesi Avrupa yurttaşlığını hukuki bir statü olarak düzenleyerek siyasal düzeyde bir Avrupa yurttaşlığını olanaklı hale getirmiştir. Avrupa siyasal yurttaşlığın gelişimi için yurttaşlarda, siyasal düzenlemelerde kendilerinin payının olduğu bilincinin yerleştirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede Avrupa Birliği yurttaşlığı gelişen Avrupa demokrasisine ve

oluşturulmaya çalışılan Avrupa kimliğine bir temel oluşturmaktadır (Çelebi, 2002: 111).

Geliştirilmeye çalışılan Avrupa Birliği yurttaşlığı ile ilgili çeşitli modeller oluşturulmuştur.

1. Market Yurttaşlığı: Liberal tezler ve bu tezlerden kaynaklanan politikalar çerçevesinde, Avrupa Birliği sınırları içerisinde oluşturulan pazarlar arasındaki mal ve hizmet dolaşımını sağlayan yurttaşların hareketliliğini ifade eder.

2. Sivil Cumhuriyetçi Yurttaşlık: Aktif yurttaş olarak da tanımlanabilecek olan sivil cumhuriyetçi yurttaş politik hayatta dinamik ve katılımcı bir rol oynamaktadır. Politik kurumlarda aktif olarak yer alıp, oluşturulan politikaları etkilemektedir.

3. Katılımcı Yurttaşlık: Gelişmiş bir demokrasinin, hukuk üstünlüğünün, güçler ayrılığının ve insan haklarının temel alındığı toplumlarda gelişen yurttaşlıktır. Yurttaşların kamuoyuna yoğun ilgisi söz konusudur.

4. Islah Edici, Düzeltici Yurttaşlık: Ulusal kimlikler çerçevesinde geliştirilmiş olan yurttaşlıktır. Ulusal etno kültürel gelenek ve anayasal yurtseverlik kavramlarının karışımından meydana gelir.

5. Yapıcı Yurttaşlık: Ulus devlet yurttaşlığına eleştirel bir bakış açısı getirilmek suretiyle geliştirilen yurttaşlık tipidir. Azınlık gruplarının ve kadın haklarının geliştirmiş olduğu yurttaşlık tipidir (Kostakopoulov, 2005: 238–243).

Yukarıdaki yurttaşlık modelleri incelendiğinde her birisinin yurttaşlıkla ilgili farklı kesimlerin düşüncelerini taşıdıklarını görmekteyiz. Avrupa Birliği yurttaşlığı inşası sırasında ortaya çıkan farklı görüşler bu modellerle temsil edilmektedir. Henüz somut bir Avrupa Birliği yurttaşlık modelinin geliştirilememiş olması yukarıdaki

modellerin geçerliliğini sağlamaktadır. Günümüzdeki uygulanabilirliği açısından Avrupa Birliği yurttaşlığı bu modellerin bir karışımından oluşmaktadır.

Avrupa Birliği yurttaşlığı ile ilgili olumlu düşüncelerin yanında olumsuz bir takım düşüncelerde mevcuttur. Bu düşünceler Avrupa Birliği yurttaşlığının gerçek olmadığı, Avrupa Birliği'nin devlet olmadığı, Avrupa halkının olmadığı, politik birleşmenin Avrupa çapında mistik olduğu ve yurttaşlığın kazara oluşmuş soyut şeyler olduğu yönündedir. 1 Mayıs 2004'te Avrupa Birliği'ne tam üye olan on ülkenin²³ yurttaşlarına (emeğin dolaşımı) serbest dolaşım hakkı belli bir zaman geçmeden tanınmamaktadır²⁴. Bu durum birliğe tam üye ülke yurttaşları arasında ikinci sınıf yurttaşlık anlayışının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Birliğe yeni katılan ülke yurttaşlarına çifte standart uygulanmaktadır. Sermayenin serbest dolaşımına zaman sınırı getirilmezken emeğin serbest dolaşımına getirilen sınırlama düşündürücüdür. Sınırlamadaki amaç diğer üye ülkelerin ulusal ekonomilerinde genişleme ile birlikte meydana gelebilecek tahribatı engellemek ve genişlemeyi üye devletlerin halklarının gözünde meşrulaştırmaktır (Kochenov, 2003: 71- 98).

Avrupa Birliği sınırları içerisinde on beş milyonun üzerinde üçüncü ülke yurttaşı yaşamaktadır. Avrupa Birliği yurttaşlığı geliştirilirken bu insanlara çok fazla yer verilmemiştir. Birlik yurttaşlığının tanıdığı haklar toplumsal konumları güçlü olan bireyler için faydalı olmuştur. Diğerleri ise söz konusu haklardan sosyo-ekonomik konumlarından ötürü çok fazla yararlanamamışlardır. Üçüncü ülke yurttaşlarının birlik yurttaşlığı dışarısında bırakılmış olması Birliğin kıta Avrupa'sındaki genel ve kapsayıcı özelliğini zedelemektedir. Bu şekilde ayırım yapılması bu insanların Birlik düzeyinde bütünleşmesini engellemektedir. Artan suç

²³ Macaristan, Polonya Çek Cumhuriyeti, Litvanya, Estonya, Letonya, Slovenya, Slovakya, Malta, Güney Kıbrıs,

²⁴ Polonya ve Litvanya yedi yıl, Estonya ve Slovenya iki yıl.

orani, işsizlik, aşırı göç, uyuşturucu ve teröre karşı alınması gereken önlemlerin tek başına üye ulus devletler düzeyinde çözüme kavuşturulması sorunların büyüklüğünden dolayı oldukça zordur. Bu sorunların Avrupa Birliği düzeyinde çözüme kavuşturulması gerekmektedir (Hansen, 2000: 139- 151).

Avrupa Birliği yurttaşlığı ile ilgili bir başka yaklaşım Avrupa yurttaşlığının, Avrupa halkını inşa edemeyeceği şeklindedir. Yurttaşlık konusunun sadece anayasal bir problem olmadığını belirten bu görüşe göre yurttaşlık sadece hukuksal normlardan oluşmamaktadır. Biz İtalyan ve Avrupa yurttaşız, fakat Alman veya Fransız değiliz, şeklindeki yaklaşım, ulus devlet yurttaşlıklarının önemini vurgulamaktadır. Avrupa Birliği halkının inşası açısından pasaportlarda yazan ibareler yeterli olmayacaktır. Ulusal yurttaşlık kavramı ile çatışmadan ve onu aşmadan böyle bir inşa çok zordur. Ülkeden ülkeye değişen, sosyal hizmetler, sendikalar ve ödeme sistemleri mevcuttur. Üye devlet yurttaşları kendi ulusal kara, hava ve deniz yolları taşıtları ile seyahat etmektedirler. Ulusların yurttaşlarına sunduğu olanaklar, onların kendilerini tanımlamalarında önem taşır. Ulus devletlerin yurttaşlarına sunmuş olduğu olanakları Avrupa Birliği'nin herkese eşit olarak sunabilmesi zordur. Avrupa halkı tanımını, etnik ve tarihi kökenlerden değil, oy veren yurttaşlardan oluşturabiliriz. Oy veren yurttaşların oluşturduğu bir halk tanımında Avrupa Parlamentosu da yurttaşların temsil edildiği temel kurumlardan birisi olur. Avrupa Parlamentosu seçimlerine olan düşük katılım bu tanımlama çerçevesinde daha da yükselir. Avrupa Parlamentosu'nun işleyişi ve meşruiyeti açısından bu konu önem taşımaktadır. Çünkü Avrupa Birliği Komisyonu'nun almış olduğu kararlar bağlayıcı iken, parlamentonun almış olduğu kararlar tavsiye niteliğindedir (Rusconi, 1998: 3-4; Veit, 1999, 153-155).

2. Avrupa Birliği'nde Anayasal Yurtseverlik

Avrupa Birliği yurttaşlığı ile ilgili sürdürülen tartışmalara Habermas geliştirmiş olduğu Anayasal yurtseverlik kavramı ile katılmaktadır. İnşa edilmeye çalışılan yurttaşlık kavramına, Habermas dile getirdiği değişik düşünceleri ile büyük katkılar sağlamıştır.

Habermas için kültürel oğlculuğu sağlamanın yolu kültürel özgüllüklerin içe kapalı kimliklere sıkışmadan korunabildiği siyasal bir toplulukta bir araya gelmekten geçer. Habermas siyasal alanda toplulukların bir araya gelebileceği yapıyı, liberal demokrasi içinde soyut “anayasal yurttaşlık” kavramı çerçevesinde düşünür. nerdiği formül, Demos’u (halk) Etnos’un (etniler) nne geçiren, akılcı temele dayalı siyasal sözleşmedir. Bir arada görmeye alıştığımız, sivil etkinlik ile ulusal (etnik, kültürel, siyasal) aidiyetin tamamen birbirinden ayrılabilceği varsayımına dayanır. Akıla dayanan anayasal normlardan kaynağını alır (Habermas, 1998: 340–360; Vardar, 2002: 39).

Habermas bir Avrupa kimliğinin oluşturulması sorununu öncelikle ulus devlet modelinin gelişimini ele alarak analiz eder. Habermas, bugünkü siyasal sistemlerin temelini oluşturan ulus-devlet modelinin tarihte gelinen en son aşama olmadığını vurgular. Avrupa devletlerinde, ulusal bilinç ve toplumsal dayanışma, ulusal tarih yazımı, kitlesel iletişim araçları ve evrensel oy hakkı sayesinde gelişmiştir. Öyleyse yerel bilinç düzeyinden ulusal ve demokratik bilinç düzeyine evrilen dayanışmanın ulusal sınırların ötesine de taşınması mümkündür. Bu bilinç “yurttaşlar ulusu” sayesinde kurulur. Yurttaşlar ulusu, kimliğini ortak etnik, kültürel özelliklerden değil, ama medeni haklarını aktif bir şekilde kullanan yurttaş eyleminden alır.

Habermas yurttaşlardan meydana gelen ulusun, soy, dil ve tarih ortaklığıyla şekillenen bir kader birliğiyle karıştırılmaması gerektiğini belirtir. Etnik ulus anlayışının karşıtı olarak bu biçimdeki ulus kavrayışı, hem Avrupa ulus devletlerinin tarihsel konumunu açıklarken hem de demokratik yurttaşlığın, yabancılarla arasındaki dayanışmayı güçlendirir. Habermas farklı kamuoyları doğurabilecek altyapının yalnızca ulus-devletler içinde bulunduğunu belirtir. Avrupa düzeyinde oluşturulacak kamusal alanın, ulusal kamusal alanların kopyası şeklinde olmaması gerektiğini belirtir. Avrupa kamusal alanı, farklı ulusal bütünlüklerin birbiri içine nüfus etmesi, birbirleriyle yoğun etkileşimleri sayesinde doğacaktır. Habermas, Avrupa kamusal alanının, ulus devletler şeklinde değil, yurttaşlar Avrupa'sı şeklinde kurulabileceğini belirtmektedir (Habermas, 1998:340–360; Gündoğdu, 2004: 23–24).

Avrupa Birliği anayasası tartışmalarında yurttaşlık kavramı siyasal ve hukuki yönden birbirinden ayrılarak ele alınmıştır. Bu şekilde yapılmasının temel nedeni siyasal alanın henüz daha Avrupa Birliği düzeyinde değil üye ulus devletlerin hâkimiyeti altında olmasıdır. Fakat Habermas'ın geliştirmiş olduğu anayasal yurtseverlik kavramı, yurttaşlığın siyasal boyutunu göz ardı etmeden, yurttaşların etkinlikleriyle hukuk devletinin gerekliliklerini bir arada, birlikte gelişen bir süreç olarak ele almaktadır. Anayasal yurtseverlik, anayasaların yurttaş eylemleri ile gelişen dinamik ve devingen bir süreç olduğunu gösterir. Bu eylemliliklerin hukuk sınırları içerisinde kalması gerekmektedir. Habermas'a göre ulus devletler, bu devletlerin kurumları yurttaşlık ve demokrasinin yapısal sınırlarını göstermektedir. Demokrasinin ulus-devlet içindeki evrimi hukuk ve siyasetin modern kültür ve ahlak değerlerinin oluşumuna önemli katkılarda bulunmuştur. Bunların en önemlisi, yurttaşlığın siyasal niteliğe dönüştürülmesidir. Ulus devlette yurttaşlık yalnızca

hukuki bir statü değil, yasa yapımına aktif katılım ve tartışma, aynı zaman da kamusal iletişimdir (Habermas,1998: 340–360; Çelebi, 2002: 112).

Anayasal yurtseverlik, anayasaların temel hakları güvenceye alan bir çerçeveye dayanıyor olmasını ve demokratik bir kamuoyunun varlığını gerektirmektedir. Ancak yasaların doğrudan veya dolaylı yapıcılarının kendileri olduğu düşüncesine sahip olanlar, yapılmış yasalara itaat eder ve onları korurlar. Anayasal yurtseverlik kavramı, Avrupa yurttaşlığının siyasal özelliklerini açıklama bakımından da önemlidir. Avrupa yurttaşlığı varolan ulus devlet yurttaşlıklarını ortadan kaldırmamaktadır aksine onların birer tamamlayıcısı konumundadır. Avrupa yurttaşlığı doğum ile kazanılıp, gelenek ve göreneklerle gelişip ortak kader düşüncesini taşıyan üye ulus devlet yurttaşlıklarından farklı bir yapıya sahiptir. Avrupa yurttaşlığı ırk, din, dil ayrımlarını ortadan kaldıran, çokluk içinde birliği (siyasal ve hukuki birlik) anayasal yurtseverlik kavramı ile somutlaştırmaktadır. Modern anayasal demokratik hukuk devletinde türdeş bir kimlik oluşturmak ne ölçüde olanaklıysa, aynı durum Avrupa Birliği içinde geçerlidir (Habermas,1998: 340–360; Çelebi, 2002: 80).

Habermas geliştirmiş olduğu anayasal yurtseverlik kavramı ile küreselleşmenin olumsuz etkileri sonucu, tartışma konusu yapılan ulus devlet kavramını aşmayı amaçlamaktadır. Ulus devletin sınırlı politik kültürünün aşılması ve politika evreninde farklı aktörlerinde yer alması düşüncesi önemlidir. Anayasal yurtseverlik kavramı, ulus devlet sınırları içerisinde tanımlanan birbirinden farklı etnik, politik ve kültürel grupların taleplerini karşılamaya ve bu farklılıklardan kaynaklanan çatışmaları azaltmaya dönüktür.

Habermas, günümüz modern toplumlarının barındırdığı farklı kültürel, etnik ve dinsel kimliklerin neden olduğu çok kültürlülük ve karmaşıklık, toplumsal bütünleşme önünde bir engel olduğu düşüncesindedir. Bu düşünceden hareketle böylesi karmaşık toplumların bireyleri arasında aidiyet hissi uyandıracak ortak bir paydaya ulaşmanın ve kültürel çoğulculuğu ortak bir potada eritmenin ancak siyasi bir irade oluşturmak ve güçlü kamusal iletişim kanalları inşa etmek suretiyle mümkün olabileceğini vurgular. Yurttaşlara verilen medeni hak ve siyasi hakların yanı sıra sosyal ve ekonomik haklara da vurgu yapar. Yurttaşların aidiyet hislerini sürekli kılabilmek için, tanınan bu hakların kullanılabileceği asgari maddi koşulların sağlanmasının da altını çizer. Habermas burada Avrupa refah devletlerine dikkat çekmektedir. Başlangıçta sosyal devlet kavramı çerçevesinde örgütlenmiş olan Avrupa ulusal devletleri son dönemlerde yeni sağ politikaların da etkisi ile bu anlayışlarını terk etmektedirler. Bu durum toplumun bazı kesimlerinde özellikle milli gelirden yeterince pay alamayan kesimlerde huzursuzluklara neden olmaktadır. Ulus devletlerin kendi sınırları içerisinde yaşanan bu değişim, ulusal hükümetleri zor durumda bırakmaktadır. Ulusal kimlikleri aşan bir Avrupa kimliği inşası açısından anayasal ilkeler kadar, ekonomik ve sosyal haklarda önemlidir (Habermas, 2004: 305).

Az gelişmiş ülkelerden her yıl binlerce kişi yıllardır daha iyi bir yaşam için Avrupa kıtasına göç etmektedir. Avrupa Birliği ve Avrupa Kıtası'ndaki ulusal devletler bir göç ve göçmen sorunu yaşamaktadırlar. Farklı etnik yapı ve kültüre sahip olan bu insanların Avrupa Birliği'ne uyumunun sağlanabilmesi açısından anayasal yurtseverlik kavramı önemlidir. Göçmenler kendi katı kültürel unsurlarını terk etmeden ve asimile olmadan anayasal ilkeler çerçevesinde geliştirilecek olan

politik kültüre dhil olabilirler. Birbirinden farklı hayat tarzları demokratik hukuk sistemine dayanan anayasal düzen içerisinde var olabilecektir. Göçmenlerin varlığı Avrupa Birliği için bir sorun olmakla birlikte aynı zaman da bir zenginliktir. Avrupa daki bu insanların diğer insanlarla etkileşimi çerçevesinde Avrupa yurttaşlığı kavramı gelişme gösterecektir.

Avrupa'nın siyasi bir topluluk olarak, yurttaşların bilincinde yalnızca ortak bir para birimi şeklinde kök salması mümkün değildir. Maastricht'teki hükümetlerarası düzenleme Avrupa çapında siyasi bir temel oluşturma gücünden yoksundur. Tek başına ekonomik beklentilerin geniş kapsamlı bir siyasi birlik projesini harekete geçirmesi mümkün değildir. Avrupa'yı salt bir ekonomik pazar olarak ele almak yanıltıcıdır. Avrupa ekonomik pazardan çok daha öte, tarihsel olarak gelişmiş bir toplum modelidir. Avrupa'yı salt ekonomik pazar olarak ele alırsak ekonomik anlamdaki farklı ulusal çıkarlar birbirleri ile çatışma içine girebilirler. Ekonomik kaynakların kullanımı ile ilgili ye devletlerarasında sorunlar çıkabilir (Habermas, 2004: 305).

Habermas bir Avrupa anayasası projesini destekler. Bir Avrupa anayasası birlik yesi devletlerin birlikte hareket etme gücünü arttıracak ve bunu yaparken Birlik'in benimseyebileği politikaların kendine özgü seyrini ve içeriğini olumsuz yönde etkilemeyecektir. Habermas Avrupa Birliği projesine şüphe ile yaklaşanları eleştirirken, onların ortada bir Avrupa halkı yok, dolayısıyla bir Avrupa anayasasından söz edemeyiz düşüncesine karşıdır. Bir yurttaşlar ulusu, ortak soy, dil ve tarihin şekillendirdiği bir yazėı cemaatiyle karıştırılmamalıdır. Bu karışıklık, sivil ulusun gönüllü katılım niteliğini yakalamayı başaramaz. Böyle bir ulusun kolektif kimliği, doğduğu demokratik süreçten ne bağımsızdır ne de ondan önce gelir. Ulusa

ilişkin etnik kavrayışa karşıt olarak böyle sivil bir kavrayış, hem Avrupa ulus devletlerinin asıl tarihi seyrini yansıtır, hem de demokratik yurttaşlığın yabancılar arasında soyut, yasal dolayım dayalı bir dayanışma olduğu gerçeğinin altını çizer (Habermas, 2004: 312).

Anayasal yurtseverlik ilkesine göre, Avrupa politik kimliği ulusallık şeklinde olmamalıdır. Ulus-Devlet modeli ortaçağın sonundan beri Avrupa Kıtası'nda hüküm sürmektedir. Anayasal yurtseverlikte, politik demokrasi anlayışı geçmişten gelen tarihi ve kültürel kimliklere ihtiyaç duymamaktadır. Ulusal kimlikler etnik ve halk temelli şekillenmektedir. Tarihi referansları ise, Roma, Latin, Yunan ve Hristiyanlık anlayışı şekillendirmektedir. Avrupa Birliği'nde bağımsızlık, demokrasi, insan hakları, hukuka saygı ve temel özgürlükler ortak değerlerdir. Anayasal yurtseverlik anlayışı bu değerler üzerinden inşa edilecek ve uygulanacaktır (Lacroix, 2002: 946).

Anayasal yurtseverlik kavramı, yurttaşlık görevlerinin yerine getirilmesi konusunda ne gibi yaptırımlara sahip olup olmadığı konusunda eleştirilmektedir. Toplumlari bir arada tutan kültürel açıdan türdeş değerler var olmaksızın, yurttaşlar kendilerinden beklenen görevleri nasıl yerine getireceklerdir. Sahip oldukları ortaklık bilinciyle yerine getirebilirler. Bu düşünce her zaman geçerli olmayabilir çünkü ulus devletler yurttaşlarının görevlerini yerine getirmeleri için gerektiğinde onlara karşı zor kullanma tekeliini elinde tutmaktadır. Anayasal yurtseverlik, Avrupa halklarının demokrasi, özgürlük, eşitlik, kardeşlik ilkeleriyle uyumlu demokratik bir anayasaya sahip olabileceğini ve bunun halkın din, ırk, dil gibi antropolojik türdeşliklerle ilgisi olmadığını kabulü yoluyla, Avrupa demokrasisinin temellerini oluşturabilir (Çelebi, 2002: 80).

Anayasal yurtseverlik kavramı, bu fikri geliştirenlerin kafasındaki gibi pratikte gerçeklik taşımamaktadır. Çünkü halk kendini soyut prensiplerle kimliklendiremez. Anayasa kavramını, yurtseverlikle bir arada kullanmak anlamsal açıdan etki yaratmaz. İnsanların aidiyet duygusunu geliştirmelerinde bu kavramın pratik bir yönü mevcut değildir. Anayasal yurtseverlik kavramının uzun bir geçmişi bulunmamaktadır. Ortaya çıkışı Alman liberal anlayışına dayanmaktadır. Anayasal yurtseverlik kavramının işlerlik kazanabilmesi için kendi ulusal hafızasından soyutlanmış bir devlete ve topluma ihtiyaç vardır. Bu model Alman demokrasisine uygundur (Lacroix, 2002: 949).

III. AVRUPA KİMLİĞİ

1 Avrupa Kimliğinin Tarihsel Gelişimi ve Unsurları

Avrupa'nın kültürel temelini tanımlamaya yönelik ilk resmi girişimi 1973 Kopenhag Zirvesinde hazırlanan “Avrupa Kimliğine İlişkin Bildiri” ile olmuştur. Dönemin dokuz üyesinin paylaştığı ortak miras, ortak değerler ve yaşam tarzının vurgulandığı belge, “Avrupa Kimliği” kavramının ilk defa resmi olarak gündeme gelmesi açısından önemlidir. Bu belge ekonomik bütünleşmenin yanında siyasal bütünleşmenin de gerçekleşebilmesi için ortak bir kimlik yaratımının gerektiğinin en önemli vurgusudur. Kimlik kavramı Avrupa bütünleşme hareketinin son zamanlarda karşılaştığı tıkanmaya karşılık bir çözüm olarak sunulmuştur. Özellikle dünyadaki ekonomik kriz karşısında bir güç birliği ve savunma mekanizması oluşturmak amacıyla Avrupa bütünleşme sürecindeki ülkeler, kendilerini üçüncü ülkelere karşı konumlandıracak bir kimlik oluşturma gayreti içerisine girmişlerdir. Bu konumlandırmanın temel amacı meydana gelebilecek ekonomik ve siyasal

gerilimlerin etkilerini, ortak hareket ederek en aza indirmektir. Daha sonra 1975 tarihli Avrupa yurttaşlarına somut haklar vermekten bahseden Tindemas Raporu siyasal bütünleşme alanında atılacak adımların bir ön hazırlığı niteliğindedir. Avrupa da 1980’lerde atılan adımlar önemlidir. Simgesel alanda bir Avrupa bilinci yaratma zorunluluğu özel bir önem kazanmıştır. 1983 “Avrupa Deklarasyonu” ve Fontainbleau Zirvesi’nde tartışılan “Yurttaşlar Avrupa’sı” Avrupa yurttaşının haklarının genişletilmesi konusunun gündeme gelmesi açısından oldukça önemlidir.

Bugün Avrupalılık kimliği kavramı farklı alternatiflerin öne sürüldüğü hararetli bir tartışma alanıdır. Bir yanda farklı ulusallaşma ve yurttaşlık gelenekleri Avrupa çatısı altında varlığını sürdürürken, diğer yandan da bir Avrupalılık üst kimliği oluşturma önerisi getirenler vardır. Tüm bu gelenekleri reddederek, Avrupa’nın çok kültürlü yapısını göz önünde bulunduran, yeni bir Avrupa kimliği oluşturma arayışı içerisinde olanlar da mevcuttur. Bütün bu bakış açıları Avrupa Birliği tartışmalarının içerisinde yer almaktadırlar. Avrupa yurttaşlığının kültürel ve siyasal boyutu, geliştirilmeye çalışılan Avrupalılık kimliği etrafında şekillenecektir. Avrupa Kimliği konusunda çeşitli iddialar bir arada var olmuştur. Avrupalılığın kökenlerine ilişkin en klasik yaklaşım, Yunan-Latin uygarlıklarıyla bağlantısı kurulan Avrupa seçkinlerinin kültür mirasına dayandığı inancından kaynaklanır. Bir diğer yaklaşım, kıtanın tarihinin Charlemagne’nın İmparatorluğundan bu yana Roma-Germen mirası üzerine kurulduğunu ve Ortodoks Hristiyanlara, Müslümanlara ve Yahudilere mücadeleyle geçtiğini vurgulayarak, Avrupa’nın bir Hristiyan Birliği olması gerektiğini vurgular. Birliği oluşturan ilk topluluklar ekonomik amaçlı olmuş ve genişleme sürecinde ekonomik birliğin önünün açılması ön planda olmuştur

Birlik yurttaşlığının kimlik sorununa çözüm oluşturup oluşturmadığı sorununu ele aldığımızda, yurttaşlığa yönelik son yıllarda dile getirilen taleplerden biri de ulus-devletlerin kimlik politikalarının daha çoğulcu ve farklılığa saygı duyan yapıda şekillendirilmesi talepleri olduğunu görmekteyiz. Tek bir birlik yurttaşlığı modeli ve kimliği inşa etme amacının olduğu düşünülünce bu talepler bir çelişki yaratmaktadır

Avrupa Birliği kimliğinin inşasında Avrupa Birliği seçkinleri önemli rol oynamışlardır. Eski Yunan Felsefesi, Roma Hukuku, Hristiyanlık Etiği ve İnancı gibi klasik değerlerin yanına, Aydınlanma döneminden özenle seçtikleri değer ve kurumları (hümanizm, akılcılık, ampirizm, romantizm, klasizm) yerleştirerek, bunları Avrupa kimliğinin temel unsurları olarak sunmuşlardır. Avrupa kimliğini somutlaştırmak ve Avrupa yurttaşlarının bilincine aşlamak amacıyla resmi Avrupa tarihi yazma girişimleri olmuştur. Amaç farklı tarihsel kökenlerden gelen ulus-devlet yurttaşları arasında ortak bir Avrupa tarihi anlayışı geliştirmektir. Bu tarih yazımı araçsal bir nitelik taşımaktadır. Geçmişte birbirleri ile büyük çatışmalar yaşamış olan ulus devletleri, ortak bir tarih anlayışı içerisinde bir araya getirmeye çalışmak cesur bir adımdır. Ortak Avrupa tarihi konusunda pek çok eser ele alınmıştır Bu eserler Avrupa Birliği'nin resmi tezleri paralelinde ele alınmış ve Avrupa'nın üç bin yıllık tarihinin başarılarla dolu bir tarih olduğu vurgulanmıştır. Homo Erectus, Megalitik Dönem, Neolitik Dönem ve Tunç Çağı gibi tarih öncesi çağlardan başlayarak evrimsel bir gelişmeyle günümüz Avrupa Topluluğu'na ulaşılmıştır. Eserlerin bu şekilde oldukça geçmişten başlayarak ele alınması, sanki insanlık tarihi yazılıyormuş izlenimini vermektedir. İnsanlık tarihi sanki Avrupa tarihinden oluşmaktadır. Resmi tarih yazımına yöntem olarak ulus devlet kimliği inşasında rastlanır. Bu eserler

yazılırken insanlık tarihinde ki her olumlu, ilerlemeci aşama Avrupa tarihine dâhil edilmiştir. Eski Yunan'ın ilim ve bilgeliği, Roma hukuku ve mimarisi, Hristiyanlık medeniyeti, Rönesans ve Aydınlanma dönemindeki sanatsal ve bilimsel atılımlar, sanayi devriminin üretkenliği ve modern liberal demokrasiler, bütün bu gelişmeler Avrupa tarihinin dönemsel başlıklarını oluşturmaktadır. Bakılacak olursa seçilen bu dönemlerin hepsi de Avrupa Kıtası'nda ortaya çıkmış dönemlerdir. Bütün bu tarihsel aşamaların Avrupa düşüncesi ile ilişkilendirilmesi Avrupa kimliğinin ortak mirasa, kültürel üstünlüğe ve devamlılığa sahip olduğu anlamına gelmektedir. Bu çalışmalar bize klasik Avrupa Medeniyeti'nin diğer medeniyetlerden üstün olduğu tezini de tekrardan üretilmesi anlamına gelmektedir (Erdenir, 2002: 160).

Avrupa Birliği seçkinleri farklı uluslara ait bireyleri, ulus devletin inşasında kullanılan yöntemler ile Avrupalıya dönüştürmeye çalışmaktadırlar. Avrupa Birliği seçkinleri Brüksel'de yerleşik, birden çok dil bilen, ait oldukları ulus devletlerle ilişkilerini koparmış uluslar üstü tarafsız politik aktörler görünümündedirler. Tabi bu seçkinler grubunun var oluşları Avrupa devletine, Avrupa bilincine ve ortak Avrupa kimliğine bağlıdır. Seçkinler özerk ve üstün konumlarını güçlendirmek ve sürdürmek için varolan düzenin yeniden sürekli üretimi sağlanmak durumundadır. Bu durum öncelikle kendi çıkarları ile ilgilidir. Avrupa Birliği'nin seçkinleri, ulusal kimliklerin inşasında kullanılan unsurlardan hareket etmenin yanı sıra, benzer araç ve yöntemleri kullanarak Avrupa kimliğinin öznel boyutuna yönelip, meşruiyet kazandırmaya çalışmaktadırlar. Bu şekilde Avrupalılık bilincinin somutlaştırılıp, Avrupa kimliğine anlam kazandırılması öngörülmektedir. Ortak bir bayrak, marş, pasaport, özel günler, ortak para birimi bu somut simgelerdir. Bu simgeler sayesinde bireyler birbirlerini birleştiren veya ayıran değerlerin bilincine varmakta, aidiyet hissiyatları gelişmekte

ve bu çerçevelerde kimlikler inşa edilmekte ve yeniden üretilmektedir. Bu simgelerle karşılaşan her birey Avrupa kimliği hatırlamakta, onu bilincinde yeniden ve sürekli tahayyül etmektedir. Bu simgeler sadece varolan gerçekliği temsil etmemektedirler aynı zamanda gerçekliği devamlı inşa etmektedirler

Avrupa Birliği ekonomik temelli bir birlikten, politik temelli bir birliğe doğru evrim geçirmiştir. Avrupa Birliği'nin Doğu Avrupa'ya doğru genişleme süreci ve özellikle Türkiye'nin tam üyeliği süreci Avrupa kimliği düşüncesini daha karmaşık bir hale getirmiştir. Avrupa kimliği sorusu demokratik ve hukuki meşruiyet sorunu ile de ilişkilidir. Avrupa yurttaşlığı, Avrupa anayasası, gelişen bölgesel kimlikler, üye devletlerdeki gelişmeler ve Avrupa Birliği genişleme süreci kimlik faktörünü etkilemektedir. Fransa, Danimarka, İrlanda, İngiltere ve İsveç gibi Avrupa Birliği üyesi ülkelerde Maastricht, Amsterdam Antlaşmaları ve Euro'ya geçiş sürecine karşı, kendi ulusal kimliklerini koruma amacıyla tepkiler gösterilmiştir. Aynı durum somut örnek olarak, Avrupa anayasası ile ilgili Fransa ve Hollanda'da yapılan referandumlarda "hayır" oyu çıkmıştır. Maastricht Antlaşması'ndan sonra Eurobarometer tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarından birisi, Avrupa düşüncesinin ulusal kimlikleri tehdit ettiği yönündedir. Ulus-devletlerde ki kültürel farklılığı tehdit ettiği ve her şeyi Brüksel merkezli bir hale getirdiği yönündedir. Çalışmanın önemli sonuçlarından birisi, Avrupa'da yaşayan insanların öncelikle kendi ulusal değerlerine, kimliklerine sahip çıktıkları yönündedir. Kendi ulusal hükümetlerinin gücünün yetmediği konularda Avrupa Birliği'nin bazı politikalar yürütebileceğini savunurlar (Öner, 2004: 28).

Ortak bir Avrupa bilincinin yaratılması, başarılı bir dönüşüm için gereklidir. Avrupa'da bu dönüşüm uluslar üstü bir birlik oluşturma yönündedir. Tek market,

Euro ve Avrupa yurttaşlığı gibi gelişmeler bu dönüşüm için birer adımdır. Birlik yurttaşlığı ulusal yurttaşlığa bağlı, onun tamamlayıcısı olan bir yurttaşlıktır. Avrupa kimliği yurttaşlığa bağlı olduğuna göre, temelde kimlik kavramı da ulusal kimliklere bağlıdır. Göç, bölgeselcilik, ırkçılık gibi politikalardan ötürü, kimlik politikaları tartışılmaya ve uygulanmaya çalışılmaktadır. Göçmen sorunu biz ve onlar düşüncesini beslemekte ve üye devletlerde farklı göç politikalarına neden olmaktadır.²⁵ Bu konu ulus ötesi kurumlar oluşturabilmek açısından önemlidir. Avrupalılık düşüncesinin yaratılıp, uygulamaya konması Avrupa’da büyük sorunların yaşanmasını önleyecektir. Avrupa’da dönem dönem güç kazanan sağ politika ve politikacılar²⁶, toplumlarda birlik ve beraberlik düşüncesini yaymak yerine, yabancı düşmanlığını destekleyecek politikalar yapmakta ve göçmenlere karşı yerli insanları korkutarak politika yapmaya çalışmaktadırlar. Politik toplumlar duygu, dayanışma ve politik birlik içerisinde hareket etmektedirler. Tarihi geleneksel süreç içerisinde Avrupa halkı diye bir birlik tam olarak geliştirilememiştir. Şimdiye kadar Avrupa kimliği bir Brüksel teknokratlarının elit projesi olarak ele alınmıştır. Tarih, kültür ve dil temelli bir Avrupa bilinci ve kimliği oluşturmak çok önemlidir (Öner, 2004: 29).

Avrupa kimliği, ulusal kimliklerin inşası yöntemleriyle geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu proje tarihsel mitler ve Hristiyanlık mirasından gelen ortak değerleri içeriyordu. Ortak politika ve resmi tarihe dayanıyordu. Roma döneminden tarihi referanslar alınıyordu. Avrupa’nın demokratik ve barış dolu bir proje olduğu vurgulanmaktadır. Avrupa Parlamentosu seçimleri, ortak Avrupa sembolleri, bayrak,

²⁵ Fransa’da 2005 yılında iki gencin polis tarafından öldürülmesi sonucu gettolarda başlayıp ülkenin çeşitli şehirlerine yayılan olaylar, Fransa’da göçmenlere karşı yürütülen ayrımcı ve dışlayıcı politikaları gözler önüne sermiştir.

²⁶ Fransa, Avusturya, Hollanda’da yapılan son genel seçimlerde aşırı sağcı partilerin oylarında yükselme olmuştur.

marş, gün ve pasaport düzenlemeleri vardır. Örneğin Avrupa bayrağı kamu binaları ve endüstriyel işletmelerde kullanılıyordu. Bu projenin diğer öğeleri ise, Avrupa Kıtası çapında organize edilen spor müsabakaları ve bilimsel temelde ortak yürütülen projelerdir. Eğitim alanında üye devletlerarasında çeşitli ortak programlar organize edilmektedir. Erasmus ve Socrates adlı eğitim projeleri bu kapsamdadır. Yurttaşlar farklı üye ülkelerde aldıkları eğitimle, diğer üye ülkelerde çok rahat iş bulabilmektedirler

Avrupa kimliği inşası eğitim, akademi ve politik alanlarda sürmektedir. Buna rağmen kamu hayatı, ulusal medyalar tarafından şekillendirilmektedir. Eurobarometer, Avrupa kamuoyunun fikir ve düşünce hayatının nabzını tutmaktadır ve Avrupa Birliği komisyonunca desteklenmektedir. Avrupa Birliği Komisyonu üye devletlerarası network bağlantı projelerini desteklemektedir. Bu projenin amaçlarından birisi Avrupa sivil toplumu inşasıdır. Birlik içerisinde birbirine yakın bölgeler arasında işbirliği ve iletişim kurulması çabası desteklenmektedir. Gönüllü girişimler Avrupa Birliği seviyesinde inşa edilmektedir. Farklı bölgelerde ki problemlere genel iletişim ağı ile hizmet vermeye çalışılmaktadır. Avrupa Birliği'nde eğitimde ortak müfredat oluşturulup, işler hale getirilmeye çalışılmaktadır. İnsan Haklarına saygı, azınlık haklarına saygı, hukuk kurallarına uyum göstermek Avrupa kimliğinin ortak değerleridir. Bakılacak olursa bu değerler evrenseldir ve bu değerlerin salt Avrupa'nın değerleri olduğu konusunda genel bir uzlaşma sağlanamamaktadır. Avrupa Birliği'nde ortaya çıkan bölgecilik projeleri dönem dönem problemler çıkarmaktadır²⁷. Üye devletlerde farklı bölgecilik politikalarından dolayı, bir sorun ortaya çıktığında bölge temsilcilerinin üye devlet

²⁷ İspanya Bask, Katalan, Fransa Korsika, Belçika Flaman

hükümetlerini atlayıp, doğrudan Avrupa Birliği kurumlarına başvuruda bulunmaları sorunlara neden olmaktadır. Bu durum Avrupa kimliğinin değil, daha yerel düzeyde bölge kimliklerinin ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Bölgecilik ve bölge kimliği savunucuları, bölgeler için Avrupa tezini savunmaktadırlar ve bu şekilde yapılanmanın daha etkili, demokratik ve ekonomik açıdan dinamik olacağını savunmaktadırlar (Öner, 2004: 32).

Avrupa projesi, üye devletlerde ulusal kimlik ve çıkarlarının geliştirilebileceği bir alan olarak algılanmaktadır. Ulusal kimlikler mitler ve sembollere dayanmaktadırlar. Fakat küreselleşme olgusu bu sistemi değiştirmiştir. Göç ve nüfus hareketleri, Avrupa’da birçok ülke de etnik ve kültürel çeşitlilik yaratmıştır. Ulusal kimliklerin ön plana geçmesi Avrupa kimliği projesini zayıflatmaktadır. Avrupa Birliği’nde kültürel, dilsel, dinsel çeşitlilik mevcuttur. Dinsel alanda birbirinden farklı mezhepler bir arada bulunmaktadır. Katoliklik, Ortodoksluk, Protestanlık bu mezheplerin en önemlilerindendir. Avrupa tarihine bakacak olursak 19. yüzyılın son dönemlerine kadar mezhepler arası büyük çatışmalar yaşanmıştır. Günümüzde bile İrlanda’da böyle bir çatışma mevcuttur. Sadece Hristiyanlık dininin mezhepleri arasında değil, dinler arasında da çatışmalar meydana gelmektedir. Günümüz tartışma konularından en önemlilerinden birisi uygarlıklar çatışması adı altında Hristiyanlık ile Müslümanlık arasında bir çatışma hali devam etmektedir. Bu çatışmalar ve çeşitlilik ortak kimlik inşası sırasında sorunlara neden olmaktadır. Avrupa Birliği’nin doğuya doğru genişlemesi yaşanan sorunları daha da içinden çıkılmaz hale getirmektedir²⁸. Avrupa kimliği coğrafik

²⁸Bulgaristan ve Romanya Avrupa Birliği’ne 2007 yılının başında tam üye olacaklardır. Müslüman bir kimliğe sahip Türkiye ile de müzakerelere başlanmıştır.

olarak Avrupa bütünleşmesinin limitini göstermek açısından önemlidir (Öner, 2004: 33).

Ulusal kimlikler, Avrupa Kıtası'nda baskın kimliklerdir. Ulus devletler ulusal sınırlar ve ulusal kurumlar yaratmakta ve kendi kimliklerinin mitleri, hikâyeleri ve kültürel sembolleri ile baskın unsur olmaktadır. Ulusal kimlikler biz düşüncesini temsil etmektedirler. Ulus inşasındaki ortak mitler, tarih, politik kitle kültürleri, kanuni haklar ve üyelerinin ortak görevleri ve güçlü ulusal ekonomiler etkili yapıya sahiptirler. Avrupa'da politik örgütlenme ulusal partiler ve ulusal anayasalar çerçevesinde yürütülmektedir. Avrupa Parlamentosu'nda ulusal parti gruplarından oluşan parti komisyonları mevcuttur. Parlamento faaliyetleri içerisinde kendi programlarını sürdürmektedirler. Avrupa Birliği seçimlerinde ulusal parti ve onların temsil ettiği ulusal sorunlar temel unsur olmaktadır. Bu durum ulusal kimliklerin baskın yapısının devam etmesini sağlamaktadır

Avrupa kimliği, çeşitlilik (çokkimliklilik) temeline dayanırsa, inşası daha kolay olacaktır. Ortak bir Avrupa halkından söz edilememektedir ve bu durum, kimlikler hiyerarşisinde Avrupa kimliğinin zayıf kalmasına neden olmaktadır. Bazı Avrupalılar için Avrupa, kendi ulusal kimliklerinin bir parçasıdır. Laffan'a göre ulusallığın sivil boyutu kimlik inşası açısından önemlidir. Avrupa kimliğinin sivil anlamda inşası daha kolaydır (Öner, 2004: 34).

Ulusal kimlikler, Avrupa kimliği karşısındaki baskın yapılarını korumaktadırlar. Ulusal devletlerdeki kendi yurttaşlarını sosyalleştirme kurumları etkili olmaktadır. Okul sistemi, adalet mekanizması, askeri sistem, ulusal bayramlar gibi örgütlenmeler ulusal kimliklerin sürekli inşasını sağlamaktadır. Ulus sonrası bir

kimlik inşası gerekir. Bu da insan hakları ve demokrasinin gelişimine uygun olarak inşa edilebilir (Öner, 2004: 35).

Avrupa kimliği ve Ulusal kimlik bazen birbirlerine aykırı, bazen de birbirlerini tamamlayıcı niteliktedirler. Avrupa Birliği'nde insanlar değişik kimliklere sahiptirler. Avrupa kimliği ile ulusal kimlikler aynı zaman da bir arada bulunabilir, fakat birbirlerinin yerine geçmeyebilirler. Bu durumda insanlar birden çok kimliğe sahip olabilirler. Avrupa kimliğinin bu kimlikler hiyerarşisi içerisinde nerede bulunduğu önem kazanır

Avrupa Birliği üye ülkelerinin tümü, Avrupa kimliği konusunda farklı bakış açılarına sahiptirler. Bazıları rahatlıkla bu sürece uyum sağlarken bazıları ulusal kimliklerini ön plana çıkarmaktadırlar. Bazı üye ülkeler, bölgesel, ulusal ve Avrupa kimliğinden oluşan birden çok kimliği benimsemektedirler. Katalonya Bölgesi çok kimlikliliği benimserken, Bask Bölgesi sadece bölgesel kimliği tercih etmektedir. Elitler hariç Avrupa halkları sadece Avrupa kimliğini tek başına benimsememekte, sürekli ulusal kimliklerine vurgu yapmaktadırlar. Avrupa kimliği inşası, zor ve karmaşık bir süreçtir. Avrupa Birliği'nde bir ortak gelecek inşası çok önemlidir. Geleceğe dönük böyle bir ideal geliştirilebilirse, Avrupa tarihinin geçmişteki çatışmalarla dolu tarihi unutulabilir. Avrupa kimliğinin yakın zamanda ulusal kimliklerin yerini alması çok zordur. Çünkü ulusal kimlikler sürekli olarak ulusal sınırlar içerisinde inşa edilmektedirler. Çok kimlilik içinde birlik, çok dillilik, yaratılan ortak semboller, Euro, bayrak, sportif ve kültürel organizasyonlar, Eurochanel gibi araçlar ile ulusal kimlikleri elemine etmeden bir kimlik inşası gerçekleştirilebilir (Barnett, 2001, 410; Öner, 2004: 35).

Avrupa Birliği'nde, Avrupa kimliğini vurgulayan ve Avrupalılık bilincini aşılamayı öngören bir dizi simge icat edilmiştir. Bu simgelerden en önemlisi Avrupa Topluluğunu simgeleyen amblem ve bayraktır. Avrupa Bayrağı sadece Avrupa Birliği'nin değil, aynı zaman da Avrupa'nın bütünlüğünün ve genel anlamda kimliğinin bir sembolüdür. Altın yıldızların oluşturduğu daire dayanışmanın ve Avrupa içindeki uyumun bir göstergesidir. Gök mavi zemin üzerinde altın rengindeki 12 adet yıldızın yer aldığı Avrupa Birliği Bayrağı 1985 Haziran'ında kabul edilerek, ilk kez 29 Mayıs 1986 tarihinde resmi bir törenle Avrupa Birliği Komisyonu'nun Brüksel'deki merkezinde göndere çekilmiştir. Her ulus devletin bir bayrağı olduğu gerçeğinden hareketle Avrupa Birliği'nin de bir bayrağının olması oldukça anlamlıdır. Bayrak simgesinin kaynağı Avrupa'nın geğmişinden bağımsız değildir:

Oniki sayısı mükemmelliği ve bolluğu simgelemenin yanı sıra, havarilerin, Yakup Peygamberin oğullarının, Romalı yasacıların, yasa levhalarının, Herkülün Misyollarının, günün saatlerinin, yılın aylarının veya burçların da sayısına da eşittir.

Oniki adet altın yıldızın oluşturduğu dairenin Kutsal Meryem'in haresini temsil eden bir Hıristiyanlık simgesi olduğunu belirtilmektedir. Avrupa Bayrağı'ndaki yıldız sayısının birliğe üye ülke sayısı ile ilgisi bulunmamaktadır. Avrupa Birliği ne kadar genişlerse genişlesin bu sayı sabit kalacaktır. Avrupa Birliği Komisyonu'na göre bu simge Avrupa kimliği ve Avrupa bütünlüşmesinin mükemmelliğini temsil etmektedir (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu: www.deltur.cec.eu.int).

Kimlik oluşturma simgelerinden bir tanesi de Avrupa Marşı'dır. Her ulus devletin tarihinden yola çıkılarak yazılmış olan bir ulusal marşı vardır. Avrupa Birliği'nin bu çerçevede benimsemiş olduğu bir marş vardır. Avrupa Marşı,

Beethoven'in 9. senfonisinin son bölümünden uyarlanmış ve 1972 yılında Avrupa Konseyi tarafından kabul edilmiştir. Avrupa Birliği üye ülkelerinin hükümet temsilcileri 1985 yılında Avrupa Birliği'nin resmi marşına onay vermişlerdir. Avrupa Marşı üye ülkelerin ulusal marşlarının yerine geçmemektedir. Birlik ve bütünlük düşüncesini dile getirmek amacıyla kullanılmaktadır (European Commission Booklet, 2004: 11).

Avrupa Günü ortak simgelerden bir tanesidir. 9 Mayıs Avrupa günü olarak kabul edilmiştir. 9 Mayıs 1950 yılında Avrupa Birliği'nin fikir babalarından birisi olan Robert Schumann, birleşik bir Avrupa fikrini gündeme getirmiştir. Schumann Deklarasyonu olarak bilinen bu sunuş bugünkü Avrupa Birliği'nin temellerini atmıştır. 9 Mayıs'ın Avrupa günü olarak kutlanması kararı da 1985 yılında Milano'da yapılan Avrupa Birliği hükümet ve devlet başkanları zirvesinde alınmıştır. Belirli günlerin sembol olarak seçilmesi ve bu günlerde belirli etkinliklerin yapılması uygulamasına ulus devletlerde sıklıkla karşılaşmaktayız (European Commission Booklet, 2004: 11).

Ortak bir Avrupa bilincinin şekillenmesine doğrudan katkıda bulunmak amacıyla oluşturulan en önemli simgelerden birisi ortak para birimi Euro'dur. Devletlerin hükümrânlığı açısından taşıdığı ekonomik ve siyasi önemin yanı sıra, tedavülde ki para, yurttaşların gündelik hayatlarına doğrudan temas ederek, duygusal ve psikolojik bir etki yaratır. Para bu anlamda güçlü bir kültürel etkiye de sahiptir. Para ulusal devletler açısından da çok önemli bir simgedir. Ulus devletin sınırları içerisindeki para ulus devlet tarafından basılıyorsa bu her türlü bağımsızlığın sembollerinden birisidir. Para basmanın devlete sağladığı meşruiyet, bireylerin devlete yönelik aidiyet hislerini ve kimliklerini de güçlendirmektedir. Tarih boyunca

kullanılan madeni ve kâğıt paraların üstünde yer alan portre ve figürlerin, güçlü simgeler olarak bireylerin bilincini ve kimliğini şekillendirmiştir. Avrupa'nın ortak para birimi Avrupa Birliği'nin temellerini güçlendirmenin ötesinde, ortak bir kültürün ve kimliğin uyarıcısı olarak kabul edilmektedir. Avrupa Birliği'nde ortak bir mübadele aracı olarak Euro, Avrupa'nın bütünleşme sürecinin soyut kavramlarını somut gündelik gerçekliklere dönüştürerek Avrupa kimliğine meşruiyet kazandırmaya çalışmaktadır (Avrupa Birliği Resmi İnternet Sitesi: www.europa.eu.int; Kaelberer, 2004: 161–178).

1 Ocak 2002 tarihinden itibaren, 12 Avrupa ülkesi, kendi ulusal para birimlerini bırakarak ortak para birimi olan Euro'ya geçmişlerdir. Euro 1 Mart 2002 tarihinden itibaren bütün Euro bölgesinde tek yasal para halini almıştır²⁹.

Euro Avrupa kimliğinin ortaya çıkma sürecinde güçlü bir unsurdur. Ortak para birimini paylaşan ülkeler aynı zamanda bir kader birliği içerisindeyler. Euro Avrupa bilincine katkıda bulunan kimliği kurgulayan normatif bir kategori olmanın yanı sıra tasarımıyla da dikkat çekmektedir. Avrupa tarihine ilişkin seçkin, kimliğin ortaya çıkışının önemli göstergelerinden birisi banknotların taşıdığı şekillerin tasarımında kendini göstermektedir. (Avrupa Birliği Resmi İnternet Sitesi: www.europa.eu.int; Kaelberer, 2004: 161–178).

Avrupa Birliği seçkinlerinin³⁰, Avrupa kimliğini dayandırdıkları ortak kültürel geçmiş ve inşa sürecine ilişkin benimsedikleri yaklaşım hakkında Euro banknotlarının üzerindeki şekiller ilginç ipuçları vermektedir. Ulusal paralardan

²⁹ Danimarka, İngiltere ve İsveç ulusal gerekçeleri gerekçe göstererek, Euro kullanımına geçmemişlerdir. Yapılan referandumlara rağmen bu ülkeler Euro bölgesine henüz dâhil olmamışlardır. Bu ülkeler haricindeki diğer üye ülkeler Euro bölgesinde yer almaktadırlar.

³⁰ Avrupa Birliği Seçkinleri: Başta Avrupa Birliği Komisyonu olmak üzere Avrupa Birliği kurumlarında görev alan teknokratlar ifade edilmektedir. Teknokratların konumlarından ve politika üretimindeki etkilerinden dolayı Avrupa Birliği projesine karşı “teknisyenlerin işi” olarak, dönem dönem eleştiriler yöneltilmiştir.

farklı olarak Euro banknotlarında Avrupa tarihinin önemli devlet ve kültür adamlarının portrelerine, belirli coğrafi yerlere ve yapılara yer verilmemiş, bunun yerine soyut mimari figürler kullanılmıştır. Amaç farklılıkları vurgulamak değil, birlik düşüncesini yaratmaktır. Sırasıyla 5, 10, 20, 100, 200 ve 500 Euro'luk banknotlarda Roma dönemine ait bir kemer, Romanesk kilise kapısı, Gotik tarzda bir kilise penceresi, Barok dönemine ait bir yapı, Rokoko tarzı pencere ve son olarak modern dönem mimarisine ait bir bina figürü yer almaktadır. Tüm bu mimari şekiller, ortak Avrupa kültürünün aşamalarını temsil etmektedir. Bunun yanı sıra, Avrupa Birliği seçkinleri tarafından yürütülen Avrupa kimliğinin inşa sürecini anımsatmakta, bireyler tarafından içselleştirilmesi öngörülen bir simgenin en çarpıcı unsurunun, yapılar olması bu yapıların bireylerin ortak bilincinde zaten yer alıyor olmasıdır. Esasında simgelerin bu tarz bir yorumu, seçkinlerin modernist ve araççı bir yaklaşımla bireyleri Avrupalılığa dönüştürme projesi ve aydınlanmanın varisleri olarak üstlendikleri toplumsal mühendislik göreviyle örtüşmektedir (Avrupa Birliği Resmi İnternet Sitesi: www.europa.eu.int; Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu: www.deltur.cec.eu.int; Kaelberer, 2004: 161–178).

Dikkate değer bir başka nokta, banknotların değerindeki artış paralelinde taşıdıkları mimari yapıların ait olduğu dönemlerin kronolojik bir sırayla tarihte ilerliyor olmasıdır. Bu kronolojik sıralama, Aydınlanmanın teolojik bir öncüle dayanan toplumsal ilerleme modelini benimseyen Avrupa Birliği seçkinlerinin tarihe ilişkin ilerlemeci ve seçici yaklaşımını ortaya koymaktadır. Daha önce bahsedildiği üzere Euro'nun “muhteşem” Avrupa tarihi ile bir diğer bağlantısı Euro para biriminin simgesi € belirlenirken, Eski Yunan alfabesindeki epsilon harfinden esinlenilmiş olmasıdır. Ayrıca banknotların üzerinde Euro'nun yanı sıra Yunan alfabesi ile €ΥΡΩ

ibaresinin konulması, Avrupa uygarlığının beşiği ile olan bağlantıyı teyit etmektedir (Avrupa Birliği Resmi İnternet Sitesi: www.europa.eu.int; Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu: www.deltur.cec.eu.int; Kaelberer, 2004: 161–178).

Euro’nun kimlik politikaları hakkında ipucu olabilecek bir diğer özelliği, herhangi bir ulusal motife yer verilmemiş olmasıdır. Madeni Euro’ların bir yüzünde üye ülkelerin kendileri için önem taşıyan ulusal figürlere yer vermelerine olanak tanınmışsa Euro banknotlarının figürleri belirlenirken “ulusal eğilimlerden kaçınılması” şartı özellikle konulmuştur. Böylelikle, ulusal kültürü vurgulayarak, milliyetçiliği ön plana çıkartabilecek unsurların bertaraf edilmesi öngörülmüştür. Örneğin, Roma’daki Collesium, Paris’teki Notre Dame Kilisesi daha çok o ülke yurttaşları için özel bir anlam taşıyacağından, banknotlar üzerinde Avrupa mimarisine ait özel yapılara yer verilmiştir (Avrupa Birliği Resmi İnternet Sitesi: www.europa.eu.int; Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu: www.deltur.cec.eu.int).

Ulusal devletlerin, ulusal kimlikleri meşrulaştırma sürecinde kullandığı önemli araçlardan bir diğeri istatistiklerdir. İstatistikî ölçümler, kitleleri belirli sınıflandırmalara tabi tutarak, onları yeknesak ve standart bir kimlik biçer. Ulusal devletlerin sayılarla yönetim olarak adlandırılan bu tekniğini, Avrupa Birliği Komisyonu’nun İstatistik Ofisi Eurostat ve kamuoyu yoklamaları yapan Anket Birimi Eurobarometer üstlenmiştir. Eurostat’ın sınıflandırmaları ve ölçümleri yeni özneler yaratarak bunları gerçeğe dönüştürmüş, 15–20 yıl önce var olmayan “Avrupa Kamuoyu”, “Avrupalı Tüketiciler”, “Avrupa Yurttaşları” gibi kategorileri normalleştirerek gündelik yaşamın bir parçası haline getirmiştir. İstatistiklerin inşa ettiği bu kavramlar, kategoriler ve sınıflandırmalarda bilincin şekillenmesinde önemli bir rol üstlenerek, kimliklerin kurgulanması sürecine katkıda bulunmuştur (Avrupa

Birliği Resmi İnternet Sitesi: www.europa.eu.int; Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu: www.deltur.cec.eu.int).

Avrupa Birliği'nin kimlik politikalarına ilişkin özellikle iki noktanın vurgulanması gerekmektedir. Kimlik politikaları, Avrupa kimliğini ortak miras, kùltùr, tarih gibi unsurlara dayandırarak Avrupa ortak bir anlayış geliştirmeye çalışmışlardır. Avrupalı seçkinlerin³¹ geliştirdiği simge ve araçlarla kimliğin söylemsel inşasına giriştikleri gerçeğidir. Kendi iktidarlarını devam ettirmenin bir parçası olan bu söylemsel inşanın esasında yukarıda bahsedilen unsurların ortak kimliği kurmada yetersiz kalmasından kaynaklandığını belirtmek gerekir.

Avrupa Birliği kapsamında yürütùlen kùltùr politikaları kimlik inşası açasından oldukça önemlidir. Uzun görùřme ve tartışmalarla oluşan kùltùr politikaları daha çok somut hedeflere yönelik programlar biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Program-Kùltùr 2000 (2000–2004) var olan Kaleidoscope³², Ariane, Raphael gibi programların devamını üstlenmiş, etkinliklerin sürdürùlmesini sağlamıştır. Sanatsal, kùltürel alanlara destekleri içeren Program-Kùltùr 2000, bir biçimde bu alandaki programları toparlamıştır. Eđitime, TV programları ve filmlerin dağıtımına katkıda bulunmak, Avrupalı üreticileri bir araya getirmek gibi hedeflerle uygulamaya konan Media 1 (1990–1995) Media 2 (1996- 2000) ya da görsel işitsel alana ilişkin hukuksal, ekonomik ve pratik bilgilerden oluşan bir bilgi bankası oluşturulmuştur. Avrupalı yaratıcılar ve profesyonellerin ileri teknoloji gerektiren projelerini desteklemek, duyurularını yapmak gibi hedefleri olan Eureka (1993) gibi

³¹ Avrupa Birliği Kurumlarında özellikle de Avrupa Komisyonu çalışanlarına bakarak geleceğin Avrupalıların nasıl olabilecekleri konusunu araştıran sosyal bilimciler, kimlik oluşumu sürecini değerlendirirken bu kesimlerin de dikkate alınması gerektiğini belirtirler. Cris Shore'nin "Building Europe- The Cultural Politics of European Integration" adlı çalışmasının sonuçlarına bakacak olursak Avrupa Birliği Komisyonu çalışanları "yersiz-yurtsuzlaşmış" kùltürel çeşitlilik içerisinde yaşayan, ulus ötesi bağlantılar içinde, küreselleşmeye uygun kimlikler oluşturmuşlardır (Vardar, 2002: 42).

³² Avrupa Birliği'nin hedefi, kùltürel etkinlikleri desteklemek, sanatsal ve kùltürel yaratıcılığı desteklemek, geniş bir ağ kurarak işbirliğine gitmektir.

programlar, Avrupa Birliği'nin kültür alanındaki önemli etkinliklerindendir. Ayrıca Avrupa sineması dl Felix, Avrupa Kültür Őehri (1985'den beri), Avrupa Kültür Ayı (1992'den beri) gibi simgesel uygulamalarda kültür politikasının kapsamındadır (Avrupa Birliği Resmi İnternet Sitesi: www.europa.eu.int; Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu: www.deltur.cec.eu.int).

Avrupa Birliği'nin "Avrupa Edebiyat dl" vermesi, "Avrupa Yılın Kadını" seğmesi her yıl bir konu seğerek "Avrupa İrkçilikla Mücadele Yılı, Avrupa Sinema Yılı, Çevre Koruma Yılı" gibi geniş kapsamlı kampanyalar düzenlemesi gibi etkinliklerin hepsini Avrupa Birliği çoğuldur ve tektir anlayışını pekiştirmeye yöneliktir. Avrupalı yaratıcı ve üreticiyi destekleyip, Avrupa Birliği'nin varlığını kanıtlayacak bir alternatif oluşturma çabalarının bir parçası olarak görebiliriz ((Avrupa Birliği Resmi İnternet Sitesi: www.europa.eu.int; Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu: www.deltur.cec.eu.int).

Program-Kültür 2000'in parçası olan "Gelecek Kuşaklara Avrupa'nın Bırakacakları" sloganıyla ortaya çıkan Raphael (1997–1999) programının bir devamıdır. Avrupa Birliği'nin Avrupa mimari ve arkeolojik mirasını koruma, tanıtma, destekleme projesi vardır, bu proje Avrupa'nın kültür kökenlerini tanıtma iddiasına, çevre kirliliğine karşı alınan önlemleri ve "kültür kimliğinin kaybolmasına yol açan küreselleşmeye karşı bir mücadeleyi bu alana katmıştır.

Maastricht Antlaşması'nın 126. ve 127. Maddelerinde Avrupa yurttaşlarının eğitimi ile ilgili konu ele alınmıştır. Avrupa yurttaşları, inisiyatif kullanıp, potansiyellerini geliştirebilecekleri ve Avrupa'nın inşasında yaratıcı olabilecekleri bir eğitime sahip olmalıdırlar. Özellikle genę Avrupalılar Avrupa kültürü, kimliği ve yurttaşlığı gelişimine katkıda bulunacak şekilde yetiştirilmelidir. Modern

teknolojinin kullanımı, yeni dillerin öğrenimi ve eğitimde özellikle gençlerin katılımı sağlanmalıdır.

Günümüze kadar bu eğitim programları çerçevesinde amacına uygun ilerlemeler sağlanmış ve Avrupa gönüllüleri yaratılmaya çalışılmıştır. Avrupa çapındaki bütün eğitim kurumları birbirleri ile ilişkilendirilmiş ve karşılıklı bilgi ve program akışı sağlanmıştır. Avrupa Birliği bütçesinden bu projeler için beş yıllığına bir milyar Euro ayrılmış ve eğitim kurumları Avrupa Birliği standartlarına göre düzenlenmeye çalışılmaktadır (Peck, 1994:259).

Avrupa gençliğinin eğitimine ilişkin çeşitli projeler iletişim kanallarını çeşitlendirerek arttırmaya yöneliktir. Erasmus³³, Sokrates³⁴, Leonardo gibi programlardır. Avrupa’da iletişim konusunda karşılaşılan en önemli sorun Avrupa dilleri konusudur. Yirmi beş üyeli bir birlik içerisinde dil birliği nasıl sağlanabilecektir. Avrupa Birliği’nin on bir adet resmi dili mevcuttur. Ayrıca kırktan fazla bölgesel dil ve yüzden fazla konuşulan dil saptanmıştır. Avrupa Birliği’nin dil konusundaki politikası dil çeşitliliğini korumaya yönelik uluslararası ilkeleri kabul etmek yönündedir. Dillerin Avrupa’sı arayışı dil çeşitliliğini bir engel olarak değil bir zenginlik olarak algılama yönündedir. Kültürel alışverişi arttırmak, iletişimi güçlendirmek için Ariane (1997–1999) gibi çeviriler ve kitapları destekleme programları vardır. Avrupa Birliği yurttaşlarının kendi ana dillerinden başka diğer üye ülke dillerini öğrenmesi yönünde büyük bir teşvik söz konusudur. Ulus

³³ Avrupa komisyonun geliştirmiş olduğu eğitim programlarından birisidir. 1987’de başlatılan bu programda amaç üye devletlerarasında karşılıklı öğrenci değişimi gerçekleştirmek ve öğrencilerin farklı kültürleri öğrenmelerini sağlamaktır.

³⁴ Avrupa komisyonun geliştirmiş olduğu eğitim programlarından birisidir. Bu programın amacı kaliteli bir dil eğitimi, yüksek eğitimde işbirliği ve üye ülke eğitim kurumları arasına birincil ve ikincil aktiviteleri geliştirmektir.

devletlerin dil konusunda hassas oldukları herkes tarafından bilinen bir olgudur³⁵. Avrupa Birliği’nde uluslar arası bir radyo –TV yayını yapma projesi mevcuttur. Amaç küreselleşmeden kaynaklanan kültürel hegemonyayı kırmaktır (Avrupa Birliği Resmi İnternet Sitesi: www.europa.eu.int; European Commission Booklet, 2004: 13; (Avrupa Birliği Resmi İnternet Sitesi: www.europa.eu.int; Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu: www.deltur.cec.eu.int).

Avrupa Birliği’nde ulus ötesi bir yapının oluşabilmesi ve Birliğin kendisine bir meşruiyet sağlayabileceği zeminin hazırlamasında kültürel politikaların önemli bir katkısı vardır Avrupa kimliğinin kültürel yönlerden inşa çabası, söylemsel düzeyde bir kimlik inşası açısından çok önemlidir. Avrupa Birliği yurttaşlarının bilincinde söylemsel düzeyde bile olsa, kimliğin inşası oluşturulan politikaların işleyişini kolaylaştıracaktır.

Avrupa söyleminde kültür kavramı kayıp bir öznedir. Avrupa Birliği’nde bir kimlik noksanlığı, açıklığı görülmektedir. Avrupa Birliği’nin kurucu babalarından Jean Monnet “Eğer bilseydim, kültürden başlardım” demiştir (Pfetsch, 2002: 1). Avrupa kimliği inşası kültür kavramı ile doğrudan bağlantılıdır. Ulusal kimlikten farklı olarak, Avrupa kimliği, bazı özgün özelliklere sahiptir. Bu özellikleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz: 1. Avrupa kimliği dinamik bir ilerlemedir, Avrupa kimliği şu anda mevcut değildir. O bir uzak görüşlülük, ulaşılmak istenilen bir amaçtır. 2. Avrupa kimliği, gayretli, istekli bir duyarlılıktır ve gelecekte var olacaktır. Ulus devletler geçmiş, Avrupa gelecektir.

³⁵ Avrupa Birliği’ni oluşturan üye ülke yurttaşları kendi dillerini yaşatma ve her fırsatta kullanma konusunda oldukça hassastırlar. Özellikle Fransızların kendi ana dilleri konusunda çok hassas oldukları bilinir. Fransa İçişleri Bakanı Nikolay Sarkozy verdiği demecinde Fransızların kibirliliği bırakıp İngilizceyi öğrenmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Avrupa Birliği’ni kuran antlaşmalarda, dil konusuna hassasiyet gösterilmiştir. Üye ülke dilleri arasında farklılık gözetilmemektedir. Avrupa Birliği yurttaşlarının diğer üye ülke dillerini öğrenmeleri teşvik edilmektedir.

3. Avrupa kimliği; uluslarüstü (devletlerüstü) bir vizyona sahip olacak ve geleceğin gerçek değeridir.

4. Avrupa kimliği çok farklı iç ve dış kaynaklardan beslenmektedir, iç dinamikler, ortak girişim ve rekabet anlamında uzun bir tarihi vardır. Dış dinamik Avrupa kendi kimliğini kendisi dışındakilerin üzerinden tanımlar.

Ortak değerler ve ortak miras, tamamlayıcı kültür, ortak kurumlar ve ortak dış politika. Avrupa kimliğini beslemektedir (Pfetsch, 2002: 2).

“Avrupa hakkında kim ne söylerse söylesin, her zaman yanılır.” Bismarck’s sözü. Avrupa kimliği üç önemli destek yaratmaktadır: 1. Trajik dünya savaşlarının tekrarını önlemek ve barışın garantisi olmak durumundadır. 2. Modern demokrasi ve Anayasacılığın politik zemininin kurulduğu ve yaşatıldığı yer durumundadır.3. Sürdürülebilir kalkınma ve refah toplumunun modelini oluşturmaktadır (Pombeni, 2003: 9).

Avrupa kimliği için önerilen modeller aşığıdaki gibidir.

1. Moral Üniversalizm (Ahlaki Evrensellik): Bu modelde evrensel insan değerleri esas teşkil eder. İnsan hakları, hukukun üstünlüğü, yardımseverlik gibi ahlaki değere dayanır. Bu değerler, liberal demokratik miras çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Avrupa’nın entegrasyonu, demokratik değerler, başkalarına saygı, farklılıklara tolerans gösterme ve politik modernizasyonudur. Max Weber “Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu” kitabında Avrupa’nın uygarlık gelişimine dikkat çekerek ve evrensel değerleri yarattığını belirtir (Delanty, 2002: 346–356). Avrupa’da tarihsel süreç içerisinde yaratılmış olan bu değerleri sadece Avrupa’ya özgü kılmak, başka uygarlıkların katkılarını gözden kaçırmamıza neden olabilir. Bu değerlerin

yaratımında bütün insanlığın katkıları olmuştur. Avrupa kimliği ile ilgili bu model, zayıf ve genel kalmaktadır.

2. Post national Üniversalizm (Ulus sonrası Evrensellik): Bu modelde Avrupa Kimliği, politik ve hukuksal norm ve kurumlar olarak tanımlanır. Habermas'ın anayasal yurtseverlik düşüncesi en iyi örnektir. Norm ve realiteyi birleştirip kimliğe dönüştürmektedir. İnsan haklarına dayanan bir anayasa çerçevesinde kimlik inşa edilebilir. Kültür etnik temelli ise bölücü bir karaktere sahiptir. Bu modelde Avrupa kimliği demokrasi ve sivil geleneklere dayanır. Liberal ve saf toplulukçu geleneklere karşıdır.

3. Avrupa Kültürel Özerkliği: Bu modelde evrensellik ve yerellik uzlaşma içerisindedir. Birinci model, ahlaki değerlere, İkinci model, hukuki değerler dayanırken, üçüncü model ise, kültürel önceliğe (kültüre) dayanmaktadır. Kültürel miras Avrupa kimliğinin temelini oluşturur. Uygarlığın yüksek kültürü, popüler kültüre karşıdır. Ulusal ve bölgesel kültüre de karşıdır. Max Scheler, Martin Heidegger, Edmund Husserl, T.S. Eliot gibi Avrupa'nın tanınmış düşünür ve edebiyatçıları Avrupa'nın barındırdığı farklılıklar birliğin en yüksek noktasıdır derler.

4. Avrupa Halkı, Avrupa Pragmatizmi: Bu model Avrupa tarzı yaşama vurgu yapar, Kurumlar ve pratik hayata, yeni popüler kültüre vurgu yapar. Sınırların kaldırılması ve seyahat özgürlüğü, Ortak Pazar, iç turizm bu modelde etkilidir. Ulusal kültürlerin etkileşimini sağlar. Evrensellik ve yerellik sorunundan kurtulur. Bu modelde ortak Avrupa dili, popüler müzik, spor faaliyetleri, turizm, para birimi Euro bunlar yeni Avrupa ve Avrupa kimliğinin yeni oluşumunu besler. Fakat bu müşteri kapitalizmidir.

Avrupa'nın kültürel kimliğinde soykırım karşıtlığı, çevrecilik ve anti ırkçılık yer alır. Avrupa'da ulusal kimlik öncelikli (asıl) kimlik değildir. Çok farklı kimliklerden oluşur. Ulusal kültürler, çoğulcu yapı içerirler. Çokkültürlülük, göç, küreselleşme, sosyal hareketler, sınıfların değişen yapısı ve cins ilişkileri etkiler. Uzun süreli bir homojenlik yoktur. Bu durum Avrupa kimliği için de geçerlidir (Delanty, 2002: 346–356).

Referandumlar sonrası Avrupa Birliği'nin yaşadığı derin krizin ele alındığı yirmi beş üyeli toplantıda Avrupa Birliği'nin kurumlarının hala çalışmakta olduğu vurgulanmıştır. Bu kriz üye ülkeleri birbirine düşürmüştür. 2007–13 yılı bütçe tartışmalarında ülkeler arasında sorunlar çıkmıştır. Fransa ve Hollanda'da yapılan referandumlardaki başarısızlık, diğer üye ülkelerde bu konuda belirsizlik yaratmış, bu ülkelerde yeni tarihlerin belirlenmesine neden olmuştur. Ülkeler arası çıkar çatışmaları yaşanmıştır (Juncker, 2005: 2).

Avrupa'da dönem dönem yükselen sağcı oylar, toplumların bir kriz içerisinde olduğunu göstermektedir. Üye devletler kendi dilleri, etnik yapıları ve ekonomik modelleri ve Fiat, Renault, Siemens gibi güçlü firmaları ile bir bütün oluşturuyorlardı. Postmodern Avrupa Birliği yapılanmasında üye devletlerin gücü hızla azalırken, birlik tam anlamıyla inşa edilememiştir.

29 Nisan 2002'de Avrupa Birliği Komisyonu başkanının yaptığı bir konuşma Avrupa'nın, kendi dinsel, ulusal ve kimliksel değerlerini çarpıtmadan kendisini ifade etmenin yolunu bulması gerektiğini belirtmiştir. Avrupa Birliği ile ilgili düzenlemeleri Avrupa Birliği Komisyonu'nun yapması ülkeleri bu konuda pasif duruma getirmiştir. Avrupa Birliği'nde aşırı göç ve işsizlikten kaynaklanan sağcı

anlayış şiddet ve ırkçılık mevcuttur. Bu durum farklı kültürlerin var olmasını engellemektedir (Rossant, 2002: 34).

Başlangıçta kamuoyu desteği yüksek olan Avrupa Birliği doğuya doğru genişleme projesi ve ekonomik alan dışındaki (politik) genişleme projeleri nedeniyle desteğini azaltmıştır. Avrupa Birliği göçmen politikası, Avrupa ordusu projesi, pasaport girişimi Avrupa birliği ile ilgili düşünceleri değiştirdi. Eurobarometer 2000 çalışması, üye devlet yurttaşlarının ulusal kimlik ve kültürleri ile ilgili kaybetme korkularının olduğunu göstermektedir. Yurttaşların çoğu Avrupa Birliği üyeliğinin ulusal kimlik ve kültürün kaybolmasına yol açacağını düşünürken, üyeliğin kötü olmadığını düşünüyorlar. İngiltere ve Danimarka’da ise üyeliğin kötü olduğu düşünülmektedir. Avrupa Birliği’nin iyi olduğunu düşünenlerde ulusal kimlik kaygısı gütmektedirler. İtalya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Kuzey İrlanda, İrlanda Cumhuriyeti, Yunanistan, İspanya ve Portekiz gibi ülkelerde Avrupa Birliği üyeliğinin ne iyi ne de kötü olduğu çoğunlukça düşünülmektedir. Bu araştırmanın genel sonucunda kimlik ve kültür kaybının Avrupa Birliği üyeliği ile ilgili olduğu sonucu çıkmaktadır. Avrupa Birliği yurttaşlığı birliğe karşı aidiyet hissetme konusunda oldukça kararsızdırlar. Avrupa Birliği üyeliği üyeliğinden duyulan memnuniyet daha çok demokratik ve ekonomik istikrardan kaynaklanmaktadır. Üye ülke yurttaşları, serbest ticaret ve Avrupa Birliği bütçesinden istifade etmektedirler (McLaren, 2004: 895–911).

Avrupa kimliğini Ferdinand Tönnies'in yaptığı ikili tipoloji ile açıklayacak olursak;

Gemeinschaft: Aidiyet hissi yaratan değerler, unsurlar, normlar akrabalık ve etnik bağlardır. Doğal ve organik birlik görüntüsü verirler ve toplumun ilk halini oluşturan bir halk düşüncesi vardır ve halk olarak nitelendirilirler.

Gesellschaft: Bireysellik ön plandadır. Bireyler birbirinden bağımsızdır. Sosyal sözleşme ve anlaşma çerçevesinde toplumu oluştururlar. Sosyal sözleşmeye uyum devam ettikçe toplumsal yapı sürer. Birliğin ülkeleri cemiyet yapısını oluşturmaktadırlar, fakat Avrupa Birliği cemaat yapısını henüz tamamlayamamıştır. Avrupa kimliği ekonomik bir kavram değil, pratik bir kavramdır. Çağdaş Avrupa, halk ve toplulukları açısından çeşitlilik göstermektedir. Bunlara bağlı değerler, anlamlar ve kimlikler vardır. Avrupa Birliği kültürel ve sosyal görünüm açısından parçalı bir görüntü oluşturur (Ham, 2000: 6–10).

Avrupa kimliğinin oluşumunu sağlayacak koşullar değinecek olursak bunlar, bir Avrupa sivil toplumunun doğuşu, Avrupa çapında bir kamu alanının oluşması ve bütün Avrupa yurttaşlarının paylaşabilecekleri bir siyasi kültürün şekillenmesidir. Bu ortak kültür ise ulusal toplumları aşan çıkar grupları, sivil toplum örgütleri, yurttaş girişim ve hareketlerinden oluşan sivil toplum hareketleri ile Avrupalılar ile dolaysız ilişki kurabilen Avrupa çapında örgütlenmiş siyasi partiler sisteminin üzerinde yükselecektir. Avrupa çapında bir kamusal alan belirli bir hedefi olan, kapsamlı bir siyasi iletişim sürecine katılmak için bütün üye devletlerin yurttaşlarına eşit fırsat veren bir ağ olmaksızın inşa edilemeyebilir. Kamusal alanın yokluğu meşruluk sorununu birlikte getirmektedir. Demokratik meşruluk bir yanda parlamentolar, mahkemeler ve yönetsel yapılar içerisinde kurumsallaşmış müzakere

ve karar alma ile öte yandan resmi olmayan kapsamlı bir kitle iletişim sürecinin karşılıklı etkileşimi ile sağlanacaktır. Bu iletişim ağının işlevi toplumsal sorunları ilgi konularına dönüştürmek ve sonunda genel kamunun olumlu veya olumsuz duruşunu ortaya çıkartıp, herkesin aynı konu ile ilgilenmesini sağlamaktır. Zamanla bu örtük duruşlar kamuoyunu oluşturacaktır. Avrupa Birliği çerçevesinde bu iletişim ağları, sorunlara ilgiyi çekecek ve bu çerçeve de tutumların oluşmasını sağlayıp, sonuçta da kamuoyunu inşa edecektir. Avrupa yurttaşlarını ilgilendiren konuların bu şekilde ele alınması sağlanabilirse ortak bir Avrupa kamuoyu oluşturulabilir (Habermas, 2004: 314).

Avrupa kimliğinin ortak özünü oluşturan şey, geçirdiği sancılı öğrenme süreci ve bu sürecin sonuçlarıdır. Milliyetçi aşırılıklar ve ahlaki uçurumdan kaynaklanan tarihi miras aslında bizi birbirimize daha yakınlaştırmaktadır. Bugün ulus devletlerin hepsi göç baskısı altında olup çokkültürlü toplumların devletleri haline gelmektedirler. Hepsi ortak bir çatışma ve uzlaşma tarihinin anılarını canlandıran bir ekonomik ve kültürel küreselleşmeye açıktırlar. Bu mücadeleyi ulusal sınırlar içerisinde ve ulusal boyutlarda vermeleri ve sürdürmeleri çok zordur. Onun için bir siyasal birlik oluşturmak ve bunun çatısını oluşturacak bir Avrupa anayasası hazırlamak gerekmektedir (Habermas, 2004: 317).

Avrupa kimliği inşasında karşılaşılan temel problemten bir tanesi ortak bir Avrupa tanımının şimdiye kadar yapılamamış olmasıdır. Bu kavramla bağlantılı olarak Avrupalının kim olduğu somut olarak tespit edilememektedir. Farklı tarihi ve kültürel yapılara sahip ulus devletlerden oluşan Avrupa Birliği yapısı itibari ile bu tanımlamaların yapılmasına imkân vermemektedir.

Avrupa kimliği inşasında kullanılan kültürel öğeler ulus devletlerin ortaya çıkışı ve ulusal kimliklerin inşasında kullanılan öğeler ile aynıdır. Bunların başlıcaları; ortak tarih, din, dil, ırk, mitler ve geleneklerdir. Bu durum Avrupa kimliğini alternatif olmaya çalıştığı ulusal kimlikler karşısında zor durumda bırakmaktadır. Çünkü ulusal kimliklerin söz konusu öğeleri kullanarak yeleri üzerinde yaratmış olduğu aidiyet hissini, benzer öğeleri kullanan Avrupa Birliği kimliğinin yaratması nispeten zordur. Kimliğin inşasında bu öğelerin kullanılması kimliğe kendi içine kapalı, değişime ayak uyduramayan bir görünüm vermektedir. Avrupa kimliğine tarihi referanslar vermek modern bir yapılanma olan Avrupa Birliği yapısına ve anlayışına ters düşmektedir. Kimlik kavramı kendi içinde sürekli bir değişimi içinde barındırmaktadır. Bu nedenle, günümüz modern toplumların yapısını uygun bir kimlik politikasının geliştirilip uygulanması gerekmektedir. Avrupa kimliği inşasında demokrasi, insan hakları, hukuka saygı gibi evrensel değerlerin kullanılması daha doğru olacaktır. Çünkü bu değerler daha kapsayıcı ve günümüz toplumlarını daha açıklayıcıdır.

Avrupa kimliğinin inşası sırasında Avrupa tarihinin sadece parlak dnemlerinin³⁶ ortak yapıcı unsur olarak ele alınması, Avrupa tarihinin karanlık dnemlerinin³⁷ dışlanması yönelik bir politikadır. Tarihin bu şekilde okunması bakış açılarını daraltmakta ve tarihsel gerçekleri saptırmaktadır.

Kimlik kavramı kendini, öteki yani kendine benzemeyen ile tanımlar. Avrupa’da öteki tanımlaması her zaman dışlayıcı olmuştur. Geçmiş dönemlerde “Batı” kavramının karşısına “Doğu” kavramı konulmak sretiyle bir tekileşme gerekleştirilmişken, günümüzde Avrupa merkezci “Avrupalı olan” ve “Avrupalı

³⁶ Bu dönemler; Yunan, Roma, Hıristiyanlık, Aydınlanma ve Batı Demokrasisi’dir.

³⁷ Bu dönemler; Kölelik, Anti-Semitizm, Sömürgecilik, Emperyalizm, Avrupa tarihini etkileyen savaşlardır.

olmayan” bir ötekileştirme söz konusudur. Avrupa Kıtası’nda Avrupalı olmayan büyük bir nüfus söz konusudur. Avrupa merkezci bakış, bu insanların Avrupa’nın ekonomisine, kültürüne ve toplumsal hayatına yaptıkları katkıyı göz ardı etmektedir. Bundan dolayı Avrupa’da dönem dönem yabancı düşmanlığı ve ırkçılık gibi ortak insani değerlere yakışmayan anlayış ve eylemlilikler ortaya çıkmaktadır³⁸.

Avrupa kimliği ve Avrupa Birliği yurttaşlığı inşa sürecini daha iyi anlamamız açısından Avrupa Birliği’nde demokrasi eksikliği sorunu, Avrupa kamusal alanı ve Çokkültürlülük kavramlarının ele alınması yerinde olacaktır. Avrupa kimliği ve yurttaşlığının inşa sürecinde eksik olduğu düşünülen temel yapı taşları, bu kavramların taşıdıkları anlamların içerisinde yer almaktadır. Bu kavramlar günümüzde Avrupa Birliği yurttaşlığı ve Avrupa kimliğinin tartışılmasında kullanılan temel kavramlardır.

IV. AVRUPA BİRLİĞİ’NDE DEMOKRASİ EKSİKLİĞİ

Avrupa Birliği 21. yüzyıl Avrupa demokrasisi için hem en büyük umudu hem de en büyük tehlikeyi temsil etmektedir. Yeni üye olmak isteyen ülkeler için kurumları ve işleyişi ile bir umudu temsil ederken, son on yılda Avrupa Birliği’ne dönük eleştiriler çerçevesinde demokrasi eksikliği sorunu sık sık dile getirilmeye başlanmıştır. Avrupa Tek Senedi ve Maastricht Antlaşması ile birlikte, özellikle ulus devletlerin egemenlik yetkilerini kullandıkları bazı politika alanlarının Avrupalılaştırılması başka bir deyişle, bir takım yetkilerin ulusal düzeyden Avrupa düzeyine aktarılması, Avrupa bütünleşme sürecinin demokratik karakterinin sorgulanmasına neden olmuştur (Açıkmeşe, 2003: 24; Crombez, 2003: 102).

³⁸ Almanya, Hollanda, Fransa’da yaşanan ırkçı saldırılar.

Avrupa Birliğini değerlendirmeye çalışırken, Birliğin bir ulus devlet karakteri taşımadığını, dolayısıyla ulus devlet benzeri bir demokratik nitelikle donatılmadığını gözden kaçırmamak gerekmektedir. Alman Anayasa Mahkemesi’nin bu konuda 1993 tarihinde vermiş olduğu bir kararı mevcuttur. Karar topluluğun ulus devlet yapısında olmadığına ve bir devletler birliği niteliği taşıdığı yönündedir. Avrupa Birliği’nin ulus devlete özgü kuvvet kullanma yetkisinin olmaması, bütçe yetkilerinin sınırlı olması, ulus devlet özelliği taşımadığının bir kanıtı niteliğindedir (Açıkmeşe, 2003: 25; Crombez, 2003: 103).

Avrupa Birliği yukarıdan aşağıya kurulduğu ve örgütlendiği için, demokrasi kuralı Avrupa Birliği’nde eksiktir. Hobsbawm, “Avrupa Birliği’nde herhangi bir demokrasi eksikliğinden söz edilemeyeceğini, çünkü Avrupa Birliği’nin kuruluş ve işleyiş sürecinde demokrasinin zaten hiç olmadığını” belirtir (Çelebi, 2002: 99). Avrupa Birliği kurulurken dönemin gerektirdiği şartlar çerçevesinde hükümetler düzeyinde ele alınarak ilk adımı atılmıştır ve sonrasında Brüksel’de oluşturulan Avrupa Birliği kurumları ile de birlik işleyişi yürütölmüş ve yürütölmektedir. Üye devlet yurttaşlarına Birlik ile ilgili herhangi bir konuda katılım olanağı verilmemiştir

Eski Alman Anayasa Mahkemesi üyesi Dieter Grimm, Avrupa’nın bir anayasaya ihtiyaının olup olmadığı ile ilgili makalesinde demokrasi eksikliği konusunu ele almıştır. Dieter Grimm, Avrupa’nın bir anayasaya ihtiyaı olmadığını çünkü Avrupa demokrasisinden söz edilemeyeceğini belirtir. Ayrıca Avrupa Birliği anayasal bir sistemin gereklerine, araçlarına ve bir anayasadan beklenen Avrupa halkının varlığına ve homojenliğine sahip olamaz ve gerçekten de sahip olmadığını savunur. Grimm özgür kamusal iletişimin önemine değinerek, bunun Avrupa Birliği’nde henüz geliştirilemediğini savunur (Çelebi, 2002: 103). Demokrasi Avrupa

düzeyinde şimdiye kadar geliştirilememiştir. Demokrasi eksikliği yanında demokratik bir kamuoyu henüz yaratılamamıştır

Avrupa Birliği'ndeki demokrasi eksikliği sorununun kurumsal ve toplumsal olmak üzere iki boyutu mevcuttur.

Kurumsal boyutunda, Avrupa Birliği kurumlarının yapısı ve işleyişi farklı görüşler tarafından ele alınmaktadır. Federalist yaklaşımı savunanlara göre, Avrupa bütünleşmesinde meşruiyetin dayanağı Avrupa halkı, meşruiyetin sembolü de Avrupa Parlamentosu'dur. Avrupa halkı Avrupa Parlamentosu aracılığıyla dileklerini açıklayabilecek ve Avrupa Birliği'nin karar alma ve diğer işleyişlerine katılabileceklerdir. Federalist görüşü savunanlar, Avrupa Parlamentosu'nun ulusal parlamentonun sahip olduğu yetkilerle donatılması suretiyle demokrasi açığının giderilebileceğini savunmaktadırlar. Federalistler Avrupa Birliği'ndeki siyasal sistemin işlevsel, sektörel, coğrafi olarak şekillendirilmesine katılım olarak tanımlanabilecek sistem geliştirme fonksiyonu çerçevesinde Avrupa parlamentosunun bütünleşme sürecinin itici gücü olması gerektiğini savunurlar. Avrupa Parlamentosu'nun birlik içerisindeki konumuna bakacak olursak, yasama fonksiyonu bakımından ikinci sırada ve yürütme erki üzerindeki yetkileri de hayli sınırlıdır (Açıkmüşe, 2003: 27; Crombez, 2003: 103; Çelebi, 2002: 81).

Bu konuda federalist görüşün tersine realist görüşü savunanlar, Avrupa Birliği'nde meşruiyetin dayanağını, ulus devletlerin halkları, meşruiyetin sembolünü ise ulusal parlamentolar olarak dile getirirler. Bütünleşmeyi demokratik açıdan meşru kılacak olan, ulusal parlamentolar eliyle ulus devletlerdir. Sadece parlamentoların olması ideal bir demokrasi için yeterli bir kurumsallaşma olmayacaktır. Demokrasinin temel ölçütünü olan halkın yönetime katılımı ve bir şekilde siyasal

kararları etkileyebilmesi gerekir. Yönetim yapısının şeffaf, sade, adem-i merkeziyetçi, olması halkın siyasal kararları etkileyebilmesini sağlamaktadır. Avrupa Birliği'nde yönetimin şeffaf bir nitelik taşımaması, sade olmayan yapısı ve karar alma sürecinin karmaşıklığı halkla alınan karar arasına çeşitli katmanların dâhil edilmesini ifade eden, merkeziyetçi bir karaktere sahiptir. Bu karakteri nedeni ile de demokratik yönden birliğin zayıf olduğu düşünülmektedir. Avrupa Birliği'nin yürütme organı olan, komisyonun bürokratik ve teknokratik yapısı ve bu kurumun oluşturulması sırasındaki ve sonrasındaki dönemde görülen denetim eksikliği demokratik meşruiyet sorununun güncelliğini korumasına yardımcı olmaktadır (Açıkmeşe, 2003: 29; Crombez, 2003: 111; Çelebi, 2002: 81).

Demokrasi eksikliği sorununun sosyal boyutunu ele alacak olursak, demokrasi halk için ve halk tarafından yetki kullanılması olduğuna göre demokrasinin birinci şartı kendisi için ve kendisi tarafından yetki kullanılan bir halkın varlığıdır. Avrupa halkının olup olmadığı tartışması, demokrasi eksikliği sorunu açısından önemlidir. Realist düşüncedekiler Avrupa'da bir halktan yani Avrupa halkından söz edilemeyeceğini savunurlar³⁹. Halk (Demos) olmaksızın Avrupa düzeyinde bir demokratikleşmenin olmayacaktır. Halkı olmayan bir sistem hem imkânsızdır, hem de despottur (Açıkmeşe, 2003: 36; Crombez, 2003: 103; Çelebi, 2002: 81).

Federalist görüşü savunanlar, konunun sosyal boyutu ile ilgili olarak, Avrupa'da Maastricht Antlaşması kıstaslarına uygun bir halktan bahsedilebileceğini,

³⁹ Alman Anayasa Mahkemesinin Maastricht Antlaşması hakkındaki “No Demos” kararı da Avrupa'da bir halkın var olmadığını, halkın olmadığı bir yerde parlamentonun var olmasının ise despot bir yönetime neden olma riskini taşıdığını, dolayısıyla Avrupa Birliği'nde demokrasiden söz edilemeyeceğini öne sürmektedir (1993). Mahkemenin bu kararı, kararı alırken evrensel ve demokratik haklar çerçevesinde örgütlenebilecek bir halk anlayışından yola çıkarak değil, tarihi ve geleneksel ortak değerlerin var olmaması gerekçesine dayandırdığı için eleştirilmiştir (Çelebi, 2002: 81).

bu halkın etno-kültürel öğelere dayanmayan, bunun yerine yurttaşlık temeline dayandığını savunmaktadırlar. Böylesi bir halkın varlığı Avrupa Birliği’nde demokrasinin işleyişini sağlamaktadır. Bir siyasal sistemin demokratik olmasını sağlayacak en önemli unsur, kendisini söz konusu siyasal sistemin bir parçası olarak hisseden halkın sisteme vereceği destektir. Başlangıçta bir elitist hareket olarak ortaya çıkan Avrupa Birliği süreci, halk desteğini arkasına almadan yola koyulmuş, söz konusu halk desteğinin bu sürecin yararları halk tarafından anlaşıldıktan sonra geleceği düşünülmüştür. Destek konusu oldukça tartışmalı bir durumdur. Avrupa Parlamentosu seçimlerine dönük düşük katılım, anlaşma metnilerindeki değişikliklerle ilgili yapılan referandumlardaki düşük katılım ve olumsuz hava aslında desteğin o kadar da yüksek olmadığını göstermektedir. En son Fransa ve Hollanda’da yapılan Avrupa anayasası referandumlarında ortaya çıkan tablo bu durumu daha da belirginleştirmektedir. Dolayısıyla Avrupa halkının hem kurumsal bir takım gerekçelere dayanarak, hem de kendisi için herhangi bir olumlu beklenti içinde bulunmadığından bütünleşme sürecine destek vermemesi Avrupa bütünleşmesine ilişkin demokrasi açığının esas nedenidir (Açıkmeşe, 2003: 37–38; Crombez, 2003: 117; Çelebi, 2002: 82).

Avrupa Birliği’nde karar alma süreçlerinin zamanla ulusal seviyeden Avrupa ölçeğine aktarılmaya başlanması önemlidir. Federal sisteme sahip ülkelerde uygulanan “yetki ikamesi” ilkesi birliğin işleyişi açısından oldukça işlevseldir⁴⁰.

⁴⁰ Maastricht Antlaşmasıyla Avrupa Toplulukları hukuku içinde kendisine yer bulan “yetki ikamesi” ilkesi, karar alma sürecinde bir yandan topluluk seviyesini öte yandan da yerel seviyeyi etkin kılmayı hedeflemektedir. Buna göre, Topluluk amaçlanan bir hedefe üye devletlerin yapacağı tasarruflar ile tam olarak ulaşılamayacağı durumlarda tasarrufta bulunur. Eğer kararı alacak olan üye devlet ise bu durumda mümkün olduğu ölçüde halka en yakın yerel idare tarafından tasarrufta bulunulması sağlanmalıdır. Esasında, en alt kademedeki yerel idarenin de ancak, bizzat halkın kendisi tarafından icraatta bulunulmaması durumunda devreye girmesi öngörülmektedir. (Erdenir, 215: 2003). Bu ilke ile amaçlanan şey, yurttaşın en yakın seviyede kararlar almak ve yurttaşın mümkün olduğunca doğrudan katılımını sağlamaktır (Çelebi, 2002: 83).

Ulus devlet yurttaşlarını ilgilendiren konulara çözüm geliştirilebiliyorsa bu ulus devlet seviyesinde ve yurttaşın en yakın yapılanma içerisinde olmalıdır. Ayrıca ulus devletlerin tek başlarına küresel olaylara müdahaledeki yetersizlikleri dikkate alındığında, evrensel değerlere dayalı güçlü bir örgütlenme çerçevesinde oluşturulan bir politik kurumun etkisi daha fazla olacaktır ve bu Avrupa Birliği'nde Avrupa seviyesinde olacaktır. Bu çerçevede üye ulusal devletler ile Avrupa Birliği arasında bir uzlaşın sağlanması önemlidir. Günümüzde uluslararası politik konularda bazen üye ulusal devletler bazen de Avrupa Birliği taraf olmaktadır. Avrupa Birliği'nin taraf olduğu konular gün geçtikçe çoğalmaktadır ve uluslararası konularda Avrupa Birliği çatısı altında tutumlar belirginleşmektedir. Avrupa Birlik olarak uluslararası konularda tek başına bir aktör konumundadır.

Demokratik eksiklik sorunu sadece Avrupa Birliği düzeyinde yaşanan bir olgu değildir. Günümüz modern demokrasilerinde bir eksiklik ve gerileme yaşanmaktadır. İnsanlar siyasete katılım konusunda son zamanlarda oldukça isteksizdirler. Tüm dünyada ülkelerde yapılan genel seçimlere katılım yüzdesi sürekli azalmaktadır. İnsanların politika ve politik kurumlara karşı bir güvensizliği görülmektedir. Temsili demokrasilerde hükümetler düşük katılımli seçimlerle ve azınlık oyları ile iktidara gelebilmektedirler. İnsanların politik süreçlere katılımını sağlamak için büyük kampanyaların düzenlenmesi gerekmekte ve çok büyük harcamalar yapılmaktadır. Ulus devletler düzeyindeki bu politika yapma ve politik kurumlarına katılma düşüklüğü Avrupa Birliği sürecinde çok daha belirgin olmaktadır. İnsanların sahip çıkmadıkları ve benimsemedikleri yapıların varlığını uzun süre sürdürmesi günümüz iletişim çağında oldukça zordur. Çok renkli

demokratik bir ortamın inşa edilemediği toplumlarda birlik ve beraberliği muhafaza etmek zordur.

Avrupa Birliği yurttaşları demokratik faaliyetlerini öncelikle ulus devlet düzeyinde sürdürmektedirler. Ulus devletler düzeyindeki düşük katılım deneyimi, Avrupa Birliği düzeyinde daha da azalmaktadır. Kendine has bir yapılanması olan Avrupa Birliği ulus devletlerin siyasal anlamda politikalarını çok fazla belirleyemedikleri için katılım düzeyi olumsuz yansımaktadır. İnsanlar kendilerine en yakın olanı anlamlandıramadıkları zaman uzakta olanı hiçbir zaman anlamlandıramazlar. Bu durum kimlik inşasını olumsuz etkilemektedir.

Avrupa Birliği'nin işleyişinde bir demokrasi eksikliği sorunu olduğu bu konuda fikir üreten ve politika yapan herkes tarafından kabul edilmektedir. Önemli olan bu eksikliğin giderilebileceği politikaları ve kurumları oluşturmaktır. Yurttaşların taleplerinin göz önüne alınması sorunun giderilmesinde temel unsurdur. Avrupa Birliği'ndeki demokratik işleyiş üye ulus devletlerinkinden farklıdır. Çünkü Avrupa Birliği yurttaşlığı ulus devlet yurttaşlığı üzerinden kazanıldığından yurttaşlar ile Avrupa Birliği kurumları arasında üye ulus devletlerin kurumları yer almaktadır. Avrupa kimliğinin inşa süreci Avrupa anayasasının referandumlar ile reddedilmesinden dolayı siyasal yönden sekteye uğramıştır fakat kültürel ve sosyal yönden oluşturulan politikalar çerçevesinde devam etmektedir. Ortak bir kimlik yaratımı için demokrasi eksikliğinin giderilmesi gerekmektedir.

V. AVRUPA KAMUSAL ALANI

Gerek Avrupa Birliği yurttaşlığı düşüncesi ve gerekse Avrupa kimliği inşasında sürekli karşımıza çıkan temel kavramlardan birisi kamusal alan kavramıdır.

Bu kavramın anlamı ve Avrupa Birliği tartışmalarındaki yeri yurttaşlık ve kimlik kavramları açısından önem taşımaktadır.

Kamusal alanı, iletişim ve dolaşım halindeki enformasyon ve düşüncelerden oluşan bir şebeke biçiminde tanımlayabiliriz. Dolaşımdaki düşünceler, belirli konular karşısındaki olumlayıcı ve/veya eleştirel tutumu, kanı ve görüşleri içerir. Bu görüşler, düzenli bir biçimde başka düşünce ve enformasyonlarla desteklenir, kesintiye uğratılır ya da dönüştürülür. Düşünce ve enformasyon modern toplumlarda akışkan bir niteliğe sahiptir. Kamusal alanda tartışılan düşünceler, yorumlanan, mamul bilgi haline getirilen enformasyon parçacıkları daha sonra ulusal kamuoyunun görüşü haline gelirler. Kamusal alan sadece mekânsal bir düzenleme anlamına gelmez, iletişimsel bir eylemliliktir. Kamusal değerleri, rasyonel düşünme ve konuşma kurallarına bağlılığı ortak kanı ve irade oluşturma sırasındaki izlekleri de içerir. Diyalog, açıklık, gündemin terimlerinde uzlaşma ve kendi gerekçelerini temellendirme kamusal alanda iletişimin ön koşullarıdır (Çelebi, 2002: 82–83).

Habermas’a göre kamusal alan ancak gelişkin bir sivil toplumda ve liberal hukuk devletinde var olabilir. Kamusal iletişim toplumlarda sivil toplum örgütleri dolayısıyla hayat bulurlar. Liberal değerler ve bu değerlerin cisimleşmiş hali olan hukuk devleti, kamusal alanı var eden ve güçlendiren bir ön koşuldur. Kamusal alanı modern ulusal devlet sınırları içerisinde düşünmek eskisi gibi mümkün olmamaktadır. Küreselleşme ve teknolojik gelişmeler günümüzde kamusal alanı ulus devlet sınırlarına taşımışlardır. Kamusal alanı içerisinde sadece sivil toplum yapılanmaları yer almaz aynı zamanda kamu otoritesi de yer almaktadır Avrupa çapında bir kamusal alan inşası zordur. Küreselleşme ile birlikte gerileme gösterse de kamusal alan inşası hala üye ulus devletlerin sınırları çerçevesinde olmaktadır.

Avrupa çapında yapılabilmesi için gl iletifim kanallarına ihtiyaç vardır. Avrupa çapında uluslarüstü yayın yaptığı iddiasındaki yayın organları⁴¹, aslında böyle bir yayın iiflevini tam olarak yerine getirememektedirler. Öte yandan Avrupa Birliği'ndeki çok dilli yapı iletifimi engellemektedir. Bu durumda bir kamusal alanın inifasını zorlaftırmaktadır. Ulusal medyaların sadece kendi ülkeleri ile ilgili değil, diğer ye ülkelerle ilgili önemli bilgiler aktarmaları ulusal kökenden bağımsız bir iletifime olanak verdiği gibi, Avrupa çapında bir birliğe neden olacaktır Ortak sorunların bu fıkilde toplumlara yansıtılması kamusal alan dfncesine katkıda bulunur (Çelebi, 2002: 86; Habermas, 2004: 315).

Avrupa'ya özgü bir kamusal alan Avrupa Birliği'nin önündeki demokratik açılımlı sağlayabilecek temel unsurdur. Avrupa kamusal alanı, Birlik yesi ülkelerle sınırlı olmakla birlikte, salt ölçek düzeyinde ele alınamaz. Avrupa kamusal alanı kamusallığın ulusüstü yeniden üretimi değildir. Avrupa kamusal alanı kendisine Avrupalı diyen toplumsal hareketlerin, dfnce, değer ve pratiklerin eseri olmalıdır. Kamusal alan Avrupa konusundaki dfnce, değer, grf ve tasarıların müzakereleri ve mücadeleleri sonucunda ortaya çıkacaktır. Avrupa kamusal alanı Avrupa Birliği içerisinde faaliyet gösteren toplumsal hareketler ve Avrupa Birliği kurumlarını kapsar. Avrupa düzeyinde ortaya çıkan sorunlara karf üretilecek politikalar sadece Avrupa Birliği kurumlarının değil aynı zamanda toplumsal hareketlerinde eseri olacaktır (Çelebi, 2002: 89–91).

Ulus devletler düzeyinde yaratılan kamusal alanların bir benzerinin Avrupa Birliği düzeyinde yaratılması gerekmektedir. Avrupa'yı ilgilendiren sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel meselelerin Avrupa düzeyinde ele alınıp tartıfılması birlik

⁴¹ Financial Times (İngilizce), Economist (İngilizce), Frankfurter Allgemeine Zeitung (Almanca).

fikrinin sürekli yeniden üretilmesini sağlayacaktır. Fakat ekonomik meseleler dışında kalan konularda bir Avrupa kamusal alanı oluşturulamamıştır. Ulus devlet yurttaşlığı ve ulusal kimlik düşüncesini aşmaya çalışan bir birlik inşası bu konuların ulusal sınırlar dışında da tartışılabilir olmasını sağlamak ile mümkün olabilecektir.

VI. ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK KAVRAMI VE AVRUPA KİMLİĞİ

Günümüz dünyasında bir yandan ulus devletin bir siyasal örgütlenme modeli olarak meşruluğu sorgulanırken, diğer yandan ulus devlet sınırları içerisinde etnik ve dini milliyetçi akımlarda hızla yükselmektedir. Ulus devletin homojen yurttaş anlayışına dayalı inşa ettiği kamusal alanlar homojen olmayan, kültürel farklılıkların ifade edilebildiği bir yapıya dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Bu durum bütün dünyadan kendilerine doğru yoğun göçün yaşandığı Avrupa devletlerinde belirgin olarak hissedilmektedir. Avrupa ulus devletleri yeni gelen göçmenler ile ilgili sürekli politikalar üretmek ve bu insanların kendi yapılarına uydurmak çabası içerisindeyler. Bu insanlar ortak bir kültür ve tarihi kökenden gelmedikleri içinde bu insanların entegrasyonu oldukça zor olmaktadır. Bu göçlerle birlikte Avrupa kentlerinde getto olarak ifade edilen bölgeler oluşmaktadır. Bu insanlar egemen kültüre entegre edilemedikleri zaman kendi değerlerini sosyal ve kültürel alanda muhafaza etmeye ve bunlara dönük eylemliliklere başvurumaktadırlar. Egemen bir kültür anlayışının olmadığı farklı kültürlerin eşit statüde ulus devlet sınırları içerisinde yer alabildiği bir dönüşüm talep edilmektedir. Bu bağlamda ulus devlet sınırları içerisinde çokkültürlülük denilen bir yapılanma ortaya çıkmaktadır.

Çokkültürlülük kavramı 1960 yıllarında Kuzey Amerika’da yerleşim ve dilsel olarak ulusal azınlık konumunda ya da göçten dolayı etnik azınlık konumunda

bulunan nüfusun “tanınma talebi” ile ortaya çıkmıştır. Kolektif kimlikleri tanıma politikası olarak adlandırılan ve evrenselci perspektifte kültürel çeşitliliğin demokratik savunusunu hedef alan politika bu duruma eşlik etmiştir⁴².

Avrupa’da çokkültürlülük, devletin yapısına ve dilsel ve bölgesel özerkliğin tanınmasına göre farklı durumlara denk düşmektedir. İspanya ve İtalya gibi ülkeler çoğulculuğu yetkiyle donanmış bölge düzenlemesi ile kurumsallaştırmışlardır. Belçika ve İsviçre devletleri dilsel çoğulculuk üzerine kurulmuşlardır. Buna bağlı olarak, her iki devlette de dilsel ve coğrafi topluluklar kendi öz kurumlarına sahip olmuşlardır. Almanya, Hollanda, Fransa ve İngiltere’de ise, çokkültürlülük terimi göçten doğan nüfusun, ulusal ya da dinsel çerçevede cemaat olarak var olma biçimine ve etnik azınlıkları kamusal alandaki kendi özgün taleplerine göre şekillenmektedir. Batı Avrupa’da çokkültürlülük teriminin kullanımı, geçici bir ekonomik göçten varlığı artık süreklilik arz eden bir göçmen nüfusa geçişi ve bu yoldaki siyasi stratejileri işaret etmektedir. Bu geçiş refah devletinin yeni bir alan olan göçmen işçilere yayılmasını ve bu azınlıkların global toplum içerisine entegre edilmelerini amaçlayan sosyal politikaların yürürlüğe girmesini içermektedir (Kastoryano, 2005: 25).

Çokkültürlülük, 1970 ve 1980 yıllarda İngiltere’de özellikle eğitim alanında ortaya çıkmıştır. Anti-ırkçı duruş açısından önemlidir. Bu kavram günümüzde politik bir teorelin parçası konumundadır. Liberalizm kültürel çeşitliliğe misafirperverce yaklaşmaktadır. Ancak liberal tezler, insanların bir arada yaşama uyumunu engellemektedir. Politik çokkültürlülük, evrensel bir nitelik taşır. Farklı kültürlerin birbirleriyle uyum içerisinde yaşamaları, pazar ekonomisi ve siyasal istikrar

⁴² Kanada’da Fransızca ve İngilizce dilleri arasında yaşanan çatışma, iki dilli ve iki kültürlü bir toplum çevresindeki tartışmalar sonucu her bir toplum haklarının güvence altına alınması ile şekillenen Kanada Devleti’nin bugünkü konumu çokkültürlülüğe meşruiyet kazandırmıştır.

açısından önemlidir. Çokkültürlülük politik, sosyal, ekonomik ve kültürel yönlerden ele alınıp incelendiğinde, teoride kabul edilen çokkültürlülük, pratikte var oluş problemleri yaşamaktadır (Modood, 2001: 245–257).

Genel olarak çokkültürlülük kavramı, bireyleri topluluk içerisinde algılar, üstün olan birey değil, onun tarihi nedenlerle ait olduğu topluluk kültürüdür. Aile yapısı itibariyle farklı kültürel kökenlere sahip bireylerde görülen çok kültürlülük, melez bir kültürü oluşturur (İnsel, 2000: 100).

Çokkültürlülük kavramı birbirine zıt iki tanım içermektedir. Birincisi, farklı kültürlerin birbirlerine karışmadan yan yana yaşama hakkının da olduğu, her kültürün kendine ait özerk yaşam alanlarına sahip olarak yaşayabildiği, cemaat merkezli bir anlayış ön plana çıkmaktadır. İmparatorluklar mirası üzerine kurulmuş bütünleşme hedefi olmayan oluşumlarda çokkültürlülük, herkesin kendi kültürü içinde birbirine karışmadan yaşaması anlamına gelmektedir. İlk bakışta demokrasi ve insan haklarına uygun bir içerik sunan bu tanım, uygulama da bir kültürün diğerleri üzerinde mutlak taahkümü şeklinde dönüşmektedir⁴³.

İkincisi, Çokkültürlülük kavramı, farklı kültürlerin karşılıklı etkileşimi üzerine dayanarak bir tür erime potası pratiğini merkeze almaktadır. Burada söz konusu olan, kültürsüzleşme aracılığıyla elde edilen bir karmaşık kültürün birleştiriciliğidir⁴⁴ (İnsel, 2000: 100).

⁴³ İngiltere’de egemen İngiliz kültürünün yanın da Galler ve İskoç kültürü alt kültürler olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Egemen kültüre geçebilmek için sahip olunan alt kültürlerden vazgeçmek gerekmektedir. Üst kültüre geçiş oldukça zordur (İnsel, 2000: 100).

⁴⁴ A.B.D. örneğinde olduğu gibi, bir yandan herkesin bir köken kültürü, diğer yanda ise, refah toplumunun nimetlerinin paylaşılmasına dayalı ortaklıktan güç alan bir ortak kültür yer alır. Ortak kültür alanının çok derinlikli ve kapsamlı olmaması bütünleşmeyi kolaylaştırır. Köken kültürlerin kamusal alanda kullanılıp kullanılmaması bireylere ait bir tercihtir (İnsel, 2000: 100).

Çokkültürlülük kavramını daha iyi anlayabilmemiz açısından, bu kavram ile birlikte ortaya çıkan Çokkimliklilik ve Çoğulculuk kavramına da değinmek gerekmektedir.

Çokkimliklilik kavramı: Bireyi ön plana çıkarır. Bireyin yaşamında edindiği farklı kimliklerin eşdeğerlilik içerisinde ele alınmasına dayanır. Bunlar kültürel kimlikler, mesleki kimlikler, siyasal kimlikler gibi bireyin farklı toplumsal alanlarda ve farklı tarihlerde edindiği, ya da öne çıkardığı kimliklerdir. Çokkimliklilik ilkesinin demokratik bir oluşuma temel oluşturması için, kimlikler içi hiyerarşinin bütünüyle bireye ait olarak tespit edilmesi gerekir. Bir kişi birçok kimlikle aynı zamanda toplumsal alanda bulunabilmeli ve bu çoğul kimliği içinde toplumsallaşabilmelidir. Farklı kimlikler arasında evrensel ya da nesnel bir hiyerarşi oluşmamalıdır. Farklı kimlikler arası hiyerarşi tikel, öznel ve değişken olduğu zaman, çok kimliklilik demokratik bir kamusal alanın temelini oluşturabilir. Çokkimliklilik bireylerde kimlik bulanıklığına yol açabileceği gibi, sınıfsal taahkümün üzerini örten bir söylem işlevi de görebilir (İnsel, 2000: 101).

Çoğulculuk Kavramı: Siyasal alana özgüdür. Dar anlamda farklı siyasal değer, tavır ve politikaların, hukuki olarak eşdeğerli olması ilkesini ifade eder. Geniş anlamda ise, farklı yaşam pratikleri içinde biçimlenen kültürel farklılıkların, kamusal alanda ve esas olarak siyasal alanda hem tanınmasını hem de eşdeğer meşruiyete kavuşturulmasını gerektirir. Bireysel özgürlüğün merkezine, bireyin devraldığı kültüre mahkûm olmadan, kendi kimliğini kendisinin, özgürce oluşturması gereğini yerleştirir. Bireyin diğerleriyle ilişki içerisinde oluşturduğu bu dinamik kimlik, değişme potansiyelini içinde taşıdığı için çoğuldur. Çoğulculuk, bireysel kültürel

farklılıkların siyasal olarak tanınmalarını, eşdeğer meşruiyetlerinin kabulünü sağlama ilkesidir (İnsel, 2000: 102).

Çokkültürlülük ideolojisi, insanların kendilerini etnik köken, dini inanç ya da cinsel kimlik gibi bir tek aidiyet ekseninde tanımlamaya zorlamaktadır. Mücadelenin sadece bu düzeyde sürmesi toplumsal, sınıfsal ve iktisadi farklılıkların göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Böylece politik aktörlerde bir parçalanma yaşanmakta ve ortak bir politika oluşturmak zor hale gelmektedir. Klasik dönemlerdeki sınıflar arası çatışma pratiği yerini çok farklı kimlikler arasında süre giden bir çatışmaya bırakmaktadır (Aksoy, 2000: 46).

Günümüzde dile getirilen çokkültürlülük kavramı geçmişin imparatorluklar zamanında ki anlamından farklıdır. İmparatorluklar zamanında aynı sınırlar içerisinde çokulusluluk mevcuttu⁴⁵. Kavram, günümüzde hâkim ulus devlet anlayışına karşı bir eleştiriye ifade etmektedir. Bugünün dünyasında da ulus devlet sınırları içerisinde farklı kültürleri temsil eden topluluklar bir arada yaşasalar da, her toplumun ya da ulusun kendi özgün kültürel özellikleri bulunduğu ve bu özelliklerin yaşatılması gerektiği anlayışı hâkimdir. Modernitenin geleneklerin, yerelliğin, köken bilincinin, dini inanç farklılığının ve etnik köken farklılıklarının silinip, yerlerini akılcı-evrensel bir kimliğe bırakacağı öngörüsü şiddetle eleştirilmektedir. Ulus devletlerin asimile edici politikaları farklılıkların ortadan kalmasına neden olmaktadır. Asimile edici politikalar bazen ulus devletler tarafından bir araç olarak kullanılmaktadır⁴⁶. Güçlü bir egemen kültürün var olduğu devletlerde asimile

⁴⁵ Bu duruma en belirgin örnek Osmanlı İmparatorluğu'dur. Temelde dinsel hoşgörüye dayalı bir anlayış içerisinde Türkler, Rumlar, Ermeniler Araplar gibi farklı uluslar bir arada yaşamaktaydı.

⁴⁶ Bulgaristan Eski Doğu Bloku ülkesi iken 1990 yıllarda Türklere karşı bir asimile etme politikası yürütülmüştür. Bu politika çok sayıda insanın Türkiye'ye gelmesine neden olmuştur. Bulgaristan'daki değişim sonrası Türkler asimile politikasından kurtulmuş ve hatta ulusal parlamentoda temsil edilir hale gelmişlerdir.

politikaları yerine bu güçlü kültürün çekim alanından yaralanma söz konusudur. Devletlerin araç olarak kullandıkları asimile politikaları asimile edilmeye çalışılan kültürün üyelerinde büyük tepkilere yol açmaktadır.

Çokkültürlülük kavramı bazen kültürel görecelilik anlayışını fazlasıyla vurgulayarak, her kültürü kendi içerisine kapanmaya zorlar. Kültürler bu kapanma ile birbirine yabancılaştıkça ortak bir takım insani değerlerin inşası oldukça güçleşmektedir. Karşılıklı etkileşim ile birbirlerini zenginleştirme ve geliştirme olanakları söz konusu olacaktır. Ulus devletler kültürler arası etkileşimi yok saymakta ve farklı kültürlerin değerlerini kendi sınırları içerisinde bir zenginlik olarak algılamamaktadır. Aksine bu değerleri kendi tarihine ve kendi egemen ulusuna mal etmektedir. Ulus devletlerin bu şekilde davranmaları kendi mantığı içerisinde bir doğruluk taşımaktadır. Amaç ülke içerisinde birlik ve beraberliği sağlamak ve ülke bütünlüğünü korumaktır (Aksoy, 2000: 47).

Modernleşme süreci, homojen ve heterojen olmak üzere, iki temel toplum algısına ve bu algıların biçimlendirdiği siyasal yapılara sahne olmuştur. İmparatorlukların dağılıp, ulus devletlerin kurulması süreci, toplumun homojen bir bütünlük olduğu veya olması gerektiği ön kabulüne dayalı siyasi modelleri gündeme getirmiştir. Ulus devletlerde kültürel dokunun hâkim ulusa göre kurulması, hukuk sisteminin ve kamusal düzenlemelerin, farklılıklar görmezden gelinerek oluşturulması gibi etkenler sorunlara neden olmuştur Bu homojenleştirme çabası sayesinde ulus devletlerin inşa edilebildiğini gerçeğini göz ardı etmemek gerekmektedir (Ensaroğlu, 2000: 85).

Toplumsal çeşitliliğin öznelere olarak kolektif kimliklerin ve farklı kültürel değer ve yapıların alınması durumunda çok kültürlülüğün söz edilir. Fakat toplumun

heterojen olduğu, çokkültürlü bir dokusu olduğu gerçeğini kabul etmek tek başına yeterli değildir. Bu düşüncenin siyasal alana taşınması ve uygun politika ve kurumların inşası gerekmektedir. Bu da demokratik kurumların işlerlik kazandığı toplumlarda ancak mümkün olabilmektedir (Ensaroğlu, 2000: 86).

Avrupa Birliği yurttaşlarının farklı kimliklerle bir arada var olma koşullarına ilişkin arayışlar sürmektedir. Guy Hermet'in kısaca belirttiği gibi, "Avrupa Birliği'nde çokkültürlülük değil, kültürel çoğulculuktan söz edilebilir" (Vardar, 2002: 39). Bunun nedeni Avrupa Birliği kendi içinde ne salt ulusal, ne de etnik/dini temelde bir egemenlik alanı yaratamamış olmasıdır. Avrupa Birliği'nde yaratılan egemenlik alanı sözleşmecî olup, insan hakları çerçevesinde tanımlanmış bireyi merkez alır. Ancak Avrupa Birliği'nin bu yapısı içinde çeşitli azınlık seçkinlerinin etkinlikleri hızla artmaktadır. Bu kolektif alt kimlikler kimi çevreler tarafından Avrupa Birliği'nde imparatorluk modeline dönüşün veya topluluklar (cemaatler) birliğine gidişin bir göstergesi olarak değerlendirmektedir

Avrupa Birliği yurttaşlığının kimlik sorununa çözüm oluşturup oluşturmadığı sorununu ele aldığımızda, yurttaşlığa yönelik son yıllarda dile getirilen taleplerden birinin ulus devletlerin kimlik politikalarının daha çoğulcu ve farklılığa saygı duyan yapıda şekillendirilmesi olduğunu görmekteyiz. Özellikle Avrupa devletleri, ikinci ve hatta üçüncü kuşak göçmen ailelerin hak talepleriyle ortaya çıkmaları ve bu kesimlerin toplumla tam bütünleşmesi için, kendi kimliklerinin tanınması talepleri karşısında ciddi krizler yaşamaktadırlar. Modern ulus devletlerin din, dil, etkin köken gibi çeşitli tekil aidiyetleri özel alana terk edip, kamusal alanı kimlik ve aidiyetlerden arınmış bir şekilde kurması, bugün Avrupa'yı etkileyen çokkültürcülük tartışmalarının temelini oluşturur. Ulus devletlerin homojen bir kültür, yani bir ulusal

kimlik yaratma politikaları, toplumdaki çeşitli kültürlerin görmezden gelinmesi ve kimi durumlarda ortadan kaldırılması anlayışına dayanır. Devletlerin ulusal kimlik politikalarının muhatabı, ulusal kültürü benimseyen çoğunluk gibi görünse de aslında bu politikalar en çok ulusal kimlikten farklı kültürel özellikler gösteren toplulukları etkiler. Ulus devletlerin bugün karşı karşıya kaldıkları çokkültürcülük eleştirilerinin ortaya çıkışında, birincisi ulus devletlerin tarihsel süreçteki oluşumlarından, ikincisi ise özellikle 19. yüzyılda yükselen milliyetçilik hareketlerinden kaynaklanan iki dinamik faktör etkilidir. Tarihsel süreçte ulus devletlerin kuruluşu dil, din ve etnisite farklılıklarını ortadan kaldıran, bir üst kültürün oluşumunu gerektirmiştir. Özellikle 19. yüzyılda yükselen milliyetçilik hareketleri ise, ulus devletlerin kendi içlerine kapanmasını beraberinde getirmiş ve ulusal kültür politikaları kendinden olmayanı dışlayan bir içeriğe bürünmüştür. Ulusal dayanışmayı ve ulusal birliği destekleyen soğuk savaş döneminin sona ermesi, Avrupa’da göçmen nüfusun yoğunlaşması gibi gelişmelerin sonucunda devletler, çeşitli toplumsal kesimlerin yurttaşlığa dâhil olma veya yurttaşlık haklarının kimlik siyaseti çerçevesinde yeniden tanımlanması talepleriyle karşı karşıya kalmışlardır. Avrupa ulusal devletleri bu sorunlara farklı çözümler bulmaya çalışmışlardır. Farklı kültürleri asimile etmek veya entegre etmek yoluna gitmişlerdir (Gündoğdu, 2004: 20–21).

Birlik yurttaşlığının önemi, ulusal devletlerin sınırları içerisinde yaşanan sorunların çözümü açısından önem kazanır. Farklı ulusal yurttaşlık geleneklerinden bir üst Avrupa yurttaşlığı statüsü oluşturulurken, farklı geleneklerin birbirine saygı duyduğu ve bir arada var olabildiği bir Avrupa geleneği yaratmak hayati önemdedir. Avrupa bir kimlik sorunu ile karşı karşıyadır ve Avrupa Birliği yurttaşlığının kimlik sorununa cevap verebilecek potansiyele sahip olup olmadığı sorunu gündeme

gelmektedir. Avrupa kimliği, geçici göçmenler, dil, din ve kültür farklılıklarını korumak isteyen etnik topluluklar, ye devletler içerisinde var olan ulusal azınlıklar ve marjinalleştirilmiş gruplar dikkate alınarak mı kurulacak, yoksa bütün bu gruplar yok mu sayılacaktır? Kimlik politikalarını inceleyecek olursak, inşa sırasında bir yok sayış, görmemezlikten gelme mevcuttur (Gündoğdu, 2004: 20–21).

Çokkültürlülük terimi yanılıya açıktır. Kültürel çeşitlilikten, tüm endüstriyel toplumlara özgü çoğulculuktan ortaya çıkan bir durum olarak tarif edilebilir. Birleşik Avrupa başlangıcından beri gerçekten de bir çoğulculuk alanıdır: Dilsel eşitlilik, kültürel-ulusal, bölgesel, çoğunluk ve azınlık–eşitlilik, her birinin güçlü kültürel ve siyasi gelenekler taşıdığı kurumsal eşitlilik. Siyasal Avrupa projesi, merkezinde ulusal kültürlerin farklılığını ifade eden ve ilke edinen bir çoğulculuğu tanınamazlık edemez (Kastoryano, 2005: 23).

Çokkültürlülük kavramı, her şeyden önce, kültürel, dilsel ve toprak bütünlüğüne yönelik ilkeleriyle ulus devlet ile ilgilidir. Ulus devlet içerisindeki çeşitli kültürleri yönetmeye ve onları siyasal topluluğa dhil etmeye yönelik bir yanıt olarak değerlendirilmiştir. Çokkültürlülük, kültürel kimliklere saygıya, hak ve fırsat eşitliklerine denk düşerek, demokrasinin temelini oluşturur. Başkalarına göre ise, “kabileciliğe” yaklaşır ve bu nedenle, bugüne kadar devlet tarafından sağlanan ulusal birlik ve bütünlüğü tehlikeye atar. Bazıları için ulusçuluğa karşı durmaya yarar ve diğerleri için ise tam tersine ulusal ifadelerin ve duyguların kaynağıdır. Bu konudaki tartışma daha çok liberal bakışı- cemaatçi yaklaşıma karşı bireysel özgürlüğe saygı-savunanlarla sosyal adalet alanı üzerinde yükselen çoğulcu topluma ilişkin cumhuriyetçi bir yaklaşımı savunanları karşı karşıya getiriyor. Düşünce konusu daha çok çoğulculukla demokrasi arasındaki ilişkiyi ne çıkarıyor (Kastoryano, 2005: 23).

Çokkültürlülüğe karşı tepkiler, eşitlik arayışında kimliklerin ve kültürel farklılıkların değerini arttırarak ayrıcalık tanıyan siyasal paradoksa işaret etmektedirler. Toplumun kendi içerisine kapanan cemaatler arasında parçalanması, ulusal yurttaşlık bilincine meydan okuyan bir siyasal topluluğa farklılaşmış bir aidiyet sunar. Bu aidiyet düşüncesine karşı devletin uyguladığı politika bireylerin seçim özgürlüğünü kısıtlamak ve siyasal aktörleri müşteri ilişkilerine yönlendirmektir.

Çokkültürlülüğe karşı geliştirilen tepkiler ulusal duygularla desteklenmiş ve giderek daha fazla telaffuz edilen bir farklılaşmaya yaramaktadır. Almanya’da bu, çokkültürlülüğün sonucunda azınlığın, kendi kendine etnikleşmesi olarak algılanmıştır. Fransa’da ise, kendine muhatap olarak bireyi kabul eden devlette, nüfusun her türlü cemaatçi temsilini reddeden cumhuriyetçi siyasal geleneklerin sürekli biçimde hatırlatılmalarına yol açan sert tepkilere neden olmuştur. Ulusal modellere referans Avrupa üzerindeki siyasal projelerde hala fazlasıyla görülmektedir. Bütün bir Avrupa tasarımı için benzerlik arayışları, özellikle Avrupa’nın farklı devletlerinde aynı yönde olmayan halk, ulus ve devlet arasındaki denklemde farklılıkları ortaya çıkarıyor. Her ülke Avrupa’ya ait bir düzlemde kendi “model”ini tasarlıyor: Bütünleşme modeli, bağımsızlık modeli, daha ekonomik model ya da toplumsal model. Bu referanslar Avrupa inşasının siyasal projeleri içindeki anlaşmazlıkları ve çelişkileri içermektedir (Kastoryano, 2005: 25).

Çokkültürlülük kavramının ortak bir Avrupa anlayışı yaratabilme potansiyelinin olup olmadığına bakacak olursak, Avrupa’da ortak bir kültür siyaseti kurmak için kültürel kimliklerin tekliği ile hukuki çerçevenin evrenselliği arasında uzlaşma olanağı yaratılması gerekmektedir. Çokkültürlülük kavramının Avrupa’yı niteleyen, kültürel, hukuki ve siyasal farklılığı dikkate alan bir siyasal birliğin temeli

oluşturup oluşturamayacağı da tartışma konusudur. Üye ülkelerin kendi arasında ve üye devletler ile Brüksel arasında, güç ilişkileri ve gerginlikleri aşarak, Avrupa'yı oluşturan devletlerin farklı kimliklerine saygılı bir politik kimlik kurulması çokkültürlülük kavramı ilişkilendirilebilir. Çokkültürlülük, coğrafi ve siyasi birliğe ve halkın iradesine dayanan, ortak anayasaya ulaşmayı amaçlayan federalizmin tam tersi yolu izler. Kültür, siyaset ve toprak arasında yeni bir denge kurma yolu arayarak, çoğuldan hareket ederek siyasi birliğe ulaşmaya çalışır (Kastoryano, 2005: 29).

Her koşulda yurttaşlık, katılım ve yükümlülük alanı olarak Avrupa, bölgesel ve ulusal aidiyet alanı, hatta etnik ve dini kimlik alanı gibi, kişinin kimlik seçimine yeni bir öge ekler: Avrupa referansı. Avrupa Birliği, ulus devlet modeli üzerine değil, aksine onu oluşturan kimliklerin bir arada var olmaları üzerine kurulmuş bir fikir olarak düşünüldüğünde çokkültürlülük kavramı bağlılık sorununa yanıt olma özelliğini taşıyabilir.

Çokkültürlülük kavramını Avrupa kimliğinin merkezine yerleştirecek olursak kimlik inşasının başarılıp başarılamayacağına cevap oluşturabilir. Dominique Wolton'a göre, "Çokkültürlülük muhtemelen Avrupa projesinin başarısının veya başarısızlığının anahtarlarından biridir". Buna rağmen çokkültürcülük yerine kültürel bir aradalıktan söz etmeyi tercih eder. "Birazadalık" der, sürekli uyarlamalar yapmayı gerektirir, dolayısıyla ucu açık bir durumdur (Kastoryano, 2005: 29). Buna karşılık çokkültürlülük daha çok kültürlerarası ilişkinin başarılı bir organizasyonunu çağırıştır. Çokkültürlülük, ulusal çerçevede olduğu gibi, kendini niteleyen çoğul kimliklerden yola çıkarak Avrupa toplumunda bir ayrışma tehdidi oluşturabilir. Avrupa Birliği'ni ve onu oluşturan ulusları bölebilir ve böylece kabileciliğe

yaklaşabilir. Daha önemlisi, Avrupa'nın kuruluşunda devletlerin gücünün pekişmesi, ulusal toplumlarda diğer kimliklere çok az alan bırakan bir milliyetçiliğe neden olmaktadır. Hatta Avrupa kurumlarının azınlıklara tanıdığı hakları işaret eden E. Decaux, "Her yeni siyasi yarılmanın, azınlık sorununu çözmekten ziyade, artan oranda yıkıcı bir zincirleme süreç yaratarak, azınlıkların azınlıklarını çoğaltıyor" demektedir (Kastoryano, 2005: 29). Avrupa Birliği İsviçre'ye benzeyen bir yapı sunarken, bugün buranın yeni bir Yugoslavya haline dönmesinden sakınmak gerektiğini belirtmektedir. Fakat Avrupa projeleri, devletlerin "milliyetçi tutku ve birlik umudu" arasında yaşadıkları iç gerginlikleri yok sayamaz. Böyle bir Avrupa çokkültürcü yaklaşımı, Avrupa Birliği'nin demokrasi paradokslarının pazarlığının yapıldığı bir siyasi alan haline gelmesine belki izin verebilir

Çokkültürlü devlette insanlar birlikte yaşamayı, adaleti, özgürlüğü, düzeni ve demokrasiyi nasıl sürdürebilmektedirler. Ulus devletler küreselleşme ile birlikte içeriden ve dışarıdan kültürel ve kimliksel alanda büyük bir baskı altında tutulmaktadırlar. Ulus devlet sınırları içerisindeki kültürel heterojenliğe rağmen, sosyal istikrar ve sivil dayanışma toplum içerisinde hangi yöntemlerle sağlanmaktadır. Ulus ve Devlet aynı anlamda kullanılır olmuştur. Oysa ulus bir kültürel kavram, devlet ise politik bir kavramdır (Jaggar, 1999: 308).

Çokkültürlü demokrasi "prosedürel liberalizm" 18. yüzyıl anayasal geleneğinden mirastır. Ulus halk olarak yorumlanır. Politika ve kültür birbirinden ayrılmıştır. Halk, yurttaş olarak politik alanda ele alınırken, kendi kimlikleri kültürel alanda kalır (Jaggar, 1999: 320).

Çokkültürlü demokrasi düşünürleri, küçük grupların kendilerini ulus devlet içinde ve büyük toplumsal yapıda nasıl ifade edebilecekleri ile ilgilenmişlerdir. Ulus

devlet sınırları içerisindeki kültürel çeşitlilik sosyal istikrar ve sivil dayanışmayı bozmamalıdır. Asıl tehdit, kültürel şiddet, adaletsizlik, kültürel hegemonya ve emperyalizmden kaynaklanmaktadır. Yurttaşlık kimliği diğer alt kimlikleri kendine entegre etmelidir. Farklı kültürler ulus devlet içerisinde yaratıcılık ve çeşitlilik katarlar (Jaggar, 1999: 325).

Küreselleşme, iletişim teknolojilerinde yaşanan büyük dönüşüm ve göç ve buna bağlı olarak göçmenlik ve azınlık sorunu çokkültürlülüğü yeniden tartışılır hale getirmiştir. Bu kavram sadece Avrupa Birliği düzeyinde ele alınmamaktadır. Tüm dünyada ele alınmakta ve özellikle göçmenlik ve azınlık konusu bu kavram ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Avrupa Birliği'ni yakından ilgilendirmesindeki temel sebep, azgelişmiş ülkelerden Avrupa Birliği üyesi gelişmiş ülkelere olan büyük nüfus akışıdır. Avrupa bu konuya gerek ulusal düzeyde gerekse birlik politikaları çerçevesinde çözüm bulmaya çalışmaktadır. Birçok konuda olduğu gibi bu konularda temel politikaları ulus devletler oluşturmaktadırlar. Fakat bu konu ulus devletlerin tek başlarına çözebilecekleri bir sorun olmaktan çıkmıştır. Avrupa Birliği düzeyinde de çözüm arayışları ve işbirliği mevcuttur. Ulus devlet sınırları içerisinde oluşan çokkültürlü yapının nasıl bir arada muhafaza edilebileceği konusu ulus devlet ve Avrupa Birliği kurumlarını meşgul etmektedir.

Fransa'da Paris'in banliyölerinden başlayıp tüm ülkeye yayılan isyan bu konuyu can alıcı şekilde başta Avrupa olmak üzere tüm dünyanın gündemine taşımıştır. Olaylar sonucunda ortaya çıkan fotoğraf karelerinden anlaşılmaktadır ki farklı kültürlere sahip insanların egemen kültür tarafından entegrasyonu veya asimilesi sağlanamamıştır.

11 Eylül 2001’de Amerika’da ikiz kulelere dönük saldırılarla başlayıp, Türkiye, İspanya ve İngiltere ile devam eden terör eylemleri tüm dünyada güvenlik krizine neden olmuştur. İspanya ve İngiltere’deki terör eylemlerini kendi ülke yurttaşlarının yapmış olması sorunu Avrupa ülkeleri açısından kronik hale getirmiştir. Avrupa Birliği’nden bağımsız olarak her üye devlet güvenlik sorununu öncelikle kendisi çözmeye çalışmıştır. Özellikle İngiltere’de çıkarılan anti-terör yasaları diğer ülkelerde çıkarılmaya çalışılmaktadır. Çıkarılan bu yasalar gerektiğinde kendisinden çok söz edilen Avrupa demokrasisinden tavizler verilebileceğini göstermektedir.

Almanya’da başlayıp, diğer üye ülkelerde yayılmaya başlayan yurttaşlık sınavı uygulaması incelemeye değerdir. Artık ülke yurttaşı olabilmenin koşulları değişmiştir. Eskiden o ülkede uzun süre ikamet etmek yurttaşlığa kabul edilebilmeniz için yeterli olabilecekken şimdi o ülkenin tarihi ve kültürü hakkında fikir sahibi olmanız gerekmektedir. O ülkede yaşayabilmeniz için yeterli düzeyde dilini bilmeniz gerekmektedir. Söz konusu sınavlar oldukça ağır olup, ülke yurttaşlarının çoğunun bile geçemeyeceği zorluktadır. Avrupa’da ulus devletler savunmacı bir konuma gerilemişlerdir. Ulus devlet yurttaşlığının bile bu kadar zor elde edilebildiği bir durumda, kendisini ulus devlet yurttaşlığı üzerinden tanımlayan Avrupa Birliği yurttaşlığını elde etmek eskisinden daha zor olacaktır. Yurttaşlığın bu kadar zor elde edildiği bir yapıda Avrupa kimliğinin inşası bir o kadar zor olacaktır.

Avrupa’da Hristiyanlık düşüncesi eskiye nazaran daha çok işlenmeye başlanmıştır. Bu durum ülkelerin seküler yapılarını etkilemektedir. Hristiyan olmayanlara dönük bir ötekileştirme kurumsallaştırılmaya çalışılmaktadır. Tarihte

olduğu gibi özellikle Müslümanlık inancı bu ötekileştirmede başrolü oynamaktadır. Bunun yanında ırkçı söylemlerde hızlı bir yükseliş gözlemlenmektedir.

Çokkültürlü veya çoğulcu yapıya sahip olduğunu düşündüğümüz Avrupa’da bu yapıların bir arada barış içinde yaşayabilecekleri bir ortamın şimdilik politik ve kültürel anlamda inşası zor görülmektedir. Çünkü bu inşanın gerçekleşebilmesi için yıllardır insanların birbirlerine bakışını belirleyen ön yargıların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Diğer ülkelerde olduğu gibi Avrupa’daki ülkelerde farklı kimliksel özelliklere sahip kesimler birbirlerinin ötekisi konumuyla yaşamaktadırlar. Bu farklılıklar toplumlar arasında aşılabilirse bile politikacılar buna izin vermemektedirler.

SONUÇ

Bu çalışmada Avrupa Birliği yurttaşlığı ve Avrupa kimliği kavramları ele alınmış olup, bu kavramlar çerçevesinde sürdürülen tartışmalara yer verilmiştir. Avrupa Birliği yurttaşlığının hangi temeller üzerinde inşa edildiği, ulusal yurttaşlıklarla olan ilişkilerinin nasıl şekillendiği ve ortak bir Avrupa kimliğinin oluşturulup oluşturulamadığı ve bunun hangi ortak unsurlar temelinde yapılmaya çalışıldığı sorularının yanıtları aranmıştır.

Avrupa Birliği yurttaşlarına tanınan hak ve sorumluluklar incelendiğinde, belli eksikler taşımakla beraber, yurttaşlık kavramını mümkün kılacak mekanizma ve unsurlara sahip olduğu görülmektedir. Fakat önemli olanın yurttaşlara tanınan bu hak ve sorumlulukların yerine getirilebileceği kurumları ve katılım mekanizmalarını oluşturmaktır. Avrupa Birliği yurttaşlığının birliğe üye ulus devlet yurttaşlıkları ile olan ilişkisine baktığımızda ise birlik yurttaşlığının ulus devlet yurttaşlığını

aşamadığını görürüz. Avrupa Birliği yurttaşlığı ulusal yurttaşlıklar üzerinden kazanılan bir yurttaşlık olarak düzenlenmiştir. Bu durum yurttaşlık üzerinden inşa edilmeye çalışılan aidiyet hissini engellemektedir. Avrupa Birliği yurttaşlığının kazanılmasında ulus devletlerin hâkimiyeti söz konusudur.

Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde yaşayan çok sayıda göçmen nüfus üye devlet yurttaşlıklarına sahip olmadığından, birlik yurttaşlığını da kazanamamaktadırlar. Bu durum bu insanların birlik düzeyinde temsili konusunda sorunlara neden olmaktadır. Öte yandan teorik olarak farklı kültürlerle hoşgörülü yaklaşma arzusu varsa da pratikte böyle olmamaktadır. Avrupa Birliğinin öteki kimliklerin temsilcisi olarak adlandırılabilen göçmenlere, sığınmacılara ve yabancı işçilere dönük izlediği katı politikalar dikkate alındığında birlik yurttaşlığının kapalı ve dışlamacı bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Birlik uygulamalarından birisi de birliğe yeni üye olan devletlerin yurttaşlarına birlik yurttaşlığına geçme konusunda getirilen sınırlamalardır. Bu durum iki yapı bir yurttaşlığa neden olmaktadır.

Avrupa kimliği inşasında ulusal kimlik inşasına benzer unsurların kullanılması ulusal kimlikleri aşan bir aidiyet hissinin yaratılmasında sorunlara neden olmaktadır. Kimliğin dil, etnik köken, coğrafya, din, ortak geçmiş gibi unsurlara dayandırılarak inşa edilmeye çalışılması, ulusal kimliklerin inşa sürecine denk gelmektedir. Çünkü Avrupa düzeyinde bu unsurların ortak bir bütünlüğü bulunmamaktadır. Söz konusu unsurlar yerine evrensel yurttaşlık değerlerinden olan insan hakları ve hukuka saygı, temelli bir kimlik inşası karşılaşılan sorunları giderebilme gücüne sahiptir.

Avrupa Birliği yurttaşlığı ve kimliği inşasının tepeden inmesi, toplumsal destekten yoksun bir yöntemle yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. Avrupa Birliği

bürokratları ve ulusal devletlerin hükümetleri bu süreci kendi oluşturdıkları politikalar ve pratiklerle inşa etmeye çalışmışlardır. Başlangıçta geçerli olabilecek bu yöntem birlik üye sayısı artıp birlik işleyişinde tıkanmalar yaşanmaya başlayınca geçerliliğini yitirmeye başlamıştır. Avrupa Birliği anayasası referandumlarında ortaya çıkan olumsuz sonuç bu yöntemin beklenen sonuçları vermediğini göstermektedir. Şimdiye kadar oluşturulan politikaların ciddi anlamda Avrupa Birliği'ne dönük bir aidiyet hissi yaratamadığı gözlemlenmektedir. Avrupa kimliği gerçek olduğu kadar bir imge ve düşünce görünümündedir. Avrupa Birliği teknokratları tarafından farklı dönmeler ve koşullara bağlı olarak geliştirilmeye çalışılmaktadır. Kimlik kavramının özelliklerinden olan sürekli inşa halinde olma durumu Avrupa kimliği oluşum sürecinde yoğun olarak gözlemlenmektedir. Çünkü birliğin kendisi sürekli bir oluşum halindedir.

Avrupa kimliği ve Avrupa Birliği yurttaşlığının yaşadığı meşruiyet krizinin temel nedenlerinden birinin birlik kapsamında yaşanan demokrasi eksikliği sorunu olduğu görülmektedir. Avrupa Birliği kurumlarına ve politika oluşturma süreçlerine katılımın sınırlandırılmış olması demokrasilerin olmasa olmaz özelliklerinden olan katılım mekanizmasının işlerliğini engellemektedir. Anayasa referandumlarındaki hayır oyları, Avrupa Parlamentosu seçimlerine katılımdaki azalmalar demokrasi eksikliğine örnek verilebilir. Avrupa Birliği'nin demokrasi eksikliğini gidermek için bir takım politikalar ve kurumlar oluşturması gerekmektedir. Siyaset yapmanın ulus devletler seviyesindeki siyasal partiler, dernekler ve lobilere bırakılması sorunun çözüme kavuşturulmasını geciktirmektedir.

Avrupa Birliği düzeyinde bir kamusal alanın yaratılması kimlik ve yurttaşlığın inşası açısından büyük önem taşımaktadır. Meselelerin ulusal devletler

düzeyini aşıp Avrupa düzeyinde tartışılmaya başlanması birlik fikrinin ve kurumlarının benimsenmesini kolaylaştıracaktır. Fakat birleşik bir kamusal alanın kısa sürede yaratılıp yaratılamayacağına J.M. Ferry güzel bir soru ile cevap vermektedir. “Demokrasi ve hukuk devleti ilkelerine uyum sağlamış ulusal kamusal alanlar oluşturmak için yüzyıllar gerekti. O halde nasıl, birkaç yıl içinde, kanunla bir Avrupa kamusal alanı meydana getirilebilir?” (Kastoryano, 2005: 26). Sorusunda özetlediği gibi ulusal devletler sınırlarında oluşturulan kamusal alanlar yüzyılların sonucudur. Avrupa düzeyinde bir kamusal alan inşa edebilmekte uzun bir zamanı alacağı görülmektedir.

Avrupa Birliği’nde kamusal alana ve demokrasiye bağlı olarak geliştirilmesi gereken bir sivil toplum modeli gerekmektedir. Bu sivil toplum modeli asgari olarak siyasi menfaatler ve tutkuların birbirleriyle yüzleşmeye ve birbirlerini tanımaya dönük bir yapıda olacaktır. Piyasa düşüncesinin aşıldığı, siyasi bir yapılanmanın temelinde şekillenecek bir modele ihtiyaç vardır.

Birbirinden farklı kültürlerin bir arada bulunduğu Avrupa Birliği sınırları içerisinde karşılaşılan sorunlardan birisi de bu kültürlerin bir arada istikrar içerisinde nasıl yaşayacakları ile ilgilidir. Göçlerden kaynaklanan çokkültürlülük Avrupa kimliği için bir alternatif olabilir mi? Sorusuna verilecek yanıt önemlidir. Bir yandan türdeş bir Avrupa kimliği yaratma çabaları sürerken bir yandan da farklı kültürleri bir arada tutabilecek formüller aranmaktadır. Üye ulus devletlerde ortaya çıkan azınlık hakları ve talepleri göz ardı edilememektedir. Bir siyasal proje olarak Avrupa Birliği’nde çokkültürlülük ulusal çerçevede olduğu gibi, kendini niteleyen çoğul kimliklerden yola çıkarak Avrupa toplumunda bir ayrışma tehdidi oluşturabilir. Avrupa Birliği’ni oluşturan ulusları bölebilir ve daha küçük yapıların ortaya

çıkmasına neden olabilir. Ya da tersine ulusal toplumlarda diğer kimlikleri hiçe sayan bir milliyetçi anlayışın yayılmasına neden olabilir. E. Decaux bu durumu “Her yeni siyasi yarılmanın azınlık sorununu çözmekten ziyade, artan oranda yıkıcı bir zincirleme süreç yaratarak, azınlıkların azınlıklarını çoğaltıyor” sözleri ile ifade eder (Kastoryano, 2005: 26). 2005 yılında Fransa’da yaşanan olaylar, Avrupa Birliği yöneticilerini ve ulus devlet yöneticilerini bu konularda yeniden düşünmeye ittiğini görmekteyiz.

Avrupa Birliği ile üye ulus devletlerarasında bazı konularda yaşanan yetki paylaşımı meselesi, birliğin tüm yetkileri elinde tutan bir yapıya dönüşmesinde engel oluşturmaktadır. Savunma, dış politika ve güvenlik konusu ulusal devletlerin tekelindedir. Kısa bir zamanda bu yetkilerin birlik düzeyine aktarılabilceğine bir ipucu henüz yoktur. İran ve Irak meselelerinde olduğu gibi üye ulus devletler birbirlerinden farklı tepkiler verebilmektedirler. Üye ulus devletler birbirleri ile rekabet halindedirler⁴⁷.

Avrupa Birliği yurttaşlığı ve Avrupa kimliği inşa sürecinde şimdiye kadar atılan adımlar ve uygulanan politikalar, Avrupa Birliği’nin siyasal bir birlik olmasını sağlayamamıştır. Ancak Birlik düzeyinde politik bir kimliğin inşasının önemini göz ardı etmemek gerekmektedir.

Sonuç olarak, Avrupa Birliği yurttaşlığı ve Avrupa kimliği ile ilgili tartışmalar Avrupa anayasasının reddedilmesi ile ertelenmiş gibi görünse de zaman içerisinde yeniden gündemi oluşturacaktır. 2007’de yirmi yedi üyeye ulaşacak olan Avrupa Birliği’nin ekonomik bir birlik olarak varlığını sürdürmesi gittikçe zorlaşmaktadır. Avrupa Birliği’nin siyasal birliğe dönüşümünü sağlayacak

⁴⁷ Küreselleşmeye bağlı olarak gerçekleşen firma alımlarında İtalyan enerji firmasının Fransız bir firmayı piyasa şartları altında almak istemesi Fransa’da hükümet düzeyinde tepkiye neden olmuştur. Ülkeler kendi ulusal değerlerine sahip çıkma eğilimindedirler.

politikalara ihtiyaı vardır. Bu politikalar oluşturulurken Birlik kurumları ile üye devlet kurumlarının uyum içerisinde çalışması gerekmektedir. En önemlisi, politikalar oluşturulurken Birlik yurttaşları ile Birlik kurumları arasındaki mesafenin azaltılıp, yurttaşların politik süreçlere katılımının sağlanmasıdır.

KAYNAKÇA

- Açıkmeşe, S. Akgül, “Avrupa Birliği’nde Demokratik Meşruiyet Sorunu”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, 2003, C. 2, S. 4, s. 23–45.
- Aksoy, Nazan, “Çokkültürlülük Üstüne” **Modernleşme ve Çokkültürlülük**, 1.Baskı, İstanbul, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, 2000.
- Altuntaş, Nezahat, “Kısmi Kimliklerin Evrensel Konumlanması”, **Türkiye Günlüğü**, 2004, S. 79, s. 567–579.
- Archibugi, K. Mathias, “National and European Citizenship: The Italian Case in Historical Perspective”, **Citizenship Studies**, 2003, C.7, S.1, s. 85–112.
- Argın, Şükrü, “Modernite’de Postmodern Kimlik Sorunu”, **Birikim**, 1994, S.60, s. 89–94.
- Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, <http://www.deltur.cec.eu.int>
- Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, <http://www.abgs.gov.tr>
- Avrupa Birliği Resmi İnternet Sitesi; <http://www.europa.eu.int>.
- Aydın, Suavi, **Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği**, 2.basım, Ankara, Öteki Yayınevi, 1999.
- Bader, M. Veit, “Citizenship of the European Union. Human Rights, Rights of Citizens of the Union and of Member States”, **Ratio Juris**, 2003, C.7, S.1, s. 85–112.
- Barbalet, J.M., **Citizenship**, London University of Minesota Pres, 1988.
- Barbalet, J.M., “Citizenship Rights”, (der.) Bryan Turner and Peter Hamilton, **Citizenship, Critical Concepts**, 2.baskı, Roudledge, London, 1998, C.1.

Barnett, Clive, “Culture, Policy and Subsidiarity in the European Union”, **Political Geography**, 2001, S. 20, s. 405–426.

Bayart, J. François, **Kimlik Yanılsaması**, 1.basım, İstanbul, Metis Yayınları, 1999.

Bellamy, Richard & Castiglione, Daria, “Lacroix’s European Constitutional Patriotism: A Response”, **Political Studies**, 2004, C. 52, s. 187–193.

Bilgin, Nuri, “Çok Kimliklilik ve Cumhuriyetin Yurttaşlığı”, **Türkiye Günlüğü**, 2003, S. 75, s. 103–121.

Boumama, Said, “The Paradox of the European Social and Political Ties: Nationalitarian Citizenship and Identity Ambiguity”, (der.) Marco, Martiniello, **Migration, Citizenship and Etno-National Identities in the European Union**, London, 1995.

Bozkurt, Veysel, **Avrupa Birliği**, 1.baskı, Bursa, Ezgi Kitabevi, 1993.

Bozkurt, Veysel, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 1.baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 1997.

Burgess, J. Peter, “What’s so European About the European Union? Legitimacy between Institution and Identity”, **European Journal of Social Theory**, 2002, C. 5, S. 4, s. 467–481.

Canbolat, S. İbrahim, **Uluslarüstü Siyasal Sistem “Avrupa Topluluğu, Avrupa Birliği Örneği”**, Ankara, Ezgi Kitabevi, 1991.

Castoriadis, Cornelius, “İrkçilik Üzerine Düşünceler”, **Birikim**, 1994, S. 62, s.52–61.

Clark, Caryl, “Forging Identity: Beethoven’s “ode” as European Anthem”, **Critical Inquiry**, 1997, S. 23, s. 789–808.

Connolly, W. E. , **Kimlik ve Farklılık, Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri**, İstanbul, ayrintı Yayınları, 1995.

Craig, Paul, “Constitutions, Constitutionalism, and the European Union”, **European Law Journal**, 2001, C. 7, S. 2, s. 125–150.

Crombez, Christophe, “The Democratic Deficit in the European Union”, **European Union Politics**, 2003, C. 4, S. 1, s.101–120.

Çelebi, Aykut, **Avrupa: Halkların Siyasal Birliği**, 1.baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 2002.

Çırakman, Aslı, “Değişen Avrupa İmgeleri”, **Toplumsal Tarih**, 2003, S. 112, s.34–40.

Delanty, Gerard, “Models of European Identity: Reconciling Universalism and Particularism”, **Perspectives on European Politics and Society**, 2002, C. 3, S. 3, s. 345–361.

D’entreves, M. Passerin, “Hannah Arent ve Yurttaşlık Kavramı”, **Birikim**, 1993, S. 55, s. 67–82.

Dietz, Mary, “Feminizm ve Yurttaşlık Teorileri”, **Birikim**, 1993, S. 55, s. 82- 95.

Dougherty, P. Jude, “Does National Identity Matter?”, **World & I**, 2001, C. 19, S. 3, s. 266–279.

Ensaroğlu, Yılmaz, “Modernleşme Sürecinde Çokkültürlülük”, **Modernleşme ve Çokkültürlülük**, 1.baskı, İstanbul, Helsinki Yurttaşlar Derneği, 2000.

Erdenir, F. H. Burak, **Avrupa Kimliği: Pan milliyetçilikten Post Milliyetçiliğe**, 1.baskı, Ankara, Ümit Yayınevi, 2005.

Everson, Michelle & Preuss, Ulrich, “Traditions of Citizenship in the European Union”, **Citizenship Studies**, 2003, C. 7, S. 1, s.1–13.

European Commission Booklet, **Many Tongues, One Family**, 2004, Brussels.

European Commission Booklet, **A Constitution for Europe**, 2004, Brussels.

European Commission Booklet, **Freedom, Security and Justice for All**, 2004,
Brussels.

Faist, Thomas, “Social Citizenship in European Union: Nest Membership”, **Journal
Common Market Studies**, 2001, C. 39, S. 1, s. 37–59.

Fischer, Joschka, “Konfederallikten Federasyona, Avrupa Entegrasyonunun Nihai
Şekli Üzerine Düşünceler”, **Birikim**, 2005, S. 200, s. 80–83.

Freely, Maurenn, “A Nation in Search of an Identity”, **Features**, 2004, S. 22,
s. 31–32.

George, Stephan, **Politics and Policy in the European**, 3.baskı, London, London
Press, 1996.

Giddens, Anthony, **Modernity and Self-Identity**, Polity Press, 1991.

Gündoğdu, Yeşim, “Avrupa Birliği Yurttaşlığı Avrupa Kimliği Sorununa Çözüm
Oluşturabilir mi?”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, 2004, C. 3, S. 2, s.
11–26.

Gürses, Hakan, “Kimlik Kavramın Üzerine Düşünceler”, **Birikim**, 1999, S. 121,
s. 72–85.

Habermas, J. , “The European Nation State. Its Achievements and Its Limitations:
On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship”, **Ratio Juris**, 1996
C. 9, s. 125–137.

Habermas, J. , “Citizenship and National Identity some Reflections on the Future of
Europe” (der.), Bryan Turner& Peter Hamilton, **Citizenship, Critical
Concepts**, 2.baskı, C. 1, London, Routledge Press, 1998.

Habermas, J. , **Kamusalığın Yapısal Dönüşümü**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.

Habermas, J. , “Avrupa’nın Neden Bir Anayasaya İhtiyacı Var?”, **New Left Review**
Türkiye Seçkisi, 2001, S.1, s. 3–33.

Habermas, J. , “Avrupa’nın Neden Bir Anayasaya Gereksinmesi Var?”, **Cogito**,
2004, S. 39, s. 303–321.

Ham, Peter, **Identity Beyond the State: The Case of the European Union**,
Copenhagen, Copenhagen Peace Research Institute, 2000.

Hansen, Peo, “European Citizenship, or where Neoliberalism Meets Ethnoculturalism,
Analysing the European Union’s Citizenship Discourse”, **European**
Societies, 2000, C. 2, S. 2, s. 139–165.

Hansen, Peo, “European Integration, European Identity and the Colonial
Connection”, **European Journal of Social Theory**, 2002, C. 5,
S. 4, s.483–498.

Harris, Erika, “New Forms of Identity in Contemporary Europe”, **Perspectives on**
European Politics and Society, 2003, C. 4, S.1, s. 13–35.

Ifversen, San, “European and European Culture, A Conceptual Analysis”, **European**
Societies, 2002, C. 4, S. 1, s. 1–26.

İlgaz, Turhan, **Dersimiz Yurttaşlık**, 1. basım, İstanbul, Kesit Yayıncılık, 1998.

İmançer, Dilek, “Çağdaş Kimliğin Yapılanma Süreci ve Televizyon”, **Doğu-Batı**,
2003, S. 23, s. 233–253.

İnsel, Ahmet, “Çokkültürlülük, Çokkimliklilik, Çoğulculuk”, **Modernleşme ve**
Çokkültürlülük, 1.baskı, İstanbul, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları,
2000.

İnsel, Ahmet, “Avrupa Birliği Nasıl Bir Kurumlaşma”, **Birikim**, 2002, S. 157,
s. 11–16.

- İnsel, Ahmet & Caille, Alain, “Avrupa Devleti Kurmaya Çağrı”, **Birikim**, 2005, S. 200, s. 18–22.
- Jaggar, Alison, M., “Multicultural Democracy”, **Journal of Political Philosophy**, 1999, C. 7, S. 3, s.308–330.
- Jankowski, Michael, C. , “Europeanism- Young Europe’s Philosophy?”, **Dialog and Universalism**, 2002, C. 6–7, s. 145–156.
- Janowitz, Morris, “Observations on the Sociology of Citizenship”, (der.) Bryan Turner and Peter Hamilton, **Citizenship, Critical Concepts**, 2.baskı, Roudledge, London, 1998, C.1.
- Juncker, Jean- Claude, “Europe’s Identity Crisis Deepens”, **Global Agenda**, 2005, s.1.
- Kaelberer, Mathias, “The Euro and European Identity: Symbols, Power and the Politics of European Monetary Union”, **Review of International Studies**, 2004, S.305, s. 161–178.
- Kaplan, Morton, A. , “The European Union and National Identity”, **World&I**, 2001, C.16, S.4, s. 12.
- Kastoryano, Riva, “Çokkültürcülük: Avrupa İçin Bir Kimlik mi?”, **Birikim**, 2005, S. 200, s. 22–30.
- Kaya, Bülent, “Avrupa Entegrasyon Modelleri”, **Birikim**, 1999, S. 128, s. 52–61.
- Kelly, Duncan, “Max Weber and the Rights of Citizens”, **M.W. S.** 2004 C.4, S. 1, s. 23–49.
- Kelly, G. Armstrong, “Who Needs a Theory of Citizenship”, (der.) Bryan Turner and Peter Hamilton, **Citizenship, Critical Concepts**, 2.baskı, Roudledge, London, 1998, C.1.

- Kellner, Douglas, “Popular Culture and The Construction of Postmodern Identities”,
Modernity and Identity, (der.) S. Lash-J Friedman, 1.baskı, Basil,
Blackwell, 1992.
- Kılıçbay, M. Ali, “Kimlikler Okyanusu”, **Doğu-Batı**, 2003, S. 23, s. 155–163.
- Kincheloe, J. L. & Steinberg, Shirley, **Changing Multiculturalism**, 1.baskı, Bristol,
Open University Press, 1997.
- Kochenov, Dimitry, “The European Citizenship Concept and Enlargement of the
Union”, **Romanian Journal of Political Sciences**, 2004, s. 72–98.
- Koray, Meryem, **Avrupa Toplum Modeli Nereden Nereye**, 1.baskı, İstanbul,
Tüses Yayınları, 2002.
- Kostakopoulov, Dora, “Ideas, Norms and European Citizenship”, **The Modern Law
Review**, 2005, C. 68, S.2, s. 233–267.
- Kymlicka, Will, **Multicultural Citizenship**, 1.baskı, Oxford, Oxford University
Press, 1996.
- Laclau, Ernesto, “Evrenselcilik, Tikelcilik ve Kimlik Sorunu”, **Birikim**, 1994,
S.62, s. 40–49.
- Lacroix, Justine, “For a European Constitutional Patriotism”, **Political Studies**,
2002, C. 50, s. 944–958.
- Lavdas, K. A. , “Republican Europe and Multicultural Citizenship”, **Politics**, 2001,
C.21, S.1, s. 1–10.
- Leca, John, “Yurttaşlık Üzerine Sorular” **Birikim**, 1993, S.55, s.57–67.
- Leca, John, “Individualism and Citizenship”, (der.) Bryan Turner and Peter
Hamilton, **Citizenship, Critical Concepts**, 2.baskı, Roudledge, London,
1998, C.1.

- Lehning, P. B. , “European Citizenship: Between Facts and Norms”, **An International Journal of Critical & Democratic Theory**, 1998, C.4, S.3, s. 346–368.
- Leontidu, Lila, “The Boundaries of Europe Deconstructing Three Regional Narratives”, **Identities Global Studies in Culture and Power**, 2004, C. 11, s. 593–617.
- Macedo, S. , “Capitalism, Citizen and Community”, (der.) Bryan Turner and Peter Hamilton, **Citizenship, Critical Concepts**, 2.baskı, Roudledge, London, 1998, C.1.
- Manzella, Andrea, “After Amsterdam, The Consitutional Identity of the European Union”, **The International Spectator**, 1998, C.33, S.1, s.10–20.
- Marquand, D. , “Civic Republics and Liberal Individualits: The case of Britain”, (der.) Bryan Turner and Peter Hamilton, **Citizenship, Critical Concepts**, 2.baskı, Roudledge, London, 1998, C.1.
- Marshall, T. H. , **Class, Citizenship and Social Development**, 2.baskı, Connecticut, Greenwood Press, 1973.
- Marshall, T. H. , “Citizenship and Social Class”, (der.) Bryan Turner and Peter Hamilton, **Citizenship, Critical Concepts**, 2.baskı, Roudledge, London, 1998, C.2.
- Marshall, T. H. , “Aftertough on Value Problems of Welfare Capitalism”, (der.) Bryan Turner and Peter Hamilton, **Citizenship, Critical Concepts**, 2.baskı, Roudledge, London, 1998, C.2.
- Marshall, T. H. & Bottomore. T. **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**, 1.baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

- Mclaren, L. M. , “Opposition to European Integration and Fear of Loos of National Identity”, **European Journal of Political Research**, 2004, S.43, s. 895–911.
- Merino, Asuncion, “Politics of Identity and Identity Policies in Europe”, **Global Studies in Culture and Power**, 2004, s. 241–264.
- Modood, Tariq, “Their Liberalism and Our Multiculturalism”, **British Journal of Politics and International Relations**, 2001, C. 3, S.2, s. 245–257.
- Mouffe, Chantal, “Demokratik Yurttaşlık ve Siyasi Topluluk”, **Birikim**, 1993, S. 55, s. 47–57.
- Nisbet, Robert, “Citizenship: Two Traditions”, (der.) Bryan Turner and Peter Hamilton, **Citizenship, Critical Concepts**, 2.baskı, Roudledge, London, 1998, C.1.
- Norman, W. & Kymlicka W. , “Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory”, **Ethics**, 1994, C.104, s. 352–381.
- Oldfiel, A. “Citizenship: An Unnational practice”, (der.) Bryan Turner and Peter Hamilton, **Citizenship, Critical Concepts**, 2.baskı, Roudledge, London, 1998, C.2.
- Olson, Kevin, “Democratic Inequalities: The Problem of Equal Citizenship in Habermas’s Democratic Theory” **An International Journal of Critical & Democratic Theory**, 1998, C. 5, S. 2, s. 215–244.
- Osler, A. & Starkey, H. **Changing Citizenship Democracy and Inclusion in Education**, 1.baskı, London, Open University Press, 2005.
- Öner, Selcen, “The Limits of European Integration: The Question of European Identity”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, 2004, C.3, S. 2, s. 27–38.

- Özmen, Aylin & Çoşar, Simten, “Siyaset, Demokrasi ve Kimlik-Fark Tanıma Politikaları”, **Doğu-Batı**, 2003, S. 23, s. 99–113.
- Peck, Bryan, T. , “Socrates: The Next Stept Toward a European Identity”, **Phi Delta Kappan**, 1994, C. 76, S. 3, s.258.
- Pfetsch, F.R. , “European Culture, European Identity”, **Centre for the Study of Democracy**, 2002, C.9, S. 2, s. 1–2.
- Pombeni, Paoto, “European Identity”, **The International Spectator**, 2001, C.1, s. 1–14.
- Pope, Eric, “Identity Crisis”, **Newsweek**, 2005, C. 145, S. 10, s. 29–31.
- Preuss, Ulrich, K. , “Problems of a Concept of European Citizenship”, **European Law Journal**, 1995, C. 1, S. 3, s. 267–281.
- Rachman, Gideon, “A Divided Union”, **The Economist**, 2004, s. 3–18.
- Risse, T. , “The Euro Between National and European Identity”, **Journal of European Public Policy**, 2003, s. 487–505.
- Roche, C. M. “Citizenship, Social Theory and Social Change”, (der.) Bryan Turner and Peter Hamilton, **Citizenship, Critical Concepts**, 2.baskı, Roudledge, London, 1998, C.1.
- Rossant, John, “Europe’s Explosive Identity Crisis”, **Business Week**, C.5, S. 20, s. 34.
- Rusconi, G. Enrico, “The Difficulty in Building a European İdentity”, **The International Spectator**, 1998, C. 33, S. 1, s. 1–10.
- Rusconi, G. Enrico, “Bir Avrupalı Kimliği İnşa Etmenin Zorluğu”, **Bahar Gündemi**, 2005, S. 80, s. 109–121.

- Sassatelli, Monico, “İmagined Europe: The Shaping of European Cultural Identity Through E.U. Cultural Policy”, **European Journal of Social Theory**, 2002, C.5, S. 4, s. 435–451.
- Sarıbay, Ali Yaşar, “Yurttaşlık ve Katılımcı Demokrasi”, **Birikim**, 1991, S. 32, s. 17–25.
- Savran, G. **Sivil Toplum ve Ötesi**, İstanbul, 1978.
- Shaw, Joe, “The Interpretation of European Union Citizenship”, **The Modern Law Review**, 1998, C. 61, S. 3, s. 293–319.
- Slomski, W. , “Philosophy of Culture and European Identity”, **Facultas Philosophica Ignationum**, 2003, C. 8, s 13–21.
- Solomos, John, “The Politics of Citizenship and Nationality in a European Perspective”, (der.), Marco, Martiniello, Migration, **Citizenship and Ethno-National Identities in European Union**, London. 1995.
- Spiering, Menno, “The Future of National Identity in the European Union”, **National Identity**, 1999, C. 1, S. 2, s. 151–160.
- Tarhan, B. Ayhan, “Global Kültür Kavramının Eleştirisi ve Kimlik Sorunu”, **Toplum ve Bilim**, 1996, S. 69, s. 179–191.
- Taylor, Charles, **Çokkültürcülük: Tanıma Politikası**, 2.baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Taylor, D. , “Citizenship and Social Power”, (der.) Bryan Turner and Peter Hamilton, **Citizenship, Critical Concepts**, 2.baskı, Roudledge, London, 1998, C.1.
- Tezcan, Ercüment, “Avrupa Birliği Yurttaşlığı: Gelişim ve Perspektifler”, **Birikim**, 2002, S. 157, s. 53–59.

- Tezcan, Ercüment, **Avrupa Birliği Hukukunda Birey**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Tok, Nafiz, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, 1.baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2003.
- Tsoukalis, Loukas, **What Kind of Europe**, Oxford, Oxford Yayınları, 2004.
- Turner, B. , **Citizenship and Capitalism**, (der.), T. Bottomore & M. Mulkay, 1.baskı, London, 1986.
- Turner, B. S. , “Outline of Theory of Citizenship”, (der.) Bryan Turner and Peter Hamilton, **Citizenship, Critical Concepts**, 2.baskı, Roudledge, London, 1998, C.1.
- Uzun, Turgay, “Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme” **Doğu-Batı**, 2003, S. 23, s.131–155.
- Üstel, Füsün, **Yurttaşlık ve Demokrasi**, 1.baskı, Ankara, Dost Yayınları, 1999.
- Üstel, Füsün & Bora Tanıl, “Ulus-Devlet, Cumhuriyet, Kimlik ve Yurttaşlık”, **Toplum ve Bilim**, 1996, S. 69, s. 197–201.
- Vardar, Deniz, “Avrupa Birliği ve Kimlik Oluşum Süreci”, **Birikim**, 2002, S. 157, s. 11–16.
- Vresse, C.H. , “Why European Citizens Will Reject the E.U. Costitutions”, **Center for European Studies Working Paper**, 2004, C. 116, s. 1–22.
- Weiler, J.H.H. , “İnsan Hakları, Anayasalcılık ve Entegrasyon: İkonografi ve Fetişizm”, **Birikim**, 2005, S. 200, s. 73–80.
- Veit, M. Bader, “Citizenship of the European Union. Human Rights, Rights of Citizens of the Union and of Member States”, **Ratio Juris**, 1999, C. 12, s. 153–181.

Yılmaz, Gaye, “A. B. Tartışmasına Sınıfsal Bir yaklaşım”, **Birikim**, 2002, S.159, s. 58–64.

Young, Hugo, “Looking for an Identity” **Newsweek**, 1999, C. 133, S. 13, s. 38.

Young, M. İ. ,”Polity and Group Difference: A Critique of the İdeal of Universal Citizenship”, (der.) Bryan Turner and Peter Hamilton, **Citizenship, Critical Concepts**, 2.baskı, Roudledge, London, 1998, C.2.

Zolo, D. , “Democratic Citizenship in a Post Communist Era”, (der) D. Held, **Prospects for Democracy, North, South, East, West**, Stanford University Press, Stanford, 1993.

ÖZET

Bu tez çalışması Avrupa bütünleşme sürecinin iki temel kavramı olan Avrupa Birliği yurttaşlığı ve Avrupa kimliğini ele almaktadır. Bütünleşme çerçevesinde bu iki kavramla ilgili tartışmalara yer verilmektedir. Avrupa Birliği yurttaşlığının tam olarak inşa edilememiş olması ve Avrupa kimliğinin bir aidiyet hissi yaratabilecek düzeye ulaşamamış olması, siyasal anlamda bütünleşmenin önündeki en önemli engeldir. Avrupa halkları bütünleşme çalışmalarına kayıtsız kalmaktadırlar.

Avrupa Birliği yurttaşlığının ulus devlet yurttaşlığı aşamamış olması ve ulus devlet yurttaşlığının inşa yönteminin benimsenmesi uluslarüstü bir yurttaşlık anlayışının ortaya çıkmasını engellemektedir. Aynı şekilde Avrupa Birliği kimliğinin ulusal kimlikleri aşacak bir aidiyet hissi yaratamaması ve inşa edilememiş olması siyasal bütünleşmeyi engellemektedir.

Avrupa Birliği yurttaşlığı ve Avrupa kimliği tartışmalarını Avrupa kamusal alanı, çokkültürlülük ve Avrupa Birliği'nde demokrasi eksikliği sorunu çerçevesinde ele aldık. Avrupa kamusal alanının oluşturulamamış olması kimliğin oluşumunun önemli bir parçasıdır. Birlik çerçevesinde yaşanan demokrasi eksikliği sorunu Avrupa Birliği'nin meşruiyetini tehlikeye atmaktadır. Birbirinden farklı kültürleri bünyesinde barındıran Avrupa Birliği bu kültürlerin bir arada barış içerisinde yaşamalarını nasıl sağlayacaktır. Avrupa Birliği'nde kolektif kimliğin salt kültürel unsurlara dayanarak inşası mümkün olmamaktadır. Kimlik inşası için politik unsurlarında sürece katılması gerekmektedir. Evrensel değerler çerçevesinde inşa edilen Avrupa Birliği yurttaşlığı Avrupa kimliğine temel teşkil edecektir.

SUMMARY

This thesis deals with the two main concepts of the European integration process, European Union Citizenship and European Identity. These two concepts vigorously discussed in the context of integration. The biggest obstacle in front of political integration seems to be the facts that European Union Citizenship has not been constructed fully and the European Identity has not yet reached a level to create a feeling of belonging. Thus, peoples of Europe stay indifferent towards efforts to integrate.

European Union Citizenship has not surpassed the nation-state citizenship and also, the method of nation-state citizenship building process has been adopted. European Identity has not built in order to create a feeling of belonging which goes beyond national identities. This factors hinder political integration.

We discussed the debate of European Union Citizenship and European Identity in the context of European public opinion, multiculturalism and lack of democracy in the European Union. One important aspect of creating a European identity is, forming of a European public opinion. The problem of lack of democracy in the European Union is also endangering the legitimacy of European Union itself. How will the European Union manage to make different cultures within itself live peacefully together? It is not possible to build a collective identity by relying on just cultural elements. For identity building, political elements should also get involved in the process. The basis of European identity will be a European citizenship built in the context of universal values.

